

U ʒalukanya Mulayotewa (Ndayotewa) wa Riphabuʒiki ya Afrika Tshipembe (1996)

Milayo ya nʒhesa ya shango i wanala kha Mulayotewa (Ndayotewa) wa Riphabuʒiki ya Afrika Tshipembe (1996). Milayo iyi i na maanda u fhira na muphuresidennde, maanda ayo a fhira a dzikhothe na a muvhuso woʒhe.

Ndi milayo ine ya laya vathu vha ʒino shango uri vha tea u farana nga nʒilaʒe. Mulayotewa wa shango wo itelwa u tsireledza roʒhe ri no khou tshila zwino na vhana vhashu vhane vha kha ʒi ʒo ʒa.

ʒalukanyani hune ra
bva hone.

Ri songo dovha
vhukakhi ha
mulovha.

Mulayotewa washu u ri thusa
uri ri elekanye nga vhumatshelo
ha khwiŋe ha roʒhe khatihi na
u vhu fhaʒa.

Riŋe, vathu vha Afrika Tshipembe;

Ri dzhiela nʒha u shaea ha vhulamukanyi kha tshifhinga tsho fhelaho;

Ri ʒhonifha havho vhe vha tambulela vhulamukanyi na mbofholowo kha shango ʒashu;

Ri ʒhonifha havho vhe vha shuma vha tshi itela u fhaʒa na u bveledzisa
shango ʒashu; na

U tenda uri Afrika Tshipembe ndi ʒa vhoʒhe vhane vha dzula khaʒo, vho
vhofhekanywaho vha vha huthihi naho vha sa fani.

Zwenezwo, nga kha vhaimeleli vho khethiwaho zwavhuʒi, ri khou ʒanganedza ino
Ndayotewa sa wone Mulayo Muhulusa wa Riphabuʒiki uri u—

Felise khethululo ya tshifhinga tsho fhelaho na u thoma tshitshavha tshine tsho
ʒisendeka kha ndeme dza demokirasi, vhulamukanyi ha matshilisano na pfanelo
dza vthuthu;

Fhaʒe mitheo kha demokirasi na tshitshavha tshi re khagala hune
muvhuso wo ʒisendeka kha lufuno lwa vathu nahone vhadzulapo

vho tsireledzwa nga mulayo nga nʒila I lingano;

Khwinisa ndeme ya Vhutshilo ha vhadzulapo vhoʒhe na u vhofoholola vhukoni ha
muthu muŋwe na muŋwe; na

Fhaʒa mbumbano na demokirasi zwa Afrika Tshipembe uri ʒi kone u vha fhethu
ho teaho sa muvhuso wo ʒiimisaho kha muʒa wa tshaka.

Shumisani pfanelo dzaŋu sa
mudzulapo wa Afrika Tshipembe ni
dovhe ni vhe na vhuʒifhinduleli ha u
tsireledza pfanelo dza vhaŋwe.

Divhani Mulayotibe Wa
Pfanelo na Mulayotibe
Wa Vhuʒifhinduleli.

Mudzimu tsireledza vathu vhashu.

Nkosi Sikelel' iAfrika. Morena boloka setjhaba sa heso.

God seën Suid-Afrika. God bless South Africa.

Hosi katekisa Afrika.

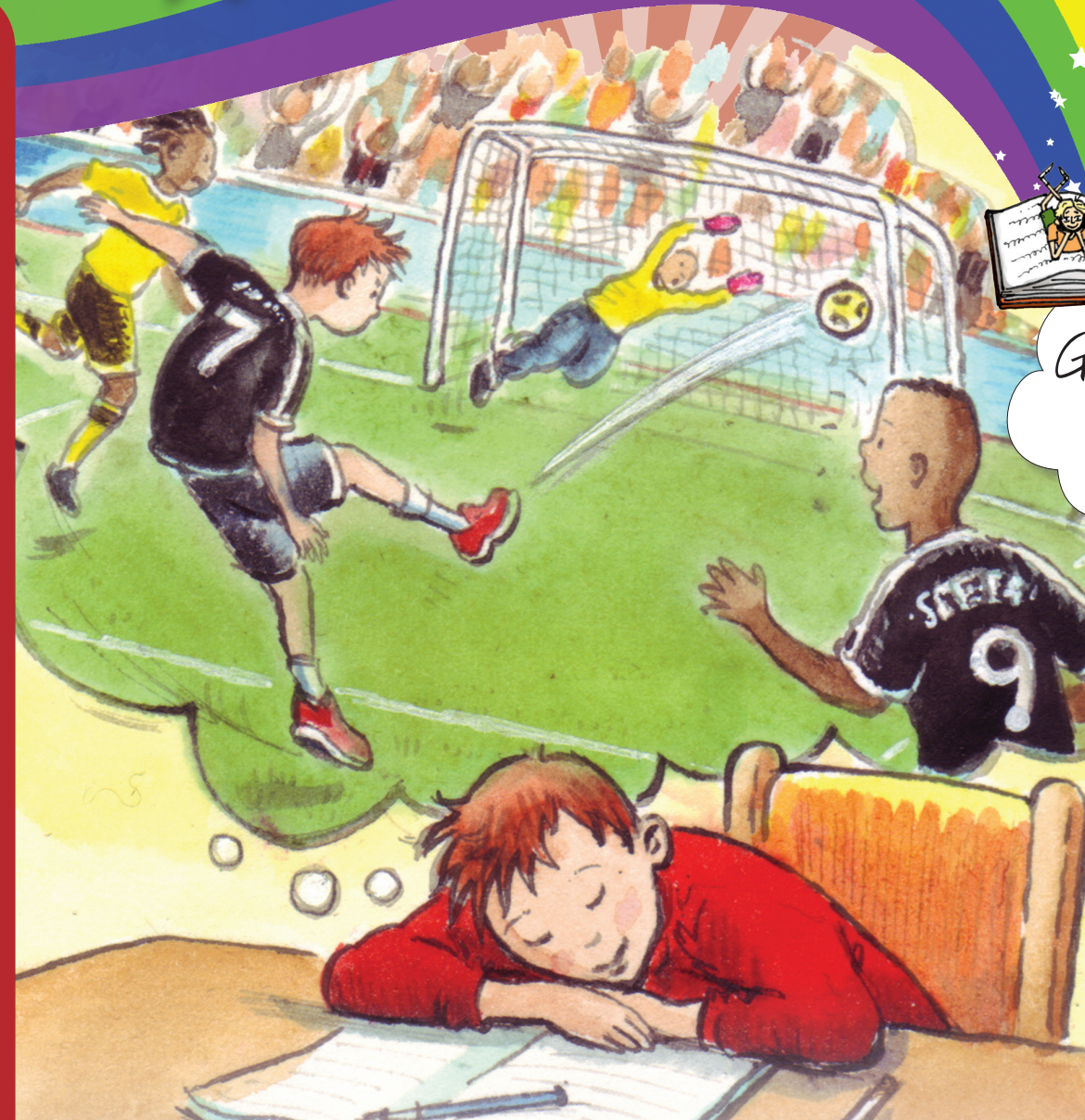
Workbooks available in this series:

- Grade R (in all official Languages);
- Literacy/Home Language Grades 1 to 6 (in all 11 official Languages);
- Mathematics Grades 1 to 3 (in all 11 official Languages);
- Mathematics Grades 4 to 9 (in Afrikaans and English);
- Life Skills Grades 1 to 3 (in all 11 official Languages); and
- Grades 1 to 6 English First Additional Language.

TSHIVENጁA LUAMBO LWA HAYANI – Gireidi ya 6 Bugu ya 2

ISBN 978-1-4315-0123-6

Yo vusuludzwa,
i tevhedza CAPS

Gireidi
ya 6

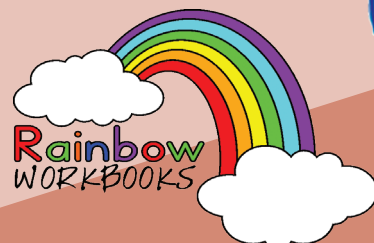
TSHIVENጁA LUAMBO
LWA HAYANI

Bugu ya 2
Themo dza
3 & 4

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

ISBN 978-1-4315-0123-6

TSHIVENጁA HOME LANGUAGE
GRADE 6 – BOOK 2
TERMS 3 & 4

ISBN 978-1-4315-0123-6

THIS BOOK MAY NOT BE SOLD.

10th Edition

Vho Angie Mutshekga
Minista wa Muhasho wa
Pfunzo ya Muteo

Vho Enver Surty
Muthusaminista wa Pfunzo
ya Muteo

Bugu idzi dzo inwalelwa vhana vha Afrika Tshipembe, mushumo wa hone wo rangiwa phanda nga Minista wa Pfunzo ya Muteo, Vho Angie Mutshekga na Muthusaminista wa Pfunzo ya Muteo, Vho Enver Surty.

Bugu dza mishumo dza Rainbow ndi tshipiḽa tsha zwe Muhasho wa Pfunzo ya Muteo wa ita zwa u khwinisa vhukoni ha vhagudi vha Afrika Tshipembe vha gireidi dza rathi dza u ranga. Sa tshinwe tsha zwithu zwihulwane zwa Pulanetshumisi ya Muvhuso, thandela iyi yo konadzea nge ya lambedzwa lu sa vhudziswi nga Muhasho wa Gwama la Lushaka.

Hezwi zwo ita uri Muhasho u kone u bveledza bugu idzi, dzi kha nyambo dzothe dza tshiofisi, dzi tshi waniwa mahala.

Ri na fulufhelo la uri bugu idzi dzi ḽo thusa vhadededzi (vhagudisi) mushumoni wavho wa u funza wa ḽuvha linwe na linwe khathihi na u vha na vhuṽanzi uri vha khunyeledze kharikhulamu yothe. Ro ita nga vhuronwane uri ri sumbedze ndila vhadededzi kha nyito nge ra shumisa aikhoni dzi no sumbedza uri mugudi u tea u ita zwifhio.

Ri na fulufhelo li no bva li mbiluni uri vhana vha ḽo ḽiphiṽa nga u shumisa bugu idzi zwenezwi vha tshi khou aluwa na u guda, khathihi na uri na vhonevho, sa mudededzi, vha ḽo ḽiphiṽa na vhana avha.

Ri ri kha vhone na vhagudi vhavho, ngavhe zwi tshi vha nakela musi vha tshi shumisa bugu idzi. Zwi pfumbe.

Kunwalele

Dilugiseni

Rerani na tshigwada tshanu uri ni kuvhanganye mihumbulo. Shumisani mepe wa mihumbulo kha u dzudzanya mihumbulo yanu siani la puloto, vhaanewa/ vhabvumbudzwa na fhethuvhupo.

Mvetamveto

Nwalani mvetamveto yanu ya u tou thoma. Elekanyani nga lushaka lwa vhatsheshelesivhaleli, tshivhumbeo na phara inwe na inwe.

Vusuludzani

Vhalani mvetamveto nga lito la u sasaladza ni wane mbigelamurahu i no bva kha vharwe nga inwi kilasini na mudededzi wanu.

Dzudzanyani

Dzudzanyani nga u tola mupeleto na ndongazwiga. Itani ndulamiso ya mvetamveto.

Andadzani

Nwalani mvetamveto yanu ye ya dzudzanywa na u lulamiswa, sa one marwalwa a u khunyeledza.

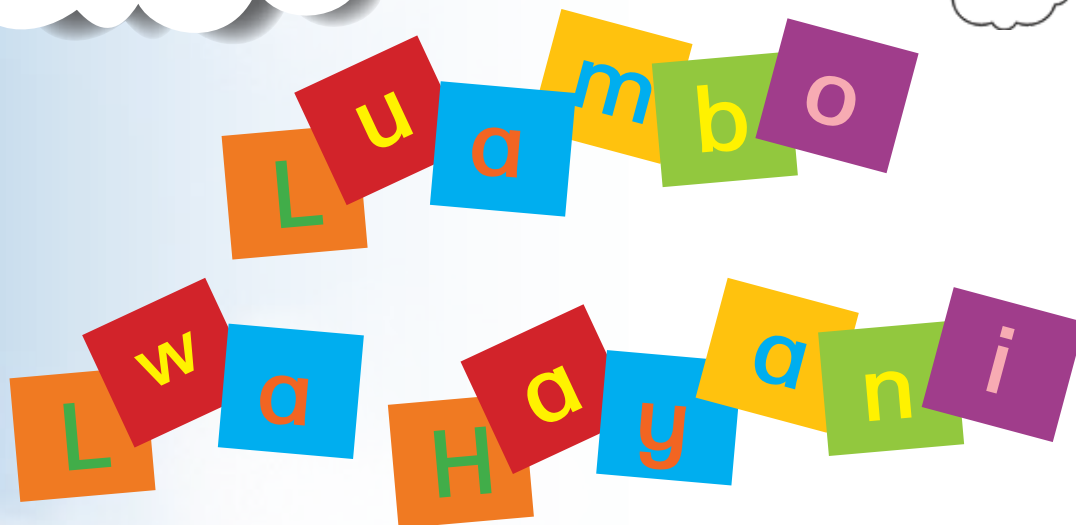
Published by the Department of Basic Education
222 Struben Street
Pretoria
South Africa
© Department of Basic Education
Tenth edition 2020

ISBN 978-1-4315-0123-6

This book may not be sold.

The Department of Basic Education has made every effort to trace copyright holders but if any have been inadvertently overlooked the Department will be pleased to make the necessary arrangements at the first opportunity.

Gireidi
ya **6**

NGA TSHIVENḌA

Heyi bugu ndi ya:

TSHIVENḌA

Bugu ya

2

TSUMBANDILA DZA U SHUMISA IYI BUGU YA MISHUMO

Bugu ya Mishumo ya vhuimo ha vhukati ha ngudo ya Luambo lwa Hayani i a vha tangeredza. Vhuimo uhu ha vhukati ha ngudo dza Luambo lwa Hayani ho itelwa u alusa vhukoni ha luambo kha vhagudi uri vha kone u alusa zwikili zwavho zwa u davhidzana hu no itwa vhutshiloni, khathihi na u alusa zwikili zwa u guda funzoni ri tshi buga na kharikhulamu. Ri na fulufhelo lauri vha do zwi vhona uri iyi Bugu ya Mishumo i thusa vhagudi kha u alusa vhukoni uhu he ha bulwa.

Bugu ya Mishumo iyi yo dzudzwanywa hu tshi tevhedzwa zwitendeledzi zwa vhege mbilimbili zwa CAPS. Vha do tangerana na migaganyo ya zwine zwa do funzwa kha tshitendeledzi tshinwe na tshinwe tsha vhege idzi mbili kha masiatari 1, 35, 69 na 103 a iyi Bugu ya Mishumo.

Tshitendeledzi tshinwe na tshinwe tsha vhege mbili tsho vhekanywa uri tshi katele zwikili zwi tevhelaho zwa luambo:

Kha vha shumise Bugu ya Mishumo khathihi na zwinwe zwiko zwi re hone. Kha vha tole CAPS ya Vhuimo ha Vhukati ya Luambo lwa Hayani.

Kha ri ambe

1 U thetshesela na U amba (Oraja) – awara dza 2 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

Vhagudi vha tea u newa zwikhala tshifhinga tshothe zwa u alusa zwikili zwavho zwa U thetshesela na U amba zwa u kuvhanganya ngazwo mafhungomatsivhudzi, vha tandulula thaidzo na u bula mihumbulo yavho na kuvhonele kwavho kwa zwithu.

Bugu ya Mishumo i na nyito dzi re na tshivhalo dza u amba na u thetshesela dzine vhone vha nga dzi shumisa u itela u vha na vhuṭanzi uri vhagudi vha wana zwikhala musi na musi zwa u ita ndowendowe dza u tou amba.

Kha ri vhale

2 U vhala na U Talela – awara dza 5 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

CAPS i lila uri vhagudi vha vhale na u talela zwibveledzwa zwa manwalwa magede na tshaka dza manwalwa ngede kha tshitendeledzi tshinwe na tshinwe tsha vhege mbili. Hafha hu katelwa u vhala: nganeapfufhi (zwitori zwipfufhi), folokuloo (ngano), nganetshelomune, manwalo, imeili, zwinwalwa kha dayari, matambwa, atikili dza gurLindelanida, atikili dza magazini, inthaviwu dza radio, vhurendi, manwalwa a u tutuwedza, khungedzelo, ndaela, ndaedzandila na kuitelwe kwa zwithu. I tshi inga kha zwenezwi, CAPS i lila uri vhagudi vha vhale manwalwa a re na mafhungomatsivhudzi a u tou vhona: mimepe, tshati, dzithebulu, nyolo, mepe ya mihumbulo, tshati dza mutsho, phositar, ndivhadzo, zwifanyiso na dzigirafu. Vha do wana hu na zwibveledzwa zwa manwalwa zwi re na tshivhalo kha iyi Bugu ya Mishumo.

CAPS i bula maitele a u vhala ane a vha maga a thangelauvhala, u vhala na thevhelauvhala. Vha do tangerana na thalutshedzo dzi no sumbedza maga nga maga dza 'kuvhalele' nga ngomu ha khavara ya nga phanda ya bugu iyi.

Kha ri
nwale

3 U nwala na U nkedza – awara dza 4 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

CAPS i lila vhagudi vha tshi ita ndowendowe dza u nwala musi na musi dza mafhungo o fhambanaho. Bugu ya Mishumo iyi i na fureme dza u nwala ngadzo khathihi na nzunzanyo dzi no do gudumedza vhagudi vha tshi bveledza zwibveledzwa zwa u tou nwala, zwa u tou vhona na zwa midia minzhi. Vha do tangerana na thalutshedzo dzi no sumbedza maga nga maga dza 'kutwalele' nga ngomu ha khavara ya nga phanda ya iyi Bugu ya Mishumo.

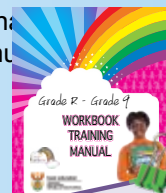
Kha ri
nwale

LUAMBO

4 Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo – awara ya 1 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

CAPS i vha nea mutevhe wa Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo (zwitenwa) zwine zwa tea u funzwa kha gireidi inwe na inwe. Iyi Bugu ya Mishumo i dzhenisa na ndowedzo ngede dza tshitendeledzi tshinwe na tshinwe tsha vhege mbili. Nyito idzi dzi anzela u katela 'noutu/nzhele' dza u thalutshedza milayo ya luambo.

Vha tshi tola tsivhudzo inwe kha vha tole Manyuwala wa Workbook Training Manual.

Z**w****i****r****e****n****g****o****m****u**

Thero ya 5: Ngoho na khumbulelwa

Themo ya 3: Vhege dza 1 - 4

Vhege 1 - 2: U anetshela ngano

65 Mutukana we a zwima thalente (mphol) yawe 2

U vhala marwalwa a nganetshelo.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga marwalwa.

66 Vhangani ha imi u zwima 4

U vhala marwalwa a nganetshelo.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga marwalwa.
Kha marwalwa u wana maipfi ane a amba zwithihi na mafurase e a newa.
U bula vhudipfi he Vhangani a vha naho.
U riwala tshirwalwa tsha dayari a tshi nweledza tshitori.

67 U riwala tshitori tsha inwi mune 6

U rera nga vhaanewa, fhethuvhupo na zwiitei zwa tshitori tsha Vhangani.
U gadza mepe wa mihumbulo a tshi pulana tshitori o sedzesa vhaanewa, fhethuvhupo na puloto.
U riwala tshitori tshi no bva kha mepe wa mihumbulo nga vhudede.

68 Tshaka dzo fhambanaho dza masala 8

U fhedzisa mafhungo nga u riwala masalamasumbi na masala mavhudzisi one.
U topola masala a sa gumi u sumbedza uri a shuma na nnyi kana na mini.
U anetshela tshitori tsha Vhangani nga thevhekano yone.

69 Kha ri senguluse bugu 10

U vhala tsenguluso ya bugu.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tsenguluso ya bugu.
U vhambedza maipfi na tshalutshedzo dzone dzao.
U riwala tsenguluso ya bugu ye vha i vhala ya vha takadza.

70 Mutambo wa Tshifhinga tsha Zwino 12

U tamba mutambo wa kha bodo (gwati) wa tshifhinga tsha zwino.

71 Vho Nelson Mandela vha ya tshikoloni tsha ntha 14

U vhala liirwalwa le la disendeka nga nganeavhutshilomune ya Vho Nelson Mandela.
U amba nga mariwe a mafurase a re kha marwalwa khatihhi na zwine a amba.

U tala maipfi e a khethelwa kha dikishinari a riwala fhungo nga liirwe na liirwe laa.
U rera nga mbudziso dzo disendekaho nga tshitori.
U fhindula mbudziso dzi no kwama zwikhala zwo fhambanaho zwa vhutshilo ha Vho Nelson Mandela.

72 Kha ri riwale tshitori 16

U shumisa mepe wa mihumbulo kha u pulana tshitori o sedzesa vhaanewa, fhethuvhupo na puloto.
U riwala mvetamveto ya tshitori, a lulumisa mvetomveto iyi a kona u riwala tshitori tsha u khunyeledza.

Vhege 3 - 4: Ngano

73 Taki na ndau 18

U vhala lungano.
U rera nga mbudziso dzo disendekaho nga tshitori.
U ita litambwa la u sumbedza kufhelele kwa tshitori.
U tshatshuvha mariwe matambwa e a taniwa.

74 Taki u pfa u vhomba ha ndau 20

U fhindula mbudzisothopholwa dze dza disendeka nga tshitori.
U tevhekanya tshitori zwavhugi nga u nombora zwifanyiso.
U anetshela hafhu tshitori tshi tshi tou tevhekana.
U topola maiti a re kha marwalwa e a shumisa kha u vhumba mafhungo.
U topola pfanywa dza maiti a a newa.
U topola tshivhumbeo tshone tsha liiti ngomu mafhungoni.

75 Ho bvelela mini kha ndau? 22

U vhala lungano lwa Tshizulu lwothe.
U rera nga tshitori a bula vhudipfi na mihumbulo.

76 U elekanya nga tshitori 24

U riwala manweledzo othe a tshitori a tshi tshalutshedza kubveledzelwe kwa puloto na zwiitei zwo fhambanaho kha maga o fhambanaho.
U rera nga vhaanewa vha re tshitorini.
U shumisa matlaluli kha u tshalutshedza vhaanewa.

U riwala fhungo la fhethuvhupo huriwe na huriwe he ha sumbedzwa kha zwifanyiso.
U elelwa thevhekano yone ya zwiitei tshitorini nga u nombora mafhungo.

77 U elekanya nga vhaanewa 26

U riwala matlaluli a no tatalula mvumbo ya ndau.
U riwala phara ya u tshalutshedza ndau.
U nekana mihumbulo na vharwe ya matlaluli a u tshalutshedza mvumbo ya Taki.
U riwala ngaganyamvumbo
U riwala tshalutshedzo ya muthu wa vhukuma.

78 Ri lavhelesa luambo 28

U humbulela tshitori nga u rera nga zwifanyiso.
U shumisa thebulu ya maiti kha u tshalutshedza zwine zwa khou bvelela tshifanyisoni tshirwe na tshirwe.
U riwala fhungo nga zwine zwa khou bvelela zwifanyisoni.
U riwalulula mafhungo a tshi shumisa tshifhinga tshi daho.
U fhedzisa mafhungo nga u shumisa tshivhumbeo tshone tsha liiti.

79 Madzina 30

U riwala mafhungo a no yelana na tshati.
U topola maipfi a re na u na liiti mafhungoni.
U rera nga vhuimo ha khoma na uri i shandula zwine fhungo la amba nga ngila ifhio.

80 A tanyanyeni 32

U shumisa matanyanyi kha u vhumba mafhungombumbano.
U topola maiti na madzina mafhungoni.

Kha ri vhale

Ni do vhala tshitori itshi kha
mabambiri a u shumela
mavhili.

Musi ni sa athu vhala

● Lavhelesani zwifanyiso na tshohwana ni lingedze u humbulela uri marhwalwa aya a nga vha a tshi amba nga mini.

● Tshimbizani matso kha siatani ni wane uri ni do vhala nga mini.

Musi ni tshi khou vhala

● Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala.

● Arali ni sa pfesesi tshipida tshigede tshi vhaleni hafhu nga u ongolowa. Tshi vhaleni ntsha.

Ndi musu zwickolo zwo vala. Vhangani, we a vha a tshi dzula Limpopo, o vha tshi khou tava muroho ngadeni ya tshitshavha seli na mudzi wa hawe. Musi a tshi tou imisa tshoho, a vhona khonani yawe Dingani a tshi fhira a tshi khou gidima.

"Ndaa, Dingani. Ni do vha ni tshi khou ita mini musu tshikolo tsho vala?" hu vhudzisa Vhangani.

"Ndi mukaputani wa thimu ya bola ya tshikolo, zwino ri tea u ita ndowendowe duvha linwe na linwe u itela thonamLindelanide khulu," Dingani u a fhindula. "Ndi vhona u nga naniwaha ri do i wina!"

"Yoo, zwi shapu luwe!" Vhangani u a fhindula.

Musi Dingani a tshi khou gidima a tshi fhira, Vhangani a thoma u amba e ethe, "Ndi tou tama arali ndo vha ndi kha thimu ya bola ya milenzhe. Na nne ndi do thoma u u phurakhithisa (ita ndowendowe)."

Nga vhege i tevhelaho, Vhangani a tuwa na Dingani phurakhithisini ya bola. a tamba kha thimu iyo fhedzi, fhedzi zwithu zwi sa tshimbile zwavhudi.

A dipiringedza lunzhi nahone a ita na u korela ila inwe thimu bola.

Musi metshe wo no fhela, Vhangani a zwi vhona uri zwa bola a si zwawe. A tuwa a tshi kokodza milenzhe a tshi ya hayani. Hu si kale o vha o no vha ngadeni mirohoni.

Nga tshenetsho tshifhinga, ha fhira Jani. "Hee, Jani! u a vhidzelela. "Ni do vha ni tshi khou ita mini musu tshikolo tsho vala?" Jani a ri, "Ndi kha khwairi ya kereke, ndi do vha ndi tshi khou ya phurakhithisini ya khwairi duvha linwe na linwe. Ri khou lugisela khontsati khulu."

"Hee vhLindelania, ndi tou tama arali ndo vha ndi tshi kona u imba," ndi Vhangani a tshi amba nga mbilu. "Munwe na munwe u khou ita zwithu zwine zwa mu takadza, ngeno nne ndi tshi khou fhedza tshilimo tshothe ndi tshi khou lima ngade."

Kha ri n'wale

Fhindulani mbudziso iyi nga u ita thiki tshibogisi tsho teaho.

Maipfi maswa

Izwi zwi ni vhudza mini malugana na ngila ye Vhangani a dipfa ngayo?

- A O vha a tshi tama u dantsa
- B O vha o tungufhala
- C O vha e na mazhuluzhulu
- D O vha a tshi tama u shuma ngadeni

Nwalani mafhungo mavhili a no ri vhudza uri Vhangani o vha e na lutamo lwa u vha na mpho dzine khonani dzawe dza vha nadzo.

Kha ri n'wale

Nwalani zwithu zwi vhili zwi si na sia zwe Vhangani a ita musi a tshi khou lingedza u tamba bola.

Pulane dza Jani dzo vha dzi dzifhio dza musi tshikolo tsho vala?

Vhangani o dipfa hani malugana na ngade musi a tshi fhedza u amba na Jani?

Tshitori tshi ri musi metshe u tshi fhela, Vhangani "o tuwa a tshi kokodza milenzhe".

Izwi zwi ni vhudza mini malugana na ngila ye Vhangani a dipfa ngayo?

- A O vha a tshi tama u dantsa.
- B O vha o tungufhala.
- C O vha e na mazhuluzhulu.
- D O vha a tshi tama u shuma ngadeni.

Kha ri vhale

Nga murahu ha vhege dzi si gathi, Vhangani a vhona phamfulethe i no khou ita khuwelelo kha vhaswa uri vha dzhoine tshigwada tshiswa tsha u imba. Ni vhona u nga o ita mini Vhangani? O mbo di ya uri a vhone arali a tshi nga zwi kona. Fhedzha, musi a tshi khou imba, ipfi lawe la haka na u tzhipea. Muniwe wa madzhadzhi a sinyalala, Vhangani a mbo di zwi divha uri a nga si nangiwe.

Vhangani a kokodza milenzhe a tshi humela hayani a vhuyelela ngadeni. "Khonani dzanga dzotthe vha na thalente dza tshipentshela," ndi ene a tshi humbula. "Ndi tou tama arali ndo vha ndi na tshirwe tshithu tshine nda kona."

Holodei yotthe, Vhangani o i fhedza a tshi khou tsa a tshi gonya a tshi zwimana na thalente yawe, tshifhinga tshotthe o vha a tshi humela hayani o vhasala, a vhuyelela ngadeni.

Musi holodei i tsini na u fhela, Vhangani a vhona khonani dzawe Dingani na Jani hafhu. "Hei, ila thonamennde khulu ya bola yo tshimbila hani?" u vhudzisa Dingani.

"Ro wina!" ndi Dingani a tshi fhindula. "Khontsati yone?" Vhangani u vhudzisa Jani.

"Ndi ya matshelo. Khwairi yashu yo shuma nga maanda, nahone nne ndi khou ya u imba solo!"

"Ri a ni fhululedza, vhLindelania," ndi Vhangani a tshi vha vhudza. "Ndi tou tama arali ndo vha ndi na tshirwe tshithuvho tshi no nga zwa vhoiwe tshine nda nga dihudza ngatsho."

"Hee mutthannga, ni khou swaswa" hu vhudzisa Jani. "Miroho i re ngadeni yanu i tou titima! I vhonala i tshi nga difha nga maanda na u vha na pfushi nnzhi! Nne tshifhinga tshotthe ndi tshi tavha zwithu, zwi a fa. Ndi tou tama arali ndo vha ndi na mpho i no nga yanu ya u lima zwithu."

"Zwa vhukuma?" hu fhindula Vhangani. "Thamusi ndo vha ndi sa athu zwi vhona uri u lima ngade ndi tshithu tshihulwane." a setshelela. "Khezwi vhoiwe ni sa di ha hashu matshelo ri pembele ngauri thimu ya Dingani yo wina. Ni de ri le dina rotthe. Ri tshi la miroho minuminu i no bva ngadeni yanga, ra kona u ya khontsatini ya Jani!"

(Tshiko: Sambula ya mbudziso na tsumbandila dza maraga dza thangela PIRLS)

Kha ri nwale

Ni zwi divha nga mini uri thimu ya Dingani i a kona u tamba bola?

Fhindulani mbudziso idzi nga u ita thiki tsini na phindulo yo teaho.

Zwe Jani a gudisa Vhangani ndi mini magumoni a tshitori?

A	Uri hu na zwine a kona.
B	Uri u a kona bola.
C	Uri u lima ngade zwi a vhavha.
D	Uri khonani dzawe dzi na thalente u fhira ene.

Ndi nga mini Vhangani o ramba khonani dzawe uri dzi de ha hawe?

A	U pembelela u fhela ha holodei
B	U pembelela thalente yawe na dza vharwe
C	U tamba metshe wa bola
D	U vha funza ngade

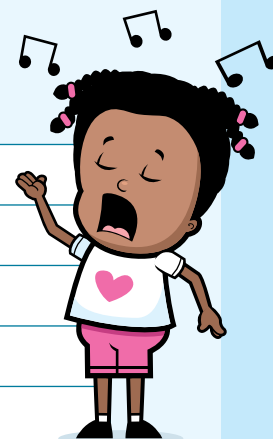
Duvha:

Kha ri n'wale

Lavhelesani tshiṭori tsha *Mutukana we a zwima thalente* (mpho) ni wane maipfi ane a amba zwi tevhelaho:

u kokodza milenzhe (kha bammbiri ḽa u a shumela ḽa 65)	
elekanya (kha bammbiri ḽa u a shumela ḽa 65)	
u imba u woṭhe (kha bammbiri ḽa u a shumela ḽa 66)	
vhahatuli (kha bammbiri ḽa u a shumela ḽa 66)	
zwi no fhaṭa muvhili (kha bammbiri ḽa u a shumela ḽa 66)	

Kha ri n'wale

Ndi zwifhio na zwithu zwe Vhangani a lingedza u ita?

Kha ri ambe

Vhangani o ḽipfa hani musi a tshi kundwa u ita zwithu zwoṭhe zwe a lingedza? Ho no vhuya na ḽipfa ngauralo?

Vhangani o ḽi pfa hani musi a tshi wana uri u na mpho ya u lima ngade?

Kha ri n'wale

Ṁwalani tshinwalwa tsha dayari zwi sumbedzaho uri o ḽipfa hani musi a tshi fhedza u wana uri matsina u na mpho?

Dayari yanga

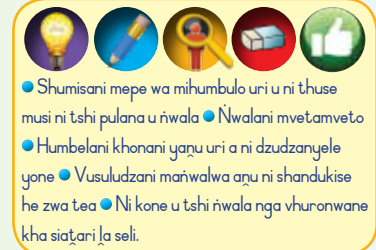
Duvha

U n̄wala tshiṭori tsha n̄ne mune

Lavhelesani itshi tshiṭori tsha *mutukana na thalente yawe* (mphe) hafhu ni ambe nga mbudziso idzi:

- ❖ Vhaanewa vhahulwane ndi vha fhio?
- ❖ Thaidzo ya mutukana ndi ifhio?
- ❖ Itshi tshiṭori tshi bvelela ngafhi? Talusani fhetuvhupo.
- ❖ Hu bvelela zwiwo zwifhio?

Kha ri n̄wale

Zwino pulanani u n̄wala tshiṭori tshanu inwi mune.

Vhaanewa ndi vhoneyi?

Tshiṭori tshanu tshi khou bvelela ngafhi?

Tshiṭori itshi tshi amba nga mini? (Nzulele kana thaidzo ndi ifhio?)

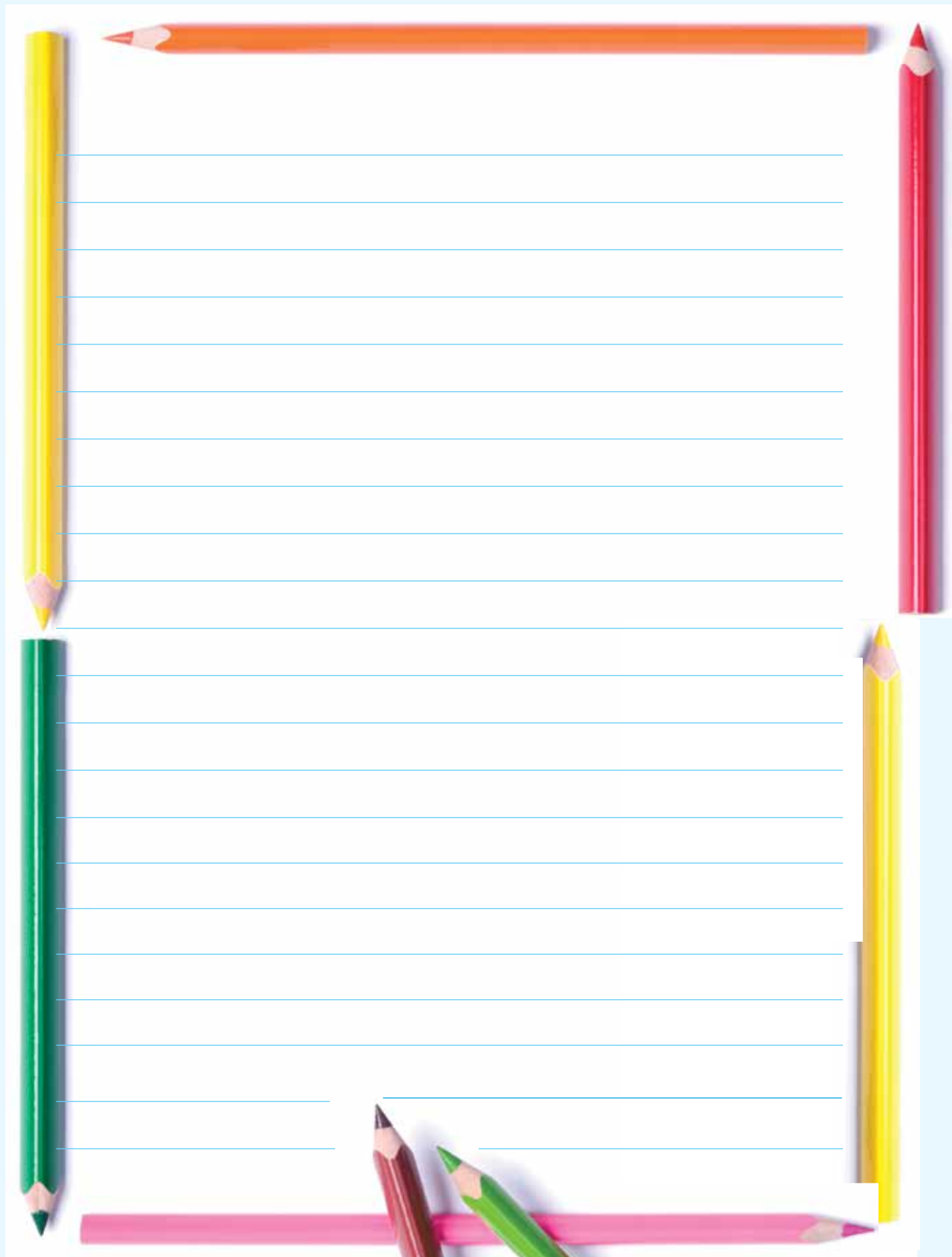
Hu bvelela zwiitei zwifhio?

Tshi fhela nga ndilade? Ho vha na thasululo ya thaidzo?

Duvha:

Zwino nwalani tshiṭori tshaṇu. Shumisani mihumbulo iyi kha mepe wa mihumbulo.

Mudedzedzi: Tsaino

Duvha

Kha ri n'wale

N'walani masalamasumbi one.

hedzila	izwi	hetshi	iyi	aya
---------	------	--------	-----	-----

Naledzi dza tshuda ndi _____.

_____ ndi bugu yanga.

Zwidulo zwiṭuku kha _____ zwo naka.

Maluta u ṭavha _____ maluvha museni uyu mahoḽa.

_____ miḽi ya u naka ndi ya Makhado.

_____ ine nda khou i shumisa ndi ya kukaladzi kwanga.

Ri lavhelesa
masalamasumbi.

Ni ḽo zwi elelwa uri **hetshi** na **hezwi** zwi amba zwithu zwi re tsini, ngeno **hetshila** na **hezvila** zwi tshi amba zwithu zwi re kule.

Mavhudzisi

Ri lavhelesa mavhudzisi

Mavhudzisi a shumiswa kha u vhudzisa mbudziso. Dzirwe tsumbo dza mavhudzisi ndi **nny**i, **mini**, **hani**, **lini**, **ngafhi** na **-fhio**.

Dzhenisani mavhudzisi one mafhungoni aya.

Bugu yanga yo dzhiwa nga?

Vhangani o dipfa musi wa khontsati?

Ndi inwi?

Malume vho vhuya mushumoni?

Ni ḽo tshimbila nga tshikolo tshi tshi vala?

nahone vha shuma?

Kha nngu idzi mbili khulwane ndi?

Mudededzi washu vha dzula?

Masala a sa gumi

Ri lavhelesa masala a sa gumi

Li sala li sa gumi li sumbedza tshivhalo tsha vhatu kana tsha zwithu tshi songo bulwaho. Tsumbo dzo dowlwaho dza masala a sa gumi ndi muñwe na muñwe, huñwe na huñwe, ufho na ufho, nnyi na nnyi, vhanzhi. Hu shumiswa matsinde a no nga -ñwe, -fho na -nzhi.

Talelani masala a sa gumi mafhungoni ni ambe uri a amba nga nnyi kana zwifho.

Muñwe na muñwe kilasini yashu o phasa mulingo.

Ndo ri u dzhena kamarani nda wana tshiñwe na tshiñwe tshi fhasi.

Vhatu vhanzhi vho rambiwa munyanyani.

Muthu ufho na ufho u na pfanelo dza u tshila o takala.

Muñwe mukalaha o vha a tshi khou ni toda huñwe na huñwe.

Hu nga swika nnyi na nnyi hu si kale.

Lushaka luñwe na luñwe lu na maitele alwo.

Li amba nga

Vhagudi

Kha ri ñwale

Talutshedzani hafu tshitori tsha Vhangani ni tshi shumisa maipfi, tsha u thoma, ha tevhele, nga murahu, fhalaha na tsha u fhedza.

Dzina: Matilda**Munwali: Roald Dahl**

Yo andadzwa nga Khuvumedzi 2004.

Yo andadzwa nga Puffin

Ndi Gwatitepa, masiatari ndi 240

Vhaanewa: Matilda Wormwood, Miss Honey na Miss Trunchbull**Fhethuvhuo:** Tshikoloni na mudini u re ngei England**Puloto**

Matilda ndi nwana o ṭalif haho lu si na munwe nahone u na dora la bugu li sa dzimulei. Vhabebi vhawe, vha ha Wormwood, vha vhona u nga ndi mudzindeli. Matilda u vhona u nga vhabebi vhawe vha takalela fhedzi u ṭalela TV na u ita tshelede. A humbula u vha shandula. A vho wana uri u na manditi ane a nga si shume fhedzi hayani, a nga shuma na tshikoloni tshawe tsha Cruncheon Hall hune ha vha na ṭhohoyatshikolo i no ofhiwa nga maanda nga vhana vhoṭhe afho tshikoloni. Mufumakadzana Vho Trunchbull.

Vhalani tsenguluso ya bugu ni fhindule mbudziro dzi tevhelaho.

Ni vhona u nga yo n̄walelwa vhavhali vha fhio? Ni nga ita thiki kha zwigwada zwi no fhira tshithihi.

vhatukana		vhasidzana		vhaswa		vha hulwane		vhana vha minwaha ya	
								9–13	

Ni tshi shumisa zwe na vhalo kha tsenguluso ya bugu, n̄walani mafhungo mararu a no ṭalutshedza mvumbo ya Matilda.

Ni vhona u nga bugu iyi i ḍo vha i tshi amba nga mini?

Talani mutalo ni tshi livhanya maipfi na ṭhalutshedzo dzao dzone.

zwi si na munwe		lutamo lu sa fushei.
li sa dzimulei		muthu a no dina vhanwe
mudzindeli		zwiito zwa vhuṭolo
manditi		a zwi anzeli u wanala kha vhanzhi

Nwalani tsenguluso ya bugu kana tshiṭori tshe na vhala tsha ni takadza. Musi no no fhedza tsenguluso, tuṭuwedzani khonani dzaṅu dzi i vhale.

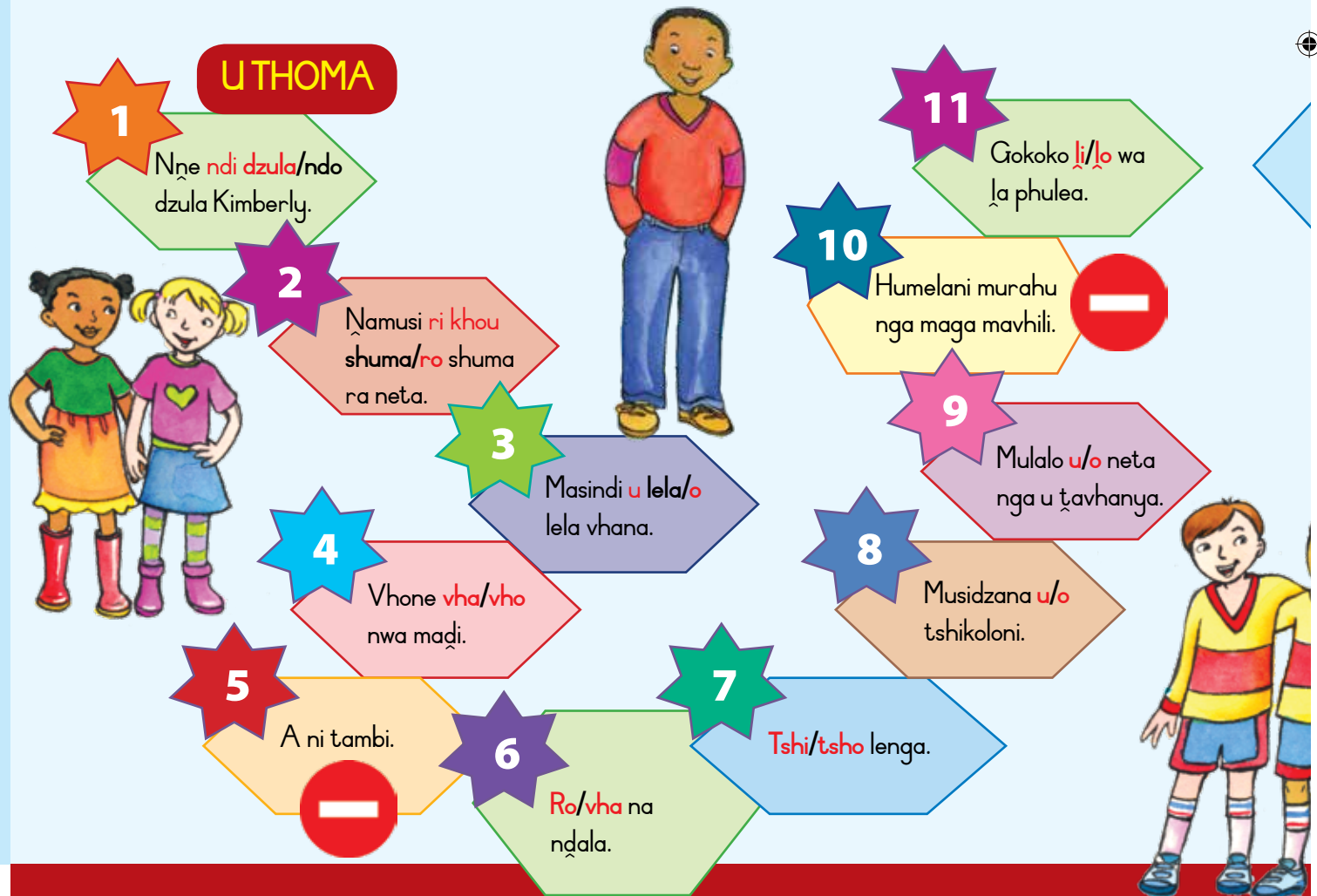
Dzina la bugu	
Munwali	
Puloto Hu bvelela mini?	
Fhethuvhupo Tshiṭori tshibvelea ngafhi nahone lini?	
Vhaanewa Vhathu vha re tshiṭorini ndi vhonnyi?	
Bugu iyi ndi ya khumbulelwa?	
Thero Tshiṭori tshi amba nga mini? Mulaedza wa tshiṭori ndi ufhio?	
Zwe nda zwi takalela Ndi tshipida tshifhio tsha tshiṭori tshi re tshonetshone?	
Themenndelo Ndi nga mini ni tshi nga tshi themenndela kha khonani yaṅu?	

MILAYO

Tambani mutambo wa tshifhinga tsha zwino. Posani daisi li wele tshibogisini. Tangedzelani phindulo yone. Arali na tangedzela phindulo i si yone, ni songo tamba kha luṭa lu daho. Arali na nga swika kha nomboro ya 35 ngeno ni sa athu tangedzela zwibuloko zwoṭhe ni tea u thoma mathomoni a mutambo u swika no tangedzela phindulo dzoṭhe dzone. Muthu we a kona u tangedzela phindulo dzoṭhe dzone ndi ene mufhenyi.

32

Tshi na phepho a
tshi/tsho sumbedzwi
mulilo.

33

Vhathu vha/
vha do la
zwiliwa.

34

Ene u/tshi na
mulenzhe.

35

No wina?

31

Kutukana ku a/kwo imba.

30

A ni tambi.

29

Zwiliwa zwi a/zwo dīfha.

14

Vho/vha namela
bisi.

28

Lwendo lu a/lu do konda.

13

Vhangani u/o
na thotho.

15

Tambani hafhu.

16

Ndau i fhulu
fhedza/yo
fulufhedza Taki.

27

Lufhanga lu/lu do
tshea mutukana.

18

U/o vha e na
ndala

17

Mme a Taki vha bika
/vho bika tshilalelo
tsha mutani.

26

Zwimange zwi/zwo
swura mafhi.

19

Mudededzi
vha /vho vha
vhe kilasini?

23

Kholomo i/yo
nwa madi.

25

Tambani hafhu.

22

Vho/vha lima
tsini na bada.

24

Tshikoli tshi/
tsho dīfha na
nduhu.

20

A ni tambi.

21

Ndi/ndo shuma
nga maanda
zwino.

Kha ri vhale

Vhuriwe vhusiku ndi na miṁwaha ya ṭahe, nda pfa ha hashu ho vuwa bonyongo. Nda wana khotsi anga vho lala nduni ya mme anga, vho tou ganama, vha kati na zwingaho u hoṭola hu sa gumi. Vho vha vha tshi khou lwala vhuriwe vhulwadze vhu no nga ha mafhafhu. Hu si kale nga murahu ha izwo vha lovha na vhutshilo hanga ha shanduka tshothe. Nda tea u ṭuwa nda yo dzula na malume anga vhe vha vha vha tshi ḑo kona u ntshogomela vha nnyisa na tshikoloni. Nda paka zwithu zwi si gathi zwe nda vha ndi nazwo nda ṭuwa na mme anga haya hanga huswa.

Zwo vha zwi tshi vhavha u ṭuwa Qunu. Nda rembuluwa nda sedza murahu hayani na dakalo line nda khou li sia. Nda sedza nṁḑu na vhathu vha tshi khou bvelaphanda na mishumo yavho. Nda sedza kudambo kwe khakwo nda vha ndi tshi bambela na u tamba na vharwe vhatukana. Maṭo anga a sedza nṁḑu tharu dza hashu. Nda ṭuwa – fhedzi nda sa kone u vhona vhumatshelo hanga.

Nda ya nda dzula na Malumele Jongi ngei Mqhekezweni, kushangoni kwa tsini. Vho vha vhe khonani khulu ya khotsi anga. Nda ṭuvha Qunu na mashaka anga a hanengei, fhedzi vhutshilo hanga na Malume Jongi ho vha hu ha vhuḑi. Ndo tamba na riwana wavho, Justice, ra ḑifhelwa vhukuma. Malume vha mpfara sa riwana wavho. Nda dzhena tshikolo tsha lufhera luthihi tsha tsini nda guda Tshiisimane, Tshixhosa, Divhazwakale na Divhashango. Ndo vha ndi nshi khou shuma zwavhuḑi tshikoloni ngauri ndo vha ndi tshi shumesa na makhulu wanga vha tshi ṭola mushumo wanga madekwana mariwe na mariwe.

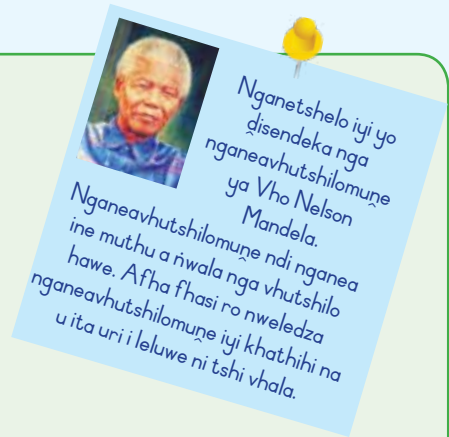

Musi ndi na miṁwaha ya 16, Malume Jongi vha nnyisa Clarkebury School. Vhunga khotsi anga vho vha vha tshi funa na u tenda kha zwa uri pfunzo i na ndeme.

Clarkebury ho vha hu tshi fhira Mqhekezweni. Tshikolo tsha hone tsho vha tshi na tshikhuvhugu tsha dauzeni mbili kana u fhira dza zwifhato zwa tshikoloni.

Duvha la u thoma la kilasi dzanga ndo vha ndo rwela nga mabutswu maswa. Musi ndi khou khwathamedza ndi tshi dzhena kilasini ine fhasi ha vha hu mabulLindelaniga, nda vhona vhasidzana vhavhili vhe vha vha vho dzula phanda vha tshi khou ṭalela misumbedzo yanga vho tou fa nga zwiseo. Nda fhedza ndo ḑowelana na muiwe wavho lwe a fhedza o vha khonani yanga khulwanesa Clarkebury.

Hu si kale nda ḑowela vhutshilo ha Clarkebury. Nda tamba mitambo na zwipotso nga hune nda kona, fhedzi ndi sa tou vha makone lini. Vhunzhi ha vhane nda dzhena navho kilasini vho vha vha tshi mphira mudavhini

Nganetshelo iyi yo ḑisendeka nga nganeavhutshilomune ya Vho Nelson Mandela. Nganeavhutshilomune ndi ngane a muthu a riwala nga vhutshilo hawe. Afha fhasi ro nweledza nganeavhutshilomune iyi khatihhi na u ita uri i leluwe ni tshi vhalo.

vha dovha vha mphira na kilasini. Ndo vha ndi tshee na zwinzhi zwine nda tea u zwi guda uri ndi vha fare.

Naho ndo thoma nga u ongolowa ndo vho thoma u vhona kubuli, ha vha na mvelaphanda nda fhedza tshanziela yanga ya fhasi (Gireidi ya IO) nga miwaha mivhili ntshani ha miraru. Nda divhea sa muthu wa maluvhi a no fara nga u tavhanya, ngoho ndi ya uri ndo vha ndi mushumi a re na biko.

Zwino musini ndi na miwaha ya 21 ndo ya nda dzhena Fort Hare University College. Fhedzi izwo ri do zwi amba liwhe duvha.

Mafurase o swif hadzwaho a amba mini? Talani maipfi a no konda dikishinarini yanu ni vhumbe mafhungo nga liwhe na liwhe la ni tshi sumbedza zwine la amba. Nwalani mafhungo hafha.

- ❖ Talutshedzani vhutshilo ha Vho Nelson Mandela vha tshee mutuku musini khotsi avho vho no lovha.
- ❖ Vhutshilo havho ho shanduka hani nga murahu ha lufu lwa khotsi avho?
- ❖ Ndi zwifhio zwine na vho zwi divha nga zwikolo zwiraru zwo fhambanaho zwo bulwaho afho tshitorini?

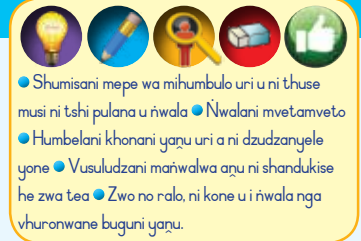
Fhedzisani thebulu i re afho fhasi ni tshi nweledza zwiwo zwi re na ndeme zwa vhutshilo ha Vho Nelson Mandela kha maga o fhambanaho a vhutshilo havho.

Liga kana vhukale havho	Tshiitei tshihulwane tsho bulwaho ndi tshifhio?

Kha ri n̄wale

Pulanani u n̄wala tshiṭori tsha inwi mune. Humbulani uri ni khou ṭodou n̄wala nga mini. Thomani nga u n̄wala mihumbulo yaṅu kha mepe uyu wa mihumbulo uri tshiṭori tshaṅu tshi vhe na mathomo, mutumbu na magumo.

Mathomo

Thomani nga u amba uri hu thoma nga u bvelela mini.

Mutumbu

Bulani uri hu bvelela mini kha mutumbu wa tshiṭori.

Tshiṭori tshanga n̄ne mune.

Tshi tevhelaho

Bulani uri hu tevhela mini.

Magumo

Tshiṭori tshi fhela hani?

Dadzani mepe wa mihumbulo u tevhelaho.

Vhaanewa ndi vhoneyi?

Fhethuvhupo ndi hufhio?
Tshiṭori tshi bvelela ngafhi?

Ni ḁo n̄wala nga mini?

Hu bvelela mini?

Tshi fhela hani?

Tsho vha tshi tshi takadza nga mini?

Shumisani mepe wa mihumbulo kha u n̄wala mvetamveto. Humbelani khonani yaṅu a dzudzanye mvetamveto yaṅu. Itani ndulamiso ni kone u n̄wala tshiṭori tshaṅu kha siatari li tevhelaho.

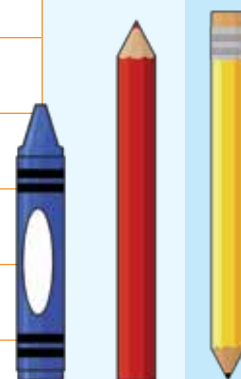
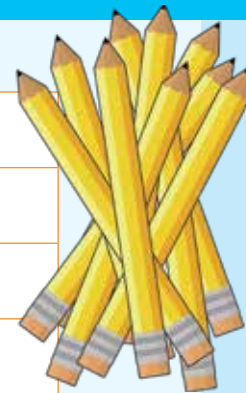

Duvha:

Shumisani mepe wa mihumbulo wanu kha u nwala tshitori.

U THOMA

MAGUMO

Mudedzedzi: Tsaino

Duvha

Kha ri vhale

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse musu ni tshi pulana u riwala ● Nwalani mvetamveto
- Humbelani khonani yangu uri a ni dzudzanyele yone ● Vusuludzani mariwala ngu ni shandukise he zwa tea ● Zwo no ralo, ni kone u i riwala nga vhuronwane buguni yangu.

Ino vhege ni do vhala nga lungano lwa Tshivenda. Ngano dzi pfukiswa nga mulomo, dzi tshi bva kha murafho muñwe dzi tshi ya kha muñwe. Vhathu vha anetshela ngano vhana vhavho na vhaduhulu vhavho – a vha tou dzi riwala. Ngano dzi anzela u funza vhathu vhudifari khathihi na u mvumvusa. Dzi a dovha hafhu dza badekanya vhathu. Vhana vha mvelele ngede vha thetshelesa ngano nthihi lune zwa ita uri vha pfe vhe vhatihi.

Kha ngano nnzhi ri tangana na zwipuka zwine zwa kona u amba.

Taki o vha e mutukana wa mirwaha ya fumiiña. O vha a tshi dihudza nga kulisele kwawe kwa sambu lihlulu la kholomo dza khotso awe. Linwe duvha nga tshifhefho, musu Taki o dzula ntha ha ndunduma o tielela thakha, a vhona khonani yawe Shoni a tshi da khae a tshi khou gidima.

"No no zwi pfa naa, Taki?" hu vhudzisa Shoni, a tshi tou femeleka. "Thovhele vho ndau vho vhonala henefha madekwe. Vho vhulaha kholomo. Vhahulwane vha khou rea zwilibana na mambule a u vha fasha. Khadelani kholomo dza ngu dangani ri ye u vhona vhahulwane vha tshi rea zwilibana!"

Taki a pfa o tshuwa nga maanda. "Ndi nga si vhuyedzedze kholomo dangani, Shoni lo," a ralo. "Hu kha di vha matshelonisa. Dzi tea u thoma dza fula dza pfelela, nda kona u dzi tsitsa mulamboni uri dzi nwe ma di dzi sa athu orowa."

Shoni a pfa o kulea mirado, fhedzi o vha a tshi zwi divha uri ha ngo tea u hanedza Taki. "Ho lugaha," a ralo. "Ndi do ni vhona nga vhuya, thamusi ri tshi dzedza muliloni nga madekwana. Ndi khou ya u vhona zwine vhahulwane vha khou ita." Ha mbo di vha u tuwa hawe a tshi gidima.

Taki a thoma u khurutanya sambu lawe, a li khadela mulamboni. Musu kholomo dzi tshi khou nwa, a dzula fhasi o dzhenisa nayo dzawe ma di ni.

Khathihi fhedzi Taki a pfa muungo we wa ita uri a tetemele. "Huhhhhhh!" Kholomo dza ima dze dzii dzothhe. Ho vha hu Thovhela, nahone o vha e tsinitini! Taki a tingattinga a tshi sedzesesa. Magona hu vhuthengethenge, a kuvhanganya kholomo uri dzi ite danga la tshitendeledzi tsho khwatshaho. "U vhomba hula a hu ambi uri ndi khou da u u la," u ambela mbiluni. "Zwi nga Thovhela u khakhathihi musu. Ndi vhona u nga ho vha hu u vhomba ha u toda thuso." Taki a tshimbila a tshi ya hune ndau ya vha hone.

Thovhela o vha o fashwa nga tshinwe tsha zwilibana zwe zwa vha zwo reiwa nga vhahulwane. Thoho yawe yo vha yo haniwa nga libana lihulu, zwino musu a tshi lingedza u lwa nalo, li tou nana u i hana. Taki a sokou ima henefho a lavhelesa. Ha athu

vhuya a vhona na duvha na lithihi khosi ya zwipuka i tsinitsini nae ngaurali. Ndi ngoho uri yo vha i phukha ya tshirunzi na mutsindo. Zwenezwi Taki a tshi khou vhona Thovhela i tshi khou lila u lamukisa vhutshilo hayo, a thoma u pfa a tshi i pfela vhutungu. Nda u tshi vhona uyu mutukana ya thoma u amba nae.

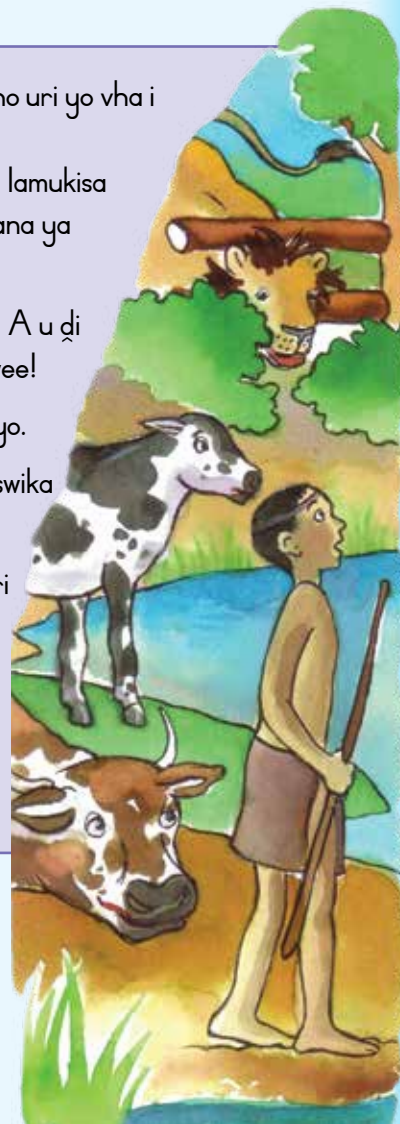
Nda: Hai! Mutukana! Nthusei. A thi koni u dilamukisa. Ndi khou tou humbela wee! A u gi wa takusa dzimbi ili line la khou ntzhipeledza thoho? Ndi khou tou humbela wee!

Taki a sedza matoni a Thovhela. Na u hanganea ha iyi nda u kona u hu pfa ipfani layo.

Nda: Philisi, mutukana! Ndi khou tou humbela! Tavhanyai vhadzimba vha sa athu swika vha mphedzisa. Idai u mmbhofholole!

Taki: Ndo vha ndi tshi nga tama u u vhofholola, Thovhela. Fhedzi ndi khou shavha uri ndi tshi tou fhedza u u vhofholola u do mbo gi nnzhota.

Nda: Hai, mutukana. Na luthihi, ndi nga si zhote muthu we a mphulusa. Ndi khou u fulufhedzisa, ndi nga si vhuye nda u kwama Ndi khou fulufhedzisa!

Rerani nga mbudziso idzi ni na muriwe nga inwi (phathinara).

- ❖ Vhaanewa vhahulwane tshitorini itshi ndi vhonnyi?
- ❖ Ndi nga mini Shoni o vha o nyanyulea ngaurali musi a tshi da ha Taki nga u gidima?
- ❖ Taki o vha e ngafhi musi Shoni a tshi mu wana?
- ❖ Lavhelesani zwifanyiso ni talutshedze fhethuvhupo (fhethu) hune tshitori tsha khou bvelela hone.
- ❖ Afha fhethu ho fhambana na hune na dzula hone? Ngani?
- ❖ Ni vhona u nga Taki o vha e muthu a re na vhudifhinduleli? Ngani?

Ndi vhona u nga tshitori itshi tshi do fhela nga ndilade?
Ni vhona u nga Taki u do fashulula nda?

- ❖ Musi ni kha tshigwada tshanu, elekanyani nga kufhelele kwa tshitori itshi. Itani litambwa latsho ni li tanele kilasi yanu. Hu do todea vathu vha no do tamba sa Taki, Shoni na nda Thovhela. Na kholomo dzi si nnzhi dzi do todea.
- ❖ Pfanani uri ndi tshigwada tshifhio tshi re na magumo avhudisa.

Kha ri n'wale

Lavhelesani tshiori hafhu ni f'indule mbudziso.

1 Taki ha ngo ya u vhona zwilibana ngauri

A	Ho vha hu kulesa kha u ya nga milenzhe.
B	O vha o neta nga maanda.
C	O vha a tshi fanela u isa kholomo u nwa magi.
D	O vha a tshi zwi divha uri zwilibana zwo tou itisa hani.

2 Muanetsheli wa tshiṱori u amba mini a tshi ri "Kholomo dze dzii dzot'he"?

A	Dzo vha dzi tshi khou pfa phepho.
B	Dzo vha dzo tshuwa dzi sa tsukunye.
C	Dzo vha dzi sa t'odi u tsa mulambomi.
D	Dzo t'oka khwanga fhasi.

3 Ndi nga mini magona a Taki o vha a tshi khou tetemela?

A	O vha a tshi khou pfa phepho.
B	O vha o tshuwa ndau.
C	O vha a tshi khou balelwa u kuvhanganya kholomo.
D	O vha o divhaisa magona.

4 Ri a zwi divha uri Taki o vha e muthu a re na vhuif'induleli Ngauri

A	O vha a tshi lisa kholomo.
B	O vha a si nga sii kholomo dzi dzot'he.
C	O vha o dzula kha nduluma.
D	O amba na ndau.

Kha ri ite
nyitoNomborani zwifanyiso nga ngona
zwi tshi tevhela tshiṱori.Ni mpfarele Shoni. Ndi
nga si kone u t'wa na inwi.

Kha ri n'wale

Zwino n'walani f'hungo li no t'atutshedza zwine zwa khou bvelela kha tshin'we na tshin'we tsha zwifanyiso zwi re kha siat'ari lo f'hiraho.

1	
2	
3	
4	

Vhalani phara haf'hu ni talele maiti (maipfi a nyito) manzhi ane na nga a wana. Nangani mat'anu ni a shumise kha u vhumba maf'hungo.

Livhanyani maipfi na pfanywa dzao dzi re af'ho f'hasi.

luvhelela

dzangalelo

amba

bvisa

tumbula

enda

rembedisa

londa

N'walani pfanywa dza maiti af'ho zwikhalani zwe na n'wena.

vhof'holola	f'hembeledza	tshimbila	lutamo
haseledza	dzhia	wana	tevhela
amba			

Zwino tangedzelani liitti li re lone maf'hungoni aya.

Taki o/u delwa nga pulane ya u lat'isa na ndau

A ri/ro ngo t'alukanya mvumbo ya vhukuma ya ndau.

Uyo musu ndau yo/i vho/f'ha mulanga f'hedzi yo/i f'hedza yo u lat'a.

Ilo luvha mme a Taki vho/vha bika tshilalelo vhat'hu vha/vha do la vhot'he.

Nga madekwana vhlindelania vho/vha dzula muliloni vha tshi khou/vho amba nga zwe zwa bvelela.

Kha ri vhale

Kha ri vhone uri Taki o hambula u ita mini nga ndau.

Ndau ya luvhelela zwi na vhusiwana lwe Taki a fhedza o hambula uri a i fulufhele a kone u i fashulula. A imisa dzimbi li re kha tshilibana le la vha lo hana thoho ya ndau. Ndau ya ponyoka kha tshilibana ya dzungudza mudzedze wayo.

Ndau: Yoo, ndo livhuha, mutukana! Ndi do u hambula liiwe duvha. Mutsinga wanga wo vha u tshi vho oma hafhala tshilibanani, nahone ndo vha ndi tshi vho ofha uri vhadzimba vha do mmbulaha. Zwino, mutukana, ndi na dora – u nga ntsumbedza hune mulambo wa vha hone?

Taki: U hafhala fhasi, Kha vha ntevehele.

Ndau: Hai ndi khou litsha nama yavhudi mani!

Taki: VhLindelania vha hashu! Ndo vha lamukisa kha vhadzimba, nahone vho mpfulufhedzisa uri a vha nga nnzhoti.

Ndau: Ee, ndi zwone hezwo. Ndo u fulufhedzisa. Fhedziha, nga uri zwino ndo ponyoka, uri ndo u fulufhedzisa mini zwi nga a zwi tshee na mushumo. Ndi khou fa nga ndala nne!

Taki: Vha khou khakha nga maanda vhone. Muthu ho ngo tea u lat'a mulanga.

Ndau: Shikitili! Ndi maloto fhedzi hezwo! Ndi khou ya u u zhota, kutukana. U t'wa u tshi vhalavhala zwi khou nanisa ndala.

Taki: Fhedzi vhone vho mpfulufhedzisa, zwino arali vha lat'a mulanga, zwi do vha wela liiwe duvha.

Phunguhwe ya vhuṭali ye ya vha i tshi khou thetshesha ya mbo sendela uri i pfesese nga ha u fulufhedzisana ho itiwaho.

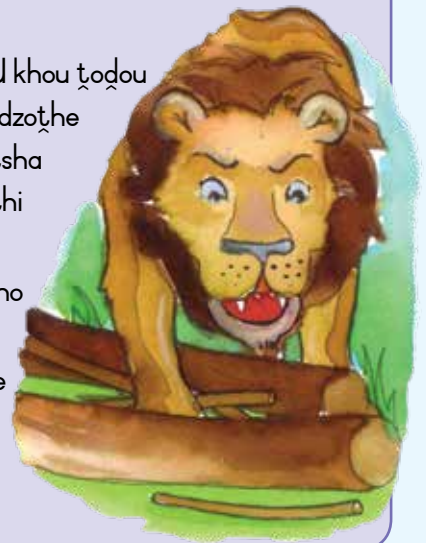
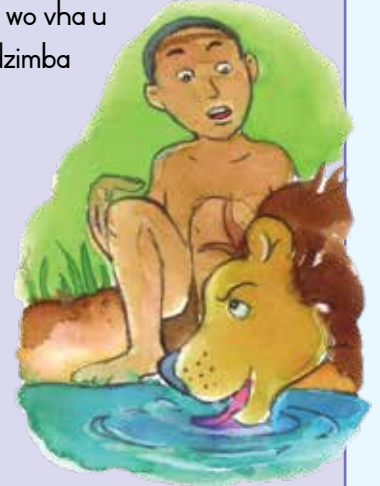
Phunguhwe: Ndi u fulufhedzisana ha mini honohu? Khezwi vho mu fulufhedzisa uyu muthu, Muhali?

Taki: Ndo vha lamukisa kha tshilibana vha mpfulufhedzisa uri a vha nga nnzhoti zwino vha vho toḁa u nnzhoti.

Phunguhwe: Yoo, yoo, ndi mafhungo maṁwevho haya. U khou toḁou mmbudza uri Muhali, khosikhulu ya phuka dzot'he vho vha vho manywa nga tshilibana tshe tsha rewa nga muthu wa nama? A zwi itei! A thi zwi kholwi nne.

Ndau: Ndi zwone, tsho vha tshi tshilibana tsho khwat'haho nga maanda, lilibana heḁo!

Phunguhwe: Yoo, a thi tendi uri hu na tshiṁwe tshithu tshi re na maanda u fhira vhafuwi vhanga. Ndi tea uri ndi tou divhonela nga anga

matō helo lilibana la hone. Ndo vha ndi tshi khou ri vha sa athu ponda muhali vha ye vha ntsumbedze helo lilibana line vha khou amba ngalo. Ndi hone vha tshi do kona u zhotaha kutukana kwavho.

Ndau, phunguhwe na Taki vha humela ngei tshilibanani.

Phunguhwe: Vha khou todou mmbudza uri kulibana uku kutukutuku ngaurali ndi kwone kwe kwa vha fasha kwa tzimbeledza thoho yavho! A zwi itei! A thi zwi tendi na luthihi. Muhali, vha nga kona u dzhenisa thoho yavho afha u itela uri ndi vhe na vhutanzi uri uyu mutukana nangoho o vha wana vho tou ralo?

Ndau: Hai. Ndo no neta nga mbudziso dzau iwe. Ndi do u sumbedzaha, fhedzi ndi tshi fhedza u mbo di tuwa u ntsie na nama yanga ndi le. Ndi na ndala.

Ndi fhalaha Ndau a tshi vhuedzedza thoho fhalo vhukati ha matzimbi u fana na zwila Taki a tshi i wana. Nga luvhilo lu sa athu vhonwa, phunguhwe ya mbo di lila dzimbi la nga ntsha tsike! Ndau ya vha yo fashwa hafhu nga u bonya ha ito!

Phunguhwe: Ahaa, zwino ndi a kona u zwi vhona uri vho fashwa nga ndilade. Zwi tungufhadza hani uri vho dovha vha vhuzelela tshilibanani. Hoyu mutukana o amba zwone, Muhali. Wa lata mulanga zwi a dovha zwa u wela linwe duvha!

Ndau ya vhomba yo vhomba yo sinyuwa, fhedzi tshilibana tsho khwatsho tsha mu tzimbeledzela fhasi. Taki a livhuha phunguhwe kha zwe ya mu itela. A gidimela kholomoni dzawe a dzi khadela hayani. Zwe a tangana nazwo namusi!

Shoni a tshi mu vhona a vhidzelela, "Taki, Taki! Ila ndau yo fashwa tsini na mulambo! No tahela muthLindelaniga!"

Taki a sokou setshelela a divhudza a ri, "Zwe nda tangana nazwo a si u tahela, zwo nndingana."

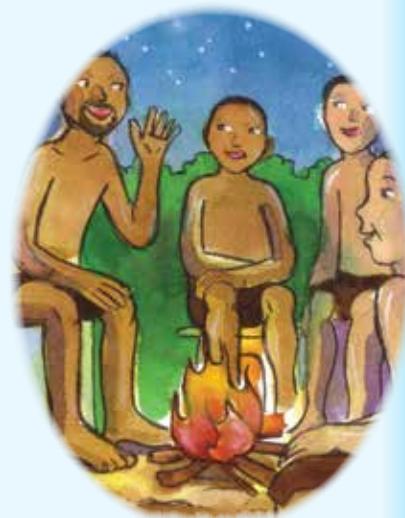
Shoni a humela kha vhadzimba uri a pfe nganetshelo ya ndau ya vuhali na maanda ye ya fashwa nga tshilibana, Taki a di yela hayani. A swika a resha mme awe, a dzula fhasi a homolowa. Madekwana eneo muliloni, Taki a thetshesha vhahulwane vha tshi khou anetshela mafhungo a uri vho fashisa hani ndau, uri zwo konda hani na uri vho shumisa hani vhutali uri vha kone u i fasha.

Kha ri ambe

Zwino ni vho divha uri tshitori tsho fhela nga ndilade. Elekanyani nga mbudziso hedzi:

- ❖ Tshitori tsho fhela sa zwe na vha no lavhelela?
- ❖ No dipfa hani malugana na ndau ye ya lata mulanga?
- ❖ Pfunzo ya tshitori itshi ndi ifhio?
- ❖ Ni vhona u nga phunguhwe yo talifha? Ndi nga mini ni tshi ralo?
- ❖ Shoni o vhudza Taki uri o tahela zwithu. Ni a tendelana na Shoni? Ngani?

U elekanya nga tshitori

Themo ya 3 – Vhege dza 3–4

Elekanyani nga tshitori tsho the ni kone u talutshedza zwiitei. Talutshedzani uri puloto yo bveledzwa nga ndilade. Ni do tea u elelwa zwiitei zwa liga linwe na linwe.

Nwalani uri tshitori tsho thoma nga ndilade.	
Ho bvelela mini kha mutumbu wa tshitori?	
Talutshedzani uri tshitori tsho fhela nga ndilade.	

Ambani nga muñwe na muñwe wa vhaanewa. Dzhiyani tsheyo uri ndi maipfi afho kha a re afho fhasi a no talutshedza muanewa muñwe na muñwe nga ndila yone. A dzheniseni zwikhalani zwo teaho.

vhumbulu

vhudifhinduleli

muthumuthu

u sa fulufhedzea

u fulufhedzea

nungo

tseda

mbilu mmbi

vhutuku

muhali

vhutali

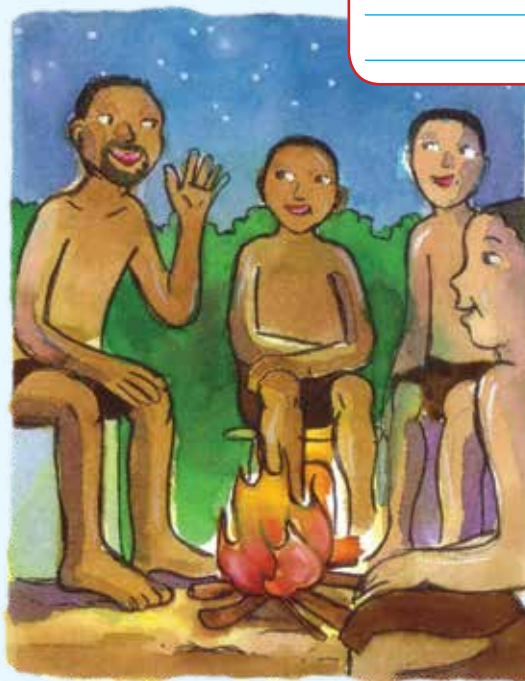
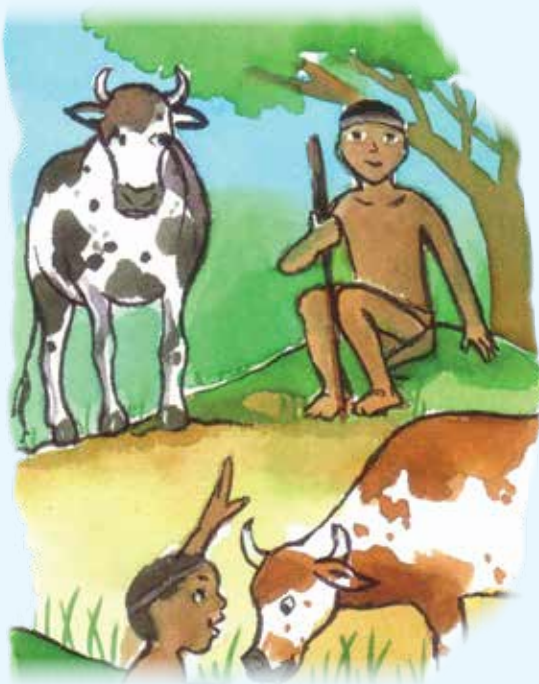
vhuhwavho

Taki	Ndau	Phunguhwe

Kha ri n'wale

Lavhelesani zwifanyiso izwi nga vhuronwane.

Dikishinari yanga

Maipfi maswa

Zwino riwalani fhungo nga fhethuvhupo he ha sumbedzwa tshifanyisoni tshiwe na tshiwe.

1

2

Kha ri n'wale

Lavhelesani mafhungo a re afho fhasi ni thuthe ane a si yelane na tshitori. Nomborani mafhungo a tshi tevhokana nga thevhekano yone ya zwiitei.

	Taki o vha e muthu a re na vhudifhinduleli nga maanda.
	O vha a tshi khou lisa kholomo dza khoti awe musi Shoni a tshi mu vhudza nga ndau ye ya tshasela thakha.
	Miri yo vha i na matavhi malapfu.
	Taki ha ngo tuwa na Shoni ngauri o vha a tshi khou fanela u isa kholomo u nwa madi.
	Kholomo dzo vha dzo neta.
	Taki o zwi divha uri u tea uri a tshogomele kholomo dzawe tshothe.

U elekanya nga vhaanewa

Kha ri n'wale

Nwalani matlaluli a rathi ane a tlatshedza ndau.

Ri tlatukanya mvumbo dza vhaanewa vha tshitori nga zwine vha amba kana vha ita kana nga zwine vharwe vha ri vhudza nga avha vhatu.

Shumisani matlaluli kha u n'wala phara i no tlatshedza ndau. Nwalani tlatshedzo sa mvetamveto. Humbelani khonani yanu a ni dzudzanyele yone ni kone u n'wala iyi tlatshedzo yo lulamiswaho tshikhalani tshe na n'wala.

Kha ri n'wale

Elekanyani nga mvumbo ya Taki. Elekanyani nga maipfi ane a tlatshedza mbonalo yawe na zwiito zwawe. Nekani mihumbulo na khonani dzanu uri ni wane maipfi manzhi a u tlatshedza u ya nga hune na nga kona. Nwalani maipfi aya ane a tlatshedza muanewa zwikhalani zwi re afho fhasi.

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse musi ni tshi pulana u n'wala ● Nwalani mvetamveto
- Humbelani khonani yanu uri a ni dzudzanyele yone ● Vusuludzani marwalwa apu ni shandukise he zwa tea ● Zwo no ralo, ni kone u i n'wala nga vhuronwane buguni yanu.

Shumisani matlaluli kha u n'wala ngaganyamvumbo ya muanewa. Nwalani mvetamveto yanu kha kubambiri. Humbelani khonani yanu a dzudzanye mvetamveto yanu. Zwino nwalani ngaganyamvumbo ya muanewa zwikhalani zwe na n'wala.

Dzina:

Minwaha:

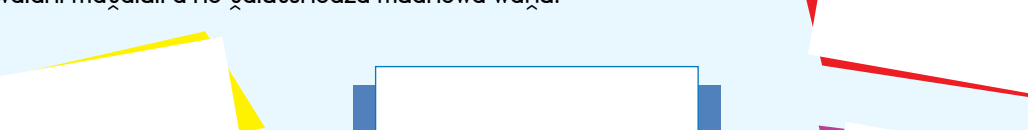
Mbonalo:

Zwino talutshedzani mvumbo ya muthu wa vhukuma. Nangani muthu ane na tama u amba ngae. Muthu wa hone a nga vha muhali, a no khou tshila kana o no lovhaho.

Madzina a uyo muthu	
Mbeu/ minwaha/ mushumo	
Mbonalo yawe	
Mpho kana zwikili	
Ndi ngani no mu nanga	

Zwino nwalani mataluli a no talutshedza muanewa wanu.

Zwino riwalani mataluli a no talutshedza muanewa wangu.

Dzina la muanewa

Shumisani matlaluli kha u riwala ngaganyamvumbo. Ni kone u riwala ngaganyamvumbo kha bammbiri. Humbelani khonani yanga a ni dzudzanyele mvetomveyo iyi. Ni nga kha di dzudzanya yawevho. Nwalululani ngaganyamvumbo yanga nga vhudele afho fhasi.

[illegible]

Kha ri ambe

Lavhelesani zwifanyiso. Talutshedzani khonani dzanu uri hu khou bvelela mini kha tshinwe na tshinwe.

Tshifhinga tsha zwino tsha khou
Tshifhinga tsha zwino tsha khou
tshi sumiswa kha u sumbedza
zwithu zwi no khou bvelela zwino
musi ri tshi khou amba ngazwo.

Shumisani thebulu i re afho fhasi kha u amba uri hu khou bvelela mini tshifanyisoni tshinwe na tshinwe.

Ene	u/tshi/vha khou	tshina	bwa	Liiti	baka
Inwi		tamba	fhufha	bambela	vhala tshimbila
Tshone		tshova	imba	amba	bika la
Vhone		hona	lora	thusa	tamba

Kha ri nwale

Nwalani fhungo nga zwine zwa khou bvelela kha zwiraru zwa zwifanyiso zwi re afho ntha.

Shumisani thebulu kha u nwalulula mafhungo e na nwala zwi tshi nga nyito i khou itea tshifhinganani tshi daho.

Ene	u/tshi/vha do	tshina	bwa	Liiti	baka
Inwi		tamba	fhufha	bambela	vhala tshimbila
Tshone		tshova	imba	amba	bika la
Vhone		hona	lora	thusa	tamba

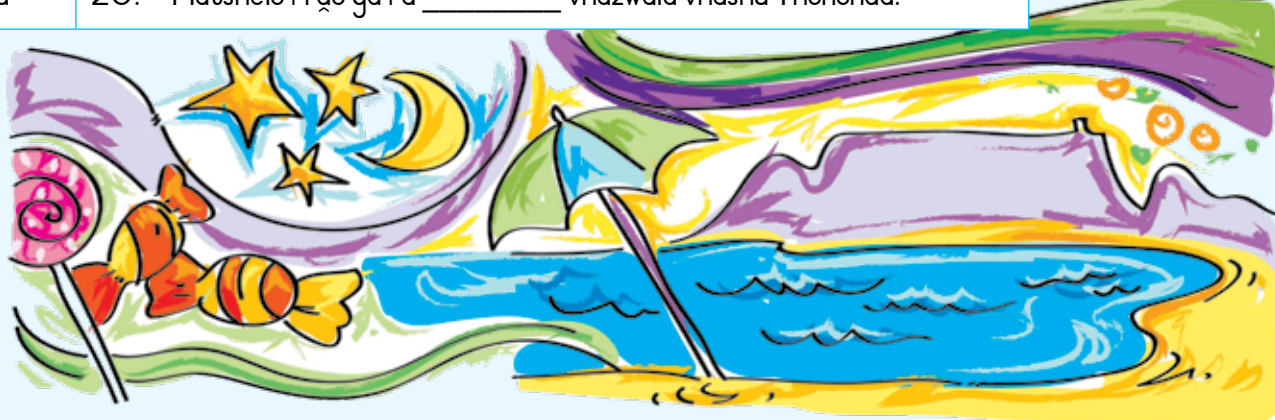
U shuma na maiti

Kha ri riwale

Dadzani zwiwhumbeo zwone zwa maiti. Tangedzelani a no thoma nga thangi di-.

runga	1. Mme a nga vho runga rokho ya u naka.
runga	2. Mme a nga vho rungela Masindi rokho ya u naka.
vhalala	3. Vho ri vhudza uri ri _____ bugu nnzhi.
bika	4. Makhulu vho _____ nama ngauri yo vha i songo vhibva.
fhatā	5. Vhalala mufhatā vho no _____ vathu vhanzhi nndu.
imba	6. Mudededzi washu ndi vhone vha no _____ khairi.
shuma	7. Ni _____ mini kha u baka khekhe?
thavha	8. Maluta o _____ nga nelete a tshi khou runga hemmbe.
shela	9. Ni _____ makhulu tie, vha do nwa vha tshi vuwa.
riwala	10. Vho ri vhudza vha ri: "Ni _____ nga murwalo wa vhudele."
tamba	11. Ri khou _____ tsini na hayani uri ri pfe vha tshi ri vhidzelela.
bambela	12. _____ madini a si na mutambutambu na tshika.
ruma	13. Makhadzi vho _____ mpho yanga nga poswo ya tshihadu.
funa	14. U _____ ndi tshithu tshavhudi shangoni.
baka	15. Vho ri _____ khekhe ya u difha.
dzula	16. Hoyu riwana ndi ndeniwa, u _____ u lila.
londa	17. Ni tea u _____ u itela uri ni si dzhene khomboni.
tamba	18. Ni tshi fhedza u shumisa thoilethe ni _____ zwanda nga tshisibe.
kuvha	19. Vhasidzana vha khou _____ zwiambaro ngauri zwo andesa.
dala	20. Matshelo ri do ya ra _____ vhazwala vhashu Thononda.

Kha ri ambe

Lavhelesani tshati iyi nga vhuronwane. Vhudzani phathinara yangu zwine riwana muṛwe na muṛwe a takalela u ita kana zwine a si zwi takalele.

	u imba	u ola nga pennde	u gidima	u talela zwinoni	u sefa nga khaithi	u bika	u vhala
Lindelani	✓	✓	X	X	X	✓	✓
Takalani	X	X	✓	X	✓	✓	X
Livhuwani	X	✓	X	✓	X	X	✓
Madzanga	X	✓	✓	✓	X	X	✓
Thomani	X	X	✓	X	✓	X	✓

Lindelani	U takalela u imba, u ola nga pennde, u bika na u vhala. Ha takaleli u gidima, u talela zwinoni na u sefa nga khaithi.
Takalani	
Livhuwani	
Madzanga	
Thomani	

Shumisani khoma vhukati ha zwithu (zwitenwa) zwi re kha mutevhe. Ri shumisa na vhukati ha zwithu zwivhili zwa u fhedzisela kha mutevhe.

Vhalani mafhungo aya nga vhuronwane. Ni kone u talela maipfi a re na kuvhumbi u. Bulani uri ndi nga mini maipfi ayo e madzina e si maiiti.

1.	A thi pfani na u zwimiwa ha phukha.
2.	Zwa u vhulahwa ha tshugulu fhano Afrika Tshipembe a zwi ri takadzi.
3.	U vhulahwa ha tshugulu nga ndila ya vhuṭungu zwo tshusa vhatu.
4.	U seasea ha vhasidzana kilasini ho sinyusa mudededzi.
5.	U lila ha mmbwa ho pfala vhusiku hoṭhe.

Madzinamaiti
ndi madzina a no
vhumbiwa nga u
tuma kuvhumbi "u"
kha liiti

6. U reila huvhi kha Bada ya Makonde ho vhangha khombo khulu.
7. Ndi tshi fhedza u gidima ndi a shawara.
8. Ndi sa athu u edela ndi thoma nda nwa tie.
9. U sia maqi a tshi khou shuluwa bommbini zwi fhedza maqi.
10. U kotama hu vhaisa mutana wa makhulu.

U shumisa khoma

U lavhelesa khoma

Hune ha vha na mutevhe wa maipfi kha fhungo, ipfi liiwe na liiwe li fhandekanywa na mañwe nga khoma Vhuimo ha khoma vhu nga shandula zwine fhungo la amba arali khoma i songo shumiswa zwavhugi.

Lavhelesani mafhungo aya ni ambe nga uri vhuimo ha khoma vhu shandula zwine a amba nga ndilade. Olani tshifanyiso tsha u sumbedza uri fhungo liiwe na liiwe li amba uri vho la mini.

Ro la tshokoleithi, dzheji na khekhe.

Ro la tshokoleithi dzheji na khekhe.

Zwino dzhenisani khoma mafhungoni aya.

Ri toda hamula zwibigiri na saha.

Ro renga maapula maswiri miomva na mapiere.

O ima a lavhelesa a shavha.

Livhanda lo vha li lihulu lo nona lo mela mipfa.

Ri shumisa matanganyi kana maipfi a u tuma kha u tanganya mafhungo. Matanganyi a na mushumo muhulwane kha u tanganya maipfi. Arali ri sa a shumisi, maambiwa na marwalwa zwi nga pfala zwi sa kwakwani.

Lavhelesani tsumbo idzi.

Vhatambi vho ya tshikoloni nga Mugivhela.

Tshikoloni ho vha hu na metshe wa bola.

Vhatambi vho ya tshikoloni nga Mugivhela ngauri ho vha hu na metshe wa bola.

Vhatambi ndi nefhungo wa mafhungo vhuvhili hao lune ipfi: tshikoloni la vhuvhili la tea u sala nda musi hu tshi tumiwa mafhungo aya mavhili.

Ni nga kha di shumisa "fhedziha" kha u tuma mafhungo.

Fhedziha li amba zwi no fana na **fhedzi**. Vhuvhili hao a sumbedza mbambedzo ya zwipida zwivhili zwa mafhungo.

Elelwani: Fhungozwalo li na nefhungo muthihi fhedzi na liiti lithihi. Fhungotserekani li na maiti a no fhira lithihi na vhonefhungo vha no fhira muthihi.

Kha ri riwale

Tanganyani mafhungozwao mavhili ni tshi shumisa lithihi la matanganyi aya kana matumi.

Ni kone u talela maiiti a mafhungo e a tumiwa.

naho

fhedziha

fhedzi

ngauri

zwino

Ro vha ri tshi khou todou tamba bola. Mvula ya pfuvhisa pulane dza shu.

Lindelani o nkumbela uri ndi mu thuse kha tshuriwahaya yawe. Nda mu thusa.

Ndo lenga u swika tshikoloni. Ndo vha ndo siwa nga bisi.

Vho ri buroho yo lugiswa. Yo vha i tshee yo di rala.

U kona nga maanda mbalo. U kona nga maanda divhashango.

Ndi pfana na mitshelo. Ndi pfana na miroho.

Ro shumisa zwisambureni zwashu. Yo vha i tshi khou na.

Ṭhohoyatshikolo vho vha vha sa lemi. Ṭhohoyatshikolo vho vha vhe na vhulenda.

O vha a tshi khou lwala. Dokotela a mu fha mishonga.

Samu pfana na kofi. Lindelani u pfana na tie.

O ya mavhengeleni. O renga baphathi la tshokoleithi.

O vha o sinyuwa. Ndo vha ndo lenga.

Vhatukana vha tamba bola ya milenzhe. Vha tamba khirikhethe.

Ndi pfana na m̄legere. A thi takaleli khekhe.

Ndi khou vhalesa. Ndi khou t̄odou phasa mulingo.

Ndi pfana na mvula. A thi pfani na tshifhango.

Ha Malume ho vha hu tshi ntakadza. Ndo pfa ndo t̄uvha mme anga.

Tshikolo tshiswa tsho ntakadza. Nda tea u shumesa uri ndi fare vhañwe.

Fhungoni l̄ñwe na l̄ñwe talelani madzina ni tangedzele maiti (maipfi a nyito)

Tshisamphiri u takalela mmbwa khulwane dza kotho.

Maria u ya tshikoloni tsha Good Hill Primary School nga milenzhe.

Shoni u tamba bola kha thimu ya Little Chiefs.

Taki o tshimbila nga baisigiri yawe ya dzithavhani

Lindelani o vha a tshi khou ita phosho kilasini.

Ndi kona	😊	😞
u vhala mañwalwa a nganetshelo		
u fhindula mbudziso dzo disendekaho nga mañwalwa		
u vhala mañwalwa a nganetshelo		
u fhindula mbudziso dzo disendekaho nga mañwalwa		
u wana maipfi mañwalwani ane a amba zwithihi na mafurase e a newa		
u bula vhudipfi he Vhangani a vha naho		
u riwala tshinwalwa tsha dayari		
u rera nga vhaanewa, fhethuvhupo na zwiitei zwa tshitori		
u dadza mepe wa mihumbulo a tshi pulana tshitori		
u riwala tshitori tshi no bva kha mepe wa mihumbulo		
u shumisa masala masumbi		
u shumisa na masala mavhudzisi		
u topola masala a sa gumi u sumbedza uri a shuma na nnyi kana na mini		
u anetshela hafhu tshitori nga thevhekano yone		
u vhala tsenguluso ya bugu		
u fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tsenguluso ya bugu		
u riwala tsenguluso ya bugu		
u shumisa tshifhinga tsha zwino		
u vhala nganeavhutshilomune		
u tala maipfi a no konda kha dikishinari		
u vhala lungano		
u ita litambwa		
u riwala magumo a tshitori		
u fhindula mbudzisothopholwa dzo disendekaho nga tshitori		
u dubekanya tshitori nga thevhekano yone		
u topola maiti nda a shumisa kha u vhumba mafhungo		
u topola pfanywa dza maiti		
u topola zwivhumbeo zwone zwa maiti mafhungoni		
u bula mihumbulo na vhudipfi malugana na tshitori		
u riwala manweledzo a tshitori		
u talutshedza fhethuvhupo hu re tshitorini		
u riwala phara i no talutshedza muanewa		
u riwalangaganyamvumbo		
u riwalulula mafhungo ndi tshi shumisa tshifhinga tshi daho		
u saukanya tshati		
u topola maipfi a re na kuvhumi u		
u shumisa dzikhoma kha ndongazwiga mafhungoni		
u shumisa matanganyi kha u tanganya mafhungo		
u topola maiti na madzina mafhungoni		

Z

w

i

r

e

n

g

o

m

u

Thero ya 6: Ndila dza u nkedza maiwalwa Themo ya 3: Vhege dza 5 - 10

Vhege 5 - 6: Zwiitori na maiwalo

81 Muvhuda u se vha phukha nga ha mudzinginyo 36

U vhala maiwalwa a nganetshelo.

82 U elekanya nga tshiitori 38

U shumisa matlaluli kha u talutshedza vhaanewa vha tshiitori.

83 U riwala tshiitori 40

U fhedzisa mepe wa mihumbulo a tshi itela u anetshela hafhu tshiitori tsha muvhuda. U riwala tshiitori tsha muvhuda nga vhudele.

84 Luriwalo lwa holodei 42

U vhala luriwalo.
U wanulula thevhekano ya zwiito zwa Tshisampiri a tshi shumisa luriwalo.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga maiwalwa.
U tala maipfi kha dikishinari (tshalusamaipfi) a rekhoda zwine a amba.
U fhindula mbudzisothopholwa dze dza disendeka nga maiwalwa.

85 U riwala luriwalo 44

U shumisa mepe wa mihumbulo kha u pulanala u riwala luriwalo.
U riwalela khonani luriwalo a tshi mu vhudza mafhungo a tshikoloni na hayani.

86 Imeili i no bva kha khonani 46

U vhala imeili.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga imeili.
U shumisa mafhungomatsivhudzi a no bva kha luriwalo a tshi dadda garaṭa i no amba nga nzulele ya muanewa.
U riwala imeili a tshi shumisa tsumbungila dze a newa.

87 Zwiwe hafhu nga luambo 48

U topola madzina na matlaluli mafhungoni.
U riwala mafhungo nga u riwala matlaluli a tshi rangela na u tevhela madzina.
U livhanya maipfi na pfanywa dzao na mafhambanyi ao.
U shumisa matlanganyi kha u vhumba mafhungotserekano.

88 Tshifhinga tsho fhiraho na tshi daho 50

U shumisa tshifhinga tsho fhiraho.
U fhedzisa mafhungo nga u shumisa maiti a tshifhinga tsho fhiraho.
U riwala mafhungo e kha tshifhinga tshidaho.

Vhege 7 - 8: Khathuni dzi a takadza

89 Supa Strikas 52

U vhala khomiki.
U rera nga tshalutshedzo ya mabono na luambo lu no shumisa nga vhabvumbwedza vha re kha tshiitori tsha khomiki.

90 U elekanya nga khomiki 54

U rera nga fureme riwe na riwe ya khathuni.
U riwala fhungo li no talutshedza tshiitori sa zwe zwa sumbedzwa kha fureme riwe na riwe.
U riwalulula mafhungo e kha maipfi maambiwa.
U rera nga khungedzelo dza thelevishini khathini na u bula muhumbulo.

91 U riwala khungedzelo 56

U pulanala khungedzelo ya thelevishini nga u ita ngolo dzayo na u riwala tshikiriputi tshayo.
U talutshedza fhethuvhupo, vhabvumbwedza na thero ya khungedzelo.
U shumisa tsha u pulanala khatsho a tshi vhekanya maiwalwa.
U tana khungedzelo sa litambwa.

92 Zwi tumeni 58

U rera nga u tuma thangi na mitshila kha midzi ya maipfi.
U topola thangi, mitshila na midzi ya maipfi.
U fhedzisa mafhungo nga u shumisa maipfi maambiwa na maipfi maambelwa.

Vhege 9 - 10: Tshifhinga tsha mitambo

93 Mulondo mutambimakone wa bola ya milenzhe! 60

U ita litambwa li no amba nga Mulondo a tshi shumisa vhatambi na muanetsheli.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga litambwa.

94 Phositaro ya litambwa 62

U vhala phositaro a no khou kungedzela litambwa.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga phositaro.
U ita phositaro ya litambwa.

95 Riwalani litambwa lanu 64

U shumisa tshipulanali kha u riwala litambwa.
U riwala mvetamveto ya litambwa, a lulamisa mvetomveto iyi a kona u riwala litambwa la u khunyeledza.

96 Zwiwe hafhu nga madadzisi na matlaluli 66

U topola madadzisi na matlaluli.
U sumbedza tshaka dza madadzisi: a maitete, tshifhinga, fhethu, nyanzelo, digirii kana vhuṭanzi.
U topola na u vhekanya matlaluli.
U topola madzina na masala ane a khou talutshedzwa nga matlaluli e vha newa.
U topola lushaka lwa matlaluli a no kwama: vhuṭe, vhuṭzhi/tshivhalo, masumbi kana matlalutshedzi.

Kha ri vhale

Ho vhuya ha vha na muvhuda we wa vha u tshi dzula nga u vhlahela. "Nga vhanna," u tshi dzulela u amba zwenezwo duvha lothe, "Eish, hee vhanna vha hashu."

Mbilahelo yawo khulwanesa yo vha i ya uri hu nga vha na mudzinginyo liiwe duvha. "Arali hanga vha na mudzinginyo?", u tshi divhudza, "ndi do fhelela ngafhi?"

Wo vha u na mbilahelo yeneji liiwe duvha nga matsheloni, he, khathihi fhedzi ha wa mutshelo muhuluhulu u tshi bva murini we wa vha u henefho tsini – we GUUU – shango lothe la dzinginyea.

"Mudzinginyo!", wa vhidzelela.

U bva afho wa gidima nga luvhilo u ya midavhini u yo sevha vhazwala vhawo.

"Mudzinginyo! Kha ri shavhe!"

Mivhuda yotthe ya shavha midavhini ya fuda daka i tshi gonya dzithavha tshi enda i tshi sevha vhaive vhazwala henefha ndilani.

Ndi khwine ri mbo di shavha hafha!

Nga tshenetsho tshifhinga, ha fhira ndou. "Mudzinginyo! Shavhani!" hu vhidzelela muvhuda.

Ndou ya tevhela mivhuda, i tshi dzinginya shango nga maga ayo a re na mutsindo.

Vha gidima vha tshi fhira tshikhuvhugu tsha thuda. "Mudzinginyo! Shavhani!", hu vhidzelela muvhuda.

Thuda dza tevhela ndou ye ya vha i tshi khou tevhela mivhuda.

Musi phukha idzi dzi tshi sala dzi tshi swika thavhani, ndi musu mivhuda ya zwigidi zwa fumi na ndou nthihi, na thuda dzi re na tshivhalo, zwi tshi khou ita bonyongo le mubvumo walo wa vho nga

dumbu lihulu li no khou unga li tshi gonya na mabama. Muvhuda wa u thoma wa lavhelesa murahu u itela u vhona arali mudzinginyo u tshi khou sendela, zwe wa kona u vhona ho vha gwilisha la zwipuka zwi no khou shavha nga luvhilo lu no shavhisa.

Musi vho no ima zwino vha tshi khou femeleka na u dakaila nga u neta, ha mbo bvelela ndau.

"Hu khou bvelela mini", hu vhudzisa ndau.

"Ndi mudzinginyo, mudzinginyo weel!", ndi muvhuda u tshi kakamela.

"Mudzinginyo?", hu vhudzisa ndau. "Ndi nnyi we a u vhona? Ndi nnyi we a u pfa?"

• Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse musi ni tshi pulanala u riwala • Nwalani mvetamveto • Humbelani khonani yaru uri a ni dzudzanyele yone • Vusuludzani mariwala anu ni shandukise he zwa tea • Zwo no ralo, ni kone u i riwala nga vhuronwane buguni yangu.

Mudzinginyo! Ndi khwine ndi tshi ya u sevha miwe mivhuda!

Hu khou itea mini?

"Nne a si nne," hu amba ndou.

"A si rine," hu amba thuda.

"Kha vha vhudzise hoyu, kha vha mu vhudzise!" hu fhindula mivhuda yotlhe i tshi khou sumba ula wa u thoma.

Ndau ya sedza muvhuda.

"Ndi amba mune wanga," hu amba muvhuda wo niwa nga thoni, "Nne ndo vha ndo di dzuelela mudini wanga ndo takala musi ndi tshi pfa u wa ha tshithu tshe tsha dzinginya shango lothe nda zwi divha uri ndi mudzinginyo. Zwino nda mbo di thoma u shavha nga u tavhanya uri ndi sevhe vathu vhothe uri vha diphuluse."

"Ndi amba khotsimunene, ni nga vha na nungo dza u ya na ntsumbedza he tshiwo itsho tsha bvelela hone?", hu vhudzisa ndau.

"Hai, ndi nga si tsha vhujelela hangei nne!", hu amba muvhuda.

"Idani ndi ni bebe, ndi do ni tsireledza," hu amba ndau.

Ndi honeha fhalo, u tshi khou tou vhunaila, muvhuda u tshi bebiwa nga ndau, asizwila, vha tuwa. Vha tshimbila vha rauwa matavha, vha gonya zwiwara, vha wela milambo, vha sera mataka, vha pfuka midavhi, u swika vha tshi dzhena hayani ha muvhuda.

"Ndi henefha he nda pfa mudzinginyo hone, mune wanga. Ndo u pfa zwavhudivhudi. Na fhasi ho dzinginyea."

Ndau ya lavhelesalavhelesa henefho – hu si kale ya vhona khokhonati khulukhulu ye ye i tshi wa ya ita phosho khulu. Ya ita na u vhona kutohwana kwo dzula thodzini ya muri. Ndau ya doba khokhonati, ya gonya ntsha ha mvumi ya posa ila khokhonati fhasi. GUUUU!

Muvhuda wa thamuya vuntsha hu no lingana mithara yotlhe. "Mudzinginyo! Tavhanyani – shavhani – wo dovha hafhu!"

Ndi hone u tshi kona u zwi vhona uri ndau i khou u sea, wa vhona na khokhonati yo fhanduwaho i milezheni yawo.

"Yoo," u tshi hevhedza "Matsina ho vha hu si mudzinginyo wa vhukuma. Wo vha u wone?"

"Hai," hu amba ndau, "a si wone, nahone zwo vha zwi songo tea uri u tshuwe, iwe muthu."

"Hee vhanna. Ndo diita muvhudade wa kudabadaba!"

Ndau ya riwerwela nga vhulenda. "Ni songo vhilahela khotsimunene rotthe – na nne ndo rali – ndi a ita ndi tshi ofha zwithu zwine ndi si zwi pfesese."

Nga aneo maipfi ya huma i tshi vhujelela ngei hu re na mivhuda ya zwigidi na zwigidi, ndou na thuda, vhe vha vha vha tshee vho lindela ntsha ha thavha, ya ya ya vha vhudza uri kha vha vhuje hayani a hu na tshi no dina.

Tshiko: Lungano lo pambiwa kha *Rabbit heralds the earth quake* by Rosalind Kerven in *PIRLS Reader: The Natural World. Main Survey 2001. IEA.*

Ni songo vhilahela murathu.
Ri di anzela u ofha zwithu zwine
ra sa zwi pfesese.

Fhindulani mbudziso idzi dza muvhuda na mudzinginyo. Arali ni si na vhuṭanzi na phindulo, humelani murahu ni vhale lungano ulu hafhu.

Mbilahelo khulwane ya muvhuda ho vha hu mini?

A	Ndau
B	Phosho
C	Mudzinginyo
D	Muri une wa khou wa

Ndi mini tshe tsha ita uri fhasi hu dzinginyee?

A	Mudzinginyo
B	Likokonathi lihulu
C	Muvhuda une wa khou shavha
D	Muri une wa khou wa

Ndau yo vha i tshi khou toda muvhuda u tshi i isa ngafhi?

Ndi nga mini ndau yo posa khokhonati fhasi?

A	Uri muvhuda u shavhe
B	U itela u thusa muvhuda uri u wane mutshelo
C	U itela u sumbedza muvhuda zwe zwa bvelela.
D	U itela u seisa muvhuda

Muvhuda wo dipfa nga ndilade musi ndau yo posa khokhonati fhasi?

A	Wo singuwa
B	Wo shona
C	Sa tsilu
D	Wo vhlahela

Mulaedza muhulwane wa lungano ulu ndi ufhi?

A	Muthu kha shavhe khombo.
B	Ivhani na vhuṭanzi ni sa athu shavha zwithu.
C	Mivhuda i na luvhilo.

Zwithu zwo bvelela nga u tshanyanya musi muvhuda wo vhidzela uri "Mudzinginyo!" Nwalululani maipfi mavhili a no bva kha lungano ane a ri sumbedza izwi.

Ndau yo lingedza hani u ita uri muvhuda u si pfe wo vhaaisala musi lungano ulu lu tshi fhela. Nwalani zwithu zwi vhili zwe ya ita.

1

2

Vhudipfi ha muvhuda ho shanduka nga ndilade musi lungano ulu lu tshi khou di ya phanda?

Mathomoni a lungano muvhuda wo pfa

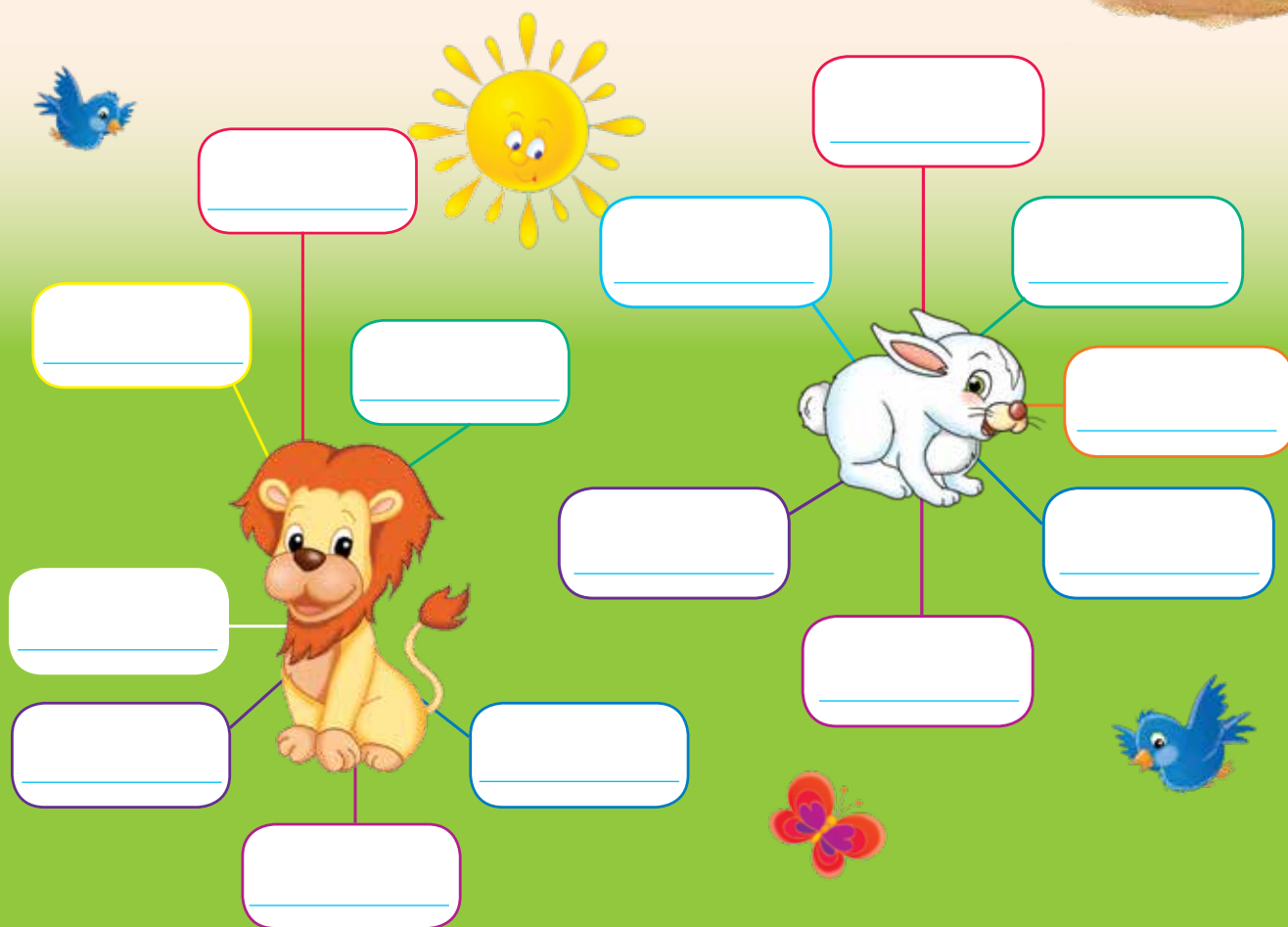
ngauri

Magumoni a lungano muvhuda wo pfa

ngauri

Zwenezwoha, magumoni a lungano, zwo vha zwi khagala uri ndau i a takalela muvhuda ngaauri

Kha lungano ulu ni a kona u vhona uri ndau na muvhuda zwo fhambana nga maanga. Kha mepe wa lubuvhi u re afha fhasi, nwalani matlaluli a no talutshedza tshinwe na tshinwe tsha izwi zwipuka.

Shumisani mepe wa mihumbulo kha u anetshela hafhu lungano lwa muvhuda u tshi sevha phukha malugana na mudzinginyo hu na thevhekano. Humbudzanani na khonani dzaṅu uri hu bvelela mini kha lungano ni kone u n̄wala mihumbulo yaṅu tsini na tshifanyiso tshi re tshone.

Muvhuda u sevha phukha malugana na mudzinginyo

Duvha:

Kha ri n'wale

Zwino n'walani tshitori nga vhudele afho tshikhalani tshe na newa.

● Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse musi ni tshi pulanala u n'wala ● N'walani mvetamveto ● Humbelani khonani yangu uri a ni dzudzanyele yone ● Vusuludzani mariwalwa agu ni shandukise he zwa tea ● Zwo no ralo, ni kone u i n'wala nga vhuronwane buguni yangu.

Kha ri vhale

27 Apple Road
New Town
0301
20 Khubvumedzi 2015

Khonani yanga Ndanduleni

Hei! Ndo vha wa mashudu vhukuma nge nda kona u tuwa na vhazwala vhanga Cape Town nga holodei dza Fulwana. Ro tuwa nga la 12 Fulwana ra swika nga duvha li tevhelaho. U namela tshidimela zwo vha zwi tshi khou takadza vhukuma. Ro edela torokisini nahone nne nda vha wa mashudu nda wana mmbete wa nga ntsha!

Musi ri tshi swika Cape Town, tshe nda tou thoma u tshi vhona ho vha Table Mountain yo alamelwa nga gole li ngaho bulo litshena. Thavha iyo yo vha i yavhugi u fhira zwe nda vha ndo lavhelela.

Lavhelesani zwifanyiso zwine nda khou ni rumela.

Nga duvha la vuvhili ro ya Robben Island. Ro ya tshitangadzimeni nga tshikwekwete (tshikepe tshituku). Ro swika ra vhona sele ye Vho Nelson Mandela vha vha vho valelwa khayo – miriwaha ya 18 yothe! Ro vhona phingwini nanzhi dzi kha matombo henengei tshitangadzimeni.

Nga duvha la vhuraru ro vhona phingwini hafhu. Ro dzi vhona bitshini i no vhidzwa upfi ndi Boulder's Beach. Ri heneho ro ita na u vhona ndaulwanzhe dza vhukuse dza Kapa. Hu na thandela Cape Town ya u tsireledza ndaulwanzhe ngauri dzi tsini na u thothelela. Thandela iyi i ita na u vhavhalela na phingwini.

Nga duvha la vhuṇa, ro ya ra ima thodzini ya Afrika, ngei Cape Point, hune madanzhe mavhili a tangana hone. Ndi hafha hune magi a no rothola a Danzhe la Atlantiki a tangana na magi a tsinga dzi no dudela a danzhe la India.

Nga duvha la vhuṭanu, la u fhedza, ro ya ra vhona zwipuka zwa lwanzhe ngei Two Oceans Aquarium. Yoo, zwo vha zwi zwavhugisa! Ndo vha ndi sa athu vhuya nda sendela tsini na khovhe ya shaka ngauralo! Ho vha hu tshi tou vha na ngilasi fhedzi vhukati hashu na shaka, nahone dzo vha dzi sa shoni u ri sumbedza manṱo adzo manzhimanzhi. Ro ita na u vhona tshaka nanzhinzhi dza khovhenedzi – dziṱwe dzo vha dzi na zwanda zwi no swika futhanu! Arali tshanda tsha thukhuwa, hu mela tshinwe henefha.

Ri khou humela hayani matshelo. Ndo ni tuvha hani ngoho, ndi tou ri tshikolo tshi vula lini ra vhonana.

Khonani yanu

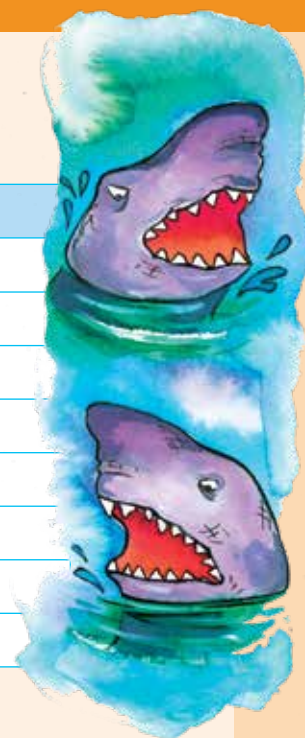
Tshisamphiri

Luñwalo lwa Tshisamphiri lu amba nga lwendo lwa maḁuvha a sumbe.
Rekanyani deithi dza lwendo lwawe ni ñwale zwe a ita maḁuvhani eneo.

Deithi	Zwe a zwi ita
12 Fulwana	U takuwa a tshi bva Cape Town
13 Fulwana	
14 Fulwana	
15 Fulwana	
16 Fulwana	
17 Fulwana	
18 Fulwana	
19 Fulwana	

Kha ri ñwale

Zwino ñwalani phindulo dza mbudziso idzi.

Ñwalululani fhungo lithihi li no bva kha luñwalo line la sumedza uri Tshisamphiri na Dan ndi khonani vhukuma.

Ñeani tsumbo ya fhungo line la sumbedza uri Tshisamphiri u khou ñwalela muthu ane a vha murole muthihi nae.

Ñeani tsumbo nthihi ya fhungo line la sumbedza uri Tshisamphiri o vha a sa athu u vhuya a ya Cape Town.

Talani maipfi aya kha dikishinari (thalusamaipfi) ni kone u a shumisa mafhungoni u itela u sumbedza zwine a amba.

mapulo

thothela

Kha ri ñwale

Ndi ngani Tshisamphiri a tshi khou ñwalela Dan luñwalo ulu?

A	U itela u mu vhudza nga ha dzishaka.
B	U itela u mu vhudza nga ha holodei i takadzaho.
C	U itela u mu vhudza uri u khou do vhuya tshikoloni hu si kale.
D	U itela u mu vhudza nga ha tshidimela.

Tshisamphiri u khou amba mini musi a tshi ri dzishaka dzo vha dzi sa shoni na u sumbedza maño adzo manzhimanzhi.

A	Dzishaka dzo vha dzi na vhukonani.
B	Dzishaka dzo vha dzi tshi khou vha mvumvusa.
C	Dzishaka dzo didzulela u aḁama milomo yadzo.
D	Dzishaka dzo vha dzi tshi khou la dziñwe khovhe.

N̄walelani khonani yaṅu lu n̄walo. Anetshelani khonani yaṅu mafhungo a uri no vha ni tshi khou ita mini hayani na tshikoloni, kana ni mu vhudze zwi n̄we zwithuvho zwe na ita zwi no takadza.

Hu na zwe ra ni tsivhudza kha phara i n̄we na i n̄we. N̄walani lu n̄walo lwaṅu sa mvetomveto ya u u thoma. Ifhani mu n̄we nga inwi a lavhelese. Ni kone u lu n̄wala nga mu n̄walo wo kunaho kha siatari lo livhanaho na ili.

Duvha:

Nwalani dresi yanu

Deithi

Ha

Thomani nga theshano.

Nwalani nga tshipiga tsha u thoma tsha mafhungo.

Nwalani nga tshipiga tsha vuvhili.

Pendelani lunwalo lwanu.

Khonani yanu

Nwalani dzina lanu.

Imeili ndi ndila ya u davhidzana na dzikhonani nga u shumisa netiweke dza dzikhomphyutha. Ri anzela u shumisa imeili sa marwalo a u kovhekana mafhungo na dzikhonani. Arali ni khou tama u rumela khonani yanu luñwalo lwa imeili, vuvhili hanu, inwi na khonani yanu ni tea u vha na diresi ya imeili na u vha na khomphyutha.

Kha ri vhale

Ha:

ann@school.co; dan@school.com

I bva kha:

Konanani@library.com

13 Thafamuhwe 2011

11:56

Lindelani na Dan

Ndi a fulufhela no no vhala nga mafhungo a mudzinginyofulu wa ngei Japani. Ndo gla u vha ndi tshi khou dzula na vhazwala vhanga ngeno Japani Tshipembe nahone ndi glo dzula henefha u swika zwithu zwi tshi sumbedza vhukhwine ngei hayani Tokyo. Naho ndo takala uri ndo kona na shavhela ngeno kule na tshivhilela, ndo tsvha vha hayani na khonani dzanga dza International Primary School tshine nda dzeha khatsho.

Fhedziha, ndi khou diphina na muzwala wanga. Ri murele muthihi. U na miñwaha ya 13 na ene nahone ri kha gireidi 6 vuvhili hashu. Ri na mashudu ngauni muzwala wanga u dzula tsini na phakha i re vhukati, hune ra tamba kha tshinzienzie na kha madembetiti.

Arali ndi si khou tamba ndi vha ndi tshi khou diphina nga hobi dzanga – u vhala na u tamba mitambo kha khomphyutha. Ndi khou vhala *Jungle book* nahone ndi tou tama arali ndo vha ndi tshi dzula Afrika. Ndi tsini na u swika vhukati ha iyi bugu.

Khonani yanu

Konanani Hosh

Rumelani

Kha ri ñwale

Konanani o dalela nnyi?

Ndi nga mini o ya henengei?

Ulu luñwalo o lu ñwala nga deithi ifhio?

Kha ri ñwale

Sikenani luñwalo lu no amba nga nzulele ya Konani ni mu dadzele garaṭa iyi.

Dzina

Miñwaha

Giireidi

Tshikolo

Dzihobi

Duvha:

Kha ri n̄wale

Zwino f̄hindulani Kin. Hu na zwe ra ni tsivhudza kha phara in̄we na in̄we. N̄walani luñwalo lwanu sa mvetamveto u thoma. Ifhani muñwe nga inwi a lavhelese. Ni kone u lu n̄wala nga muñwalo wo kunaho kha siatari il̄i.

N̄walani d̄inesi yañu

Deithi

Ha Konanani

Thomani nga theshano.

Ambani uri mbilu yañu i khou vhavha zwo itiswa nga mafhungo a mudzingingo.

Ambani uri ndi mafhungo avhugi uri u khou kona u isa phangla na hobi dzawe.

Vhudzani khonani yañu mafhungo a tshikolo, mitambo na hobi dzanu.

Khonani yañu

N̄walani dzina lañu.

Zwiŋwe hafhu nga luambo

Lavhelesani phere dza mafhungo dzi tevhelaho nga vhuroŋwane. Talelani dzina ni tingeledze liṭaluli line la li ṭalutshedza.

Mmbwa ṭhukhu.	Mmbwa ndi ṭhukhu.
Goloi ya luvhilo.	Goloi i na luvhilo.
Bugu ndenya.	Bugu ndi ndenya.
Khirayoni ya lutombo.	Khirayoni ndi ya lutombo.
Maluvha a u naka.	Maluvha o naka.
Phikhokho ya mivhalavhala.	Phikhokho i na mivhalavhala.

Zwinzhi nga maṭaluli

Ri a zwi ḡivha uri maṭaluli a ri vhudza nga ha madzina (muthu, fhethu kana zwithu). Kanzhi liṭaluli li rangela dzina. Tshiŋwe tshifhinga maṭaluli a tevhela dzina. Huŋwe na huŋwe hune na nga a vhea hone, a ḡi ṭalula dzina.

Zwino ŋwalani mafhungo ni tshi shumisa madzina na maṭaluli aya. Thomani nga u ŋwala fhungo li na liṭaluli li rangelaho dzina. Ni kone u ŋwala fhungo li na liṭaluli li no khou tevhela dzina.

lapfu mutukana	Mulapfu mutukana. Mutukana ndi mulapfu.
tshi no silinga tshimange	
i re na ṇḡala ṇḡau	
wa vhuṭali musidzana	
a kondisaho mudededzi	
tsho nakaho tshifanyiso	

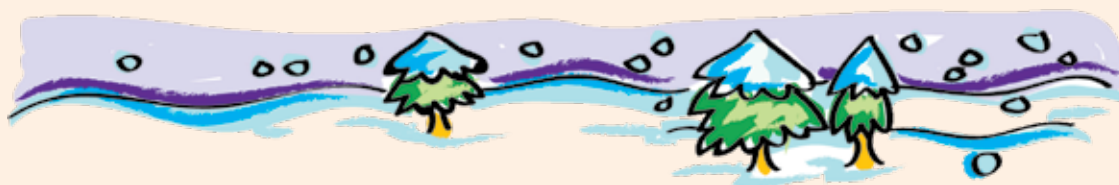

Kha ri n'wale

Livhanyani maipfi na pfanywa dzao.

t _h o _t hela	lavhelelwa	vhuhulu	takuwa	zwivhumbwa
------------------------------------	------------	---------	--------	------------

lindelwa	ngalangala	t _u wa	zwisikwa	ndeme
----------	------------	-------------------	----------	-------

Zwino livhanyani maipfi aya na mafhambanyi ao.

naka	vhugala	wanwa	ndenya	khulwane
------	---------	-------	--------	----------

vhuvhi	xedzwa	t _h ukhu	vhifha	tsekene
--------	--------	---------------------	--------	---------

Kha ri n'wale

Tumani mafhungo aya nga u shumisa matlanganyi (maipfi a u tuma) a re zwitangeni.

Ndi go dzula hanefha. Zwithu zwi tshi vha khwiṇe hayani. (u swika)

Ndo takala ndi fhano. Ndo t_uvha tshikolo tshanga. (naho)

Ndo mu vhudza uri a dzule henengei. Maḡi o gonya a tshi ya. (ngauri)

Ndo thoma nda sedza matungo oṭhe. Ndi kone u pfuka bada. (uri)

Ni tshi pfa phepho. Ni ambare dzhesi. (arali)

Ndo mu vhudza uri a songo lenga. O vha o lenga hafhu. (fhedziha)

Tshifhinga tsho fhiraho tsha vha na no.

U lavhelesa tshifhinga tsho fhiraho

Tshifhinga tsho fhiraho tsha **vha** na **no** tshi amba nga nyito **yo fhiraho** musi hu sa athu da inwe nyito zwenezwo **kale**. Ndi nyito yo **fhiraho kale**.

Lavhelesani tsumbo idzi: Musi ri tshi swika, tshidimela **tsho vha tsho no tuwa**.

Musi ndi tshi swika mulovha, khotsi anga **vho vha vho no bika** tshilalelo.

Nne	ndo vha	ndo no	la
Inwi	no vha	no no	vhuya
Ene	o vha	o no	edela
Vhone	vho vha	vho no	ambara

Tshone	tsho vha	tsho no	huvha
Kwone	kwo vha	kwo no	tuwa
Lone	lo vha	lo no	kovhela

Zwino fhedzisani mafhungo aya nga u shumisa **vha** na **no** + **liiti** (kha tshifhinga tsho fhiraho).

Khonani yanga o mpha apula. Ndo vha ndi si na ndala ngauri ndo

Ndo lenga u swika. Khonani dzanga dzotlhe dzo

Ndo vha ndo neta ngauri

O mmbudza uri o

Musi ndi tshi swika tshikoloni ndo wana uri ndo

Musi tsimbi i tshi lila ndo humbula uri ndo

Musi ndi tshi vhona mudededzi wanga ndo humbula uri ndo

Ndo vha ndo takala ngauri ndo

Musi ndi tshi swika hayani ndo wana uri mme anga vho

Musi ndi tshi swika sitediamu ndo vhona uri thimu yanga yo

Tshifhinga tshi daho tsha vha na no

Ndi **do vha ndo no shumisa** tshelede yanga yotlhe nga hetshi tshifhinga riwakani.
Ndi **do vha ndo no tamba** mimetshe ya rathi ya bola ya milenzhe musi khalarwaha ya bola i tshi fhela.

Ri lavhelesa tshifhinga tshi daho tsha **vha** na **no**. Tshifhinga tshi daho tsha **vha** na **no** tshi sumbedza uri nyito i do vha yo no khunyelela kana u fhela, huriwe, tshifhingani tshi daho. Tshifhinga itshi tshi vhumbiwa nga "do" + "vha" na lipfanisi li no thaphuwa nga - o na livhumbi **no**.

Elekanyani nga zwine na do vha no no ita u swikela ni tshi phasa pfunzo ya phuraimari. Nwalani mafhungo matanu ni tshi shumisa Ndi **do vha ndo no + liiti**.

U swikela ndi tshi phasa pfunzo ya phuraimari

Ndi **do vha ndo no vhalala** bugu dza 50.

Zwino fhedzisani mafhungo aya ni tshi shumisa **do vha** ___ **no + liiti** li re kha tshifhinga tsho fhiraho.

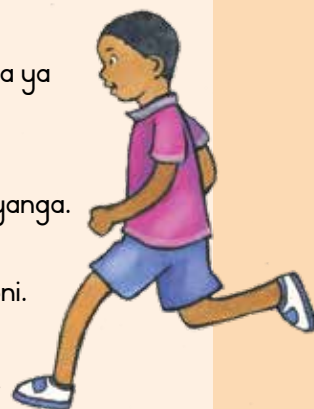
Nga hetshi tshifhinga vhege i daho u (shuma) mushumo uyu lwa maduvha a fumbili.

Nga hetshi tshifhinga riwakani ri (dzheni) tshikoloni itshi minwaha ya rathi yotlhe.

Nga hetshi tshifhinga matshelo ndi (fhedza) tshuriwahaya yanga.

Nga hetshi tshifhinga riwedzi u daho (gidima) kha marathyoni.

Musi Khiresimusi i tshi swika, ndi (endela) Vhugalaphukha ha Kruger.

Vhalani masiatari mavhili a tevhelaho e a n'ulwa kha khomiki ya Supa Strika ya Nomboro 100. Sedzesani zwine zwa khou bvelela kha fureme in'we na in'we. Thanngelani tshaka dzo fhambananaho dza mapulo a maipfi e a shumiswa kha khathuni iyi. Sedzani mapulo ane a sumbedza zwine vhaanetsheli vha khou amba kha fureme dza 4, 5, 6, 7 na 8. Ni dzhieze nzhele maedza mibvumo na uri o riwalwa nga ndilade.

Khathuni ndi lushaka lwa mariwalwa
 Uno riwaha na no vhalala tshaka dzo fhambanaho dza zwibveledzwa: folukuloo/mariwalwa a sialala, vhurendi khungedzelo, mivhigo, nyambedzano, zwibveledzwa zwa mafhungo na zwibveledzwa zwa ndaela. Khomiki kana khathuni ndi lu'we lushaka lwa tshibveledzwa. Khomiki na dzone dzi na maipfi a si gathi na zwifanyiso zwinzhi uri ni kone u vhona vhabvumbwedzwa/ vhaanewa. Tshitori tshi anetshelwa kha fureme dzo vhalaho - dzi'we dzi na maipfi ngeno dzi'we dzi si na maipfi.

U elekanya nga khomiki

Themo ya 3 – Vhege dza 7-8

Kha ri ambe

Rerani na khonani yaṅu nga khomiki ya Supa Strika. Zwino ṅwalani fhungo ḽi no ṭalutshedza zwine zwa khou bvelela kha fureme iṅwe na iṅwe.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

Kha ri ṅwale

Vhalani khomiki iyi hafhu ni fhindle mbudziso dzi tevhelaho:

1. Ndi zwifhio zwiṅwe zwine vhatambamurahu vha Super Striker vha zwi takalela nga nṅda ha u tamba bola ya milenzhe?

2. Super Striker i khou tamba na thimu ifhio?

3. Tshiṭiriri tsha malogwane (refuri) tshi ita muungo-de? Ndi nga mini a tshi khou lidza tshiṭiriri kha fureme ya 4?

4. Tshikoro ndi vhugai? (Tshivhudzo: lavhelesani fureme 4 na 8 vhuvhili hadzo)

5. Itani mutevhe wa maedza mibvumo oṭhe a re kha khomiki.

6. Ndi khungedzelo dzifhio dzine dza vhoneka kha khomiki iyi?

7. Khungedzelo idzi dzo livhanywa na vhoneki?

Khathuni ya khungedzelo

- ❖ Khungedzelo ya TV kana ya radio ine na i funesa ndi ifhio?
- ❖ Ndi nga mini ni tshi i funesa?
- ❖ Ni nga renga zwine ya khou kungedzela?

- ❖ Ndi vha fhio vhane vha lavhelelwa u renga itsho tshibveledzwa?
- ❖ Khungedzelo i shumisa tshilogeni malugana na itsho tshibveledzwa?

Rengani Tshibandangafhasi Tshipalamabuse. Ndi goloi ya reisisi. Ni songo tshela. Tshi gidima mavuni: vruum, vruum! Ni nga si tshi thivhe.

1

2

Nga Tshibandangafhasi Tshipalamabuse ni nga vha riwana a divheswaho lifhasini!

Wow!

Tsho naka

Wow!

3

Tshi do ni seta! Na dzula no setwa!

Halala!
Ndi na
Tshibandangafhasi
Tshipalamabuse!

4

Kha ri riwale

Lavhelesani khungedzelo ni kone u fhindula mbudziso idzi.

Khungedzelo inwe na inwe i khou lingedza u ni tshuwedza uri ni ite mini?

Khungedzelo i a nanisa zwithu kana u ni fulufhedzisa tshirwe tshithu? Talutshedzani uri ndi nga mini ni tshi ralo.

Ho shumiswa mibvumo ifhio ya maipfi kha khungedzelo iyi?

Khungedzelo iyi yo livhiswa kha vhoneyi? Yo livhiswa kha vhaswa kana vhaaluwa, vhatukana kana vhasidzana?

U n̄wala khungedzelo

Kha ri n̄wale

Zwino ni khou ya u shumisa phositara yaṅu kha u n̄wala tshikiriputi tsha khungedzelo yaṅu ya TV!

- Thomani nga u pfana uri ni khou ya u dzhenisa hani zwiitei kha khungedzelo yaṅu.
- Ni ḡo shumisa muthu muthihi kana vhanzhi?
- Zwino fhandekanyani khungedzelo yaṅu i bve mabono maṅa.
- Olani tshifanyiso kana gerani zwifanyiso zwa u sumbedza bono liṅwe na liṅwe.
- N̄walani tshikiriputi tshi no sumbedza uri muthu muṅwe na muṅwe a ḡo amba zwifhio kokotolo.

● Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse musi ni tshi pulanala u n̄wala ● N̄walani mvetamveto ● Humbelani khonani yaṅu uri a ni dzudzanyele yone ● Vusuludzani maṅwalwa aṅu ni shandukise he zwa tea ● Zwo no ralo, ni kone u i n̄wala nga vhuronwane buguni yaṅu.

1

2

3

4

Fhethu vhupo ndi hufhio?

Vhaanewa ndi vho nnyi?

Puloto na thero ndi ifhio?

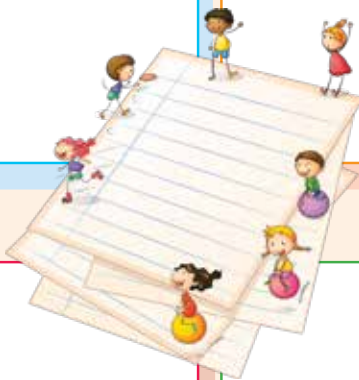

Duvha:

Zwino shumisani tsha u pulanala khatsho tshanu kha u riwala khathuni yanu. Vhalani khathuni dza vhaŋwe nga inwi kilasini. Nangani khathuni ine na nga i tambela kilasi.

1

2

3

4

Kha ri ite
nyito

Musi no no riwala tshikiriputhi tsho fhelelaho tsha khungedzelo yanu ya TV, nangani mirado ya tshigwada tshanu uri vha i edzisele vha sumbedze uri i do vhonele nga ndilade kha TV.

Thangi ndi mini?

Thangi a si ipfi lo fhelelaho. Ndi tshipida tsha ipfi tshi no dzheniswa mathomoni a ipfi lo fhelelaho (tshine tsha pfi mudzi wa ipfi). Thangi inwe na inwe i na tshalutshedzo yayo. Musi thangi i tshi shumiswa sa mudzi wa ipfi, i shandukisa zwine mudzi wa ipfi wa amba.

Tangeledzani thangi kha linwe na linwe la maipfi aya.

Ni kone u talela mudzi wa fhungo.

nyamukamaqi

nyamurovheni

negota

direma

randima

nyambeni

tshambenga

Lavhelesani tsumbo. Hu itea mini Musi ni tshi tanganya thangi na mudzi wa ipfi? Ipfi li amba uri mini?

Thangi

+

Mudzi wa ipfi

nya-

munhuya

Thangi iyi i amba mini?

Thangi	Zwine ya amba	Thangi	Zwine ya amba
Nya-	mudzia u		
Ra-	mune wa	Tsha-	mudzia u
di-	- u ita nyito kha iwe mune	Ne-	mune wa

Maambaitwa

Kha ri nwale

Nwalani mafhungo aya e kha maambaitwa. Ro ni thomela lithihi.

Fasitere lo kwashiwa nga musidzana.

Fhungo li kha liambaita arali nefhungo fhungoni ilo e ene a no khou ita nyito. Sa tsumbo: Mmbwa i shenga shambo. Fhungo li kha liambaitwa arali nefhungo fhungoni ilo a tshi tou itelwa nyito. Sa tsumbo: Shambo lo shengiwa nga mmbwa.

Tshivhingwi tsho _____

Mutshila ndi mini?

Mitshila i fana na thangi, nga nnda ha uri yone i tumiwa mugumoni wa mudzi wa ipfi u itela u shandukisa zwine wa amba. Tsumbo: mutshila -isa- une wa amba "nyito ine ya tou kombetshedza kana u thusiwa u ita nyito" Tsumbo: bikisa: zwi amba u kombetshedza u bika kana u thusa u bika.

Lavhelesani tsumbo iyi. Hu itea mini musi ni tshi tanganya mutshila na mudzi wa ipfi? Ipfi liswa li amba mini?

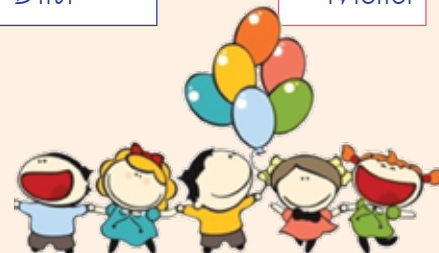
Mudzi wa ipfi

bilu

Mutshila

-fhala

Mitshila iyi i amba mini? Tingeledzani mitshila kha linwe na linwe la maipfi aya. Ni kone u talela mudzi wa ipfi.

mmane

hanedzwa

semesa

tshilume

bvukulula

bilufhala

futelela

tsekisa

seŋwa

mufumakadzi

vhofholola

Mitshila iyi i amba mini?

Mutshila	Zwine wa amba
-lume	tshiduna
-kadzi	tshisadzi
-olola-	nyito i dovhololwaho
-ulula-	nyito i humelaho murahu

Mutshila	Zwine wa amba
-munene	mutukuku
-lume	tshiduna
-kanya	nyito a i londwi
-ulula	u itulula nyito

Musidzana o _____ madini.

Bola yo _____ nga mutukana.

Mutukana o _____ nga mmbwa.

Mutshimbidzaposwo o _____ nga mmbwa.

Kha ri vhale

Edziselani litambwa ili. Ni tea u vha na mme, khotsi, riwana wa mutukana na muanetsheli ane a vhala zwiipida zwa vhukati ha mufhindulano wa vhabvumbedza.

Bono: Lufherani lwa u awela lwa ha Mulondo. Mulondo o ganama kha sofa u khou talela metshe wa bola ya milenzhe kha TV. Mme awe na khotsi awe vha vhonele vhe na mbilaelo ngauri Mulondo ha khou ita tshuriwahaya yawe.

Ndaela dza bono na dza tshiteidzhi dzo riwala ngomu ha burakete dza zwikwea.

MME: Mulondo, no no ita tshuriwahaya yanu?

MULONDO: ... ahh ... hei, hu tou nga. Um ... A thi tou vha na tshuriwahaya nanzhi Mmawe. Zwine nda khou tea u ita ndi u riwala tshitori tsha maipfi a 300 malugana na zwiwwe zwithu. Fhedzi ndi khou toda u thoma nda vhone metshe nga u tsvhanya kha TV.

MME: Mulondo Maedza ndi khwine ni tshi ita tshuriwahaya yanu zwinol!

[A doba mukhwama wawe fhasi a u vhea ntha ha tafa.]

MULONDO: Mme angavho, uyu mudededzi ndi ngani a tshi ri ri riwale tshitori tsha maipfi a 300? Hafhu nne a thi William Shakespeare! Madana mararu! Zwi do dzhia riwaha wotthe musi! Ndi do riwala nga ha mini? A si khwine ndo thoma nga u talela Pirates na Chiefs? Metshe u tshi tou fhela ndi do mbo di thoma. Khetshi!

Ri riwala madzina a vhabvumbedzwa nga malederedanzi. Ri shumisa kholoni (!) i tshi tevhela madzina avho. A ri shumisi zwiwvhe zwi ri tshi tingedzela zwine vha amba.

KHOTSI: [Vha bvisa bugu mukhwamani vha i vula.]
Khamusi ni do wana thuso hafha. Lavhelesani mepe wa mihumbulo kha bugu yanu ya mushumo. Hu pfi riwalani thoho yanu vhukati na mihumbulo mina mihulwane zwibogisini. Zwo leluwa nga maanda! Dzhenai fhasi, dukaduka langa.

MULONDO: Fhedzi Baba, ndi do riwala nga ha mini? Ndi do thoma nga dzina langa na tshifani. Ndi do vha ndo no vha na maipfi mavhili ha vha ho sala a 298 fhedzi. Ndi nga mbo di talela metshe u swika u tshi fhela. Zwo luga, ndi do humbula uri ndi riwale nga ha mini? Mmm.

[Mulondo a mbo di farwa nga khofhe o vhea thoho ntha ha bugu.]

MUANETSHELI: Musi Mulondo a tshi lingedza u humbula u tou nana u kumedza. A alamula hu si kale a dovha a lala kha bugu dzawe, dza mbo di ya tshothe. U khou lora nga ha metshe une a khou toda u u talela. O no tou dzula tshitediamu tsha FNB kha laini ya phanda murahu ha mapala a Chiefs. U khou talela o tshuwa. Thimu yawe i khou liwa nahone ho tou sala minetse mitanu fhedzi uri metshe u fhele. Mutambaphanda u khou tudza nahone hu khou tou bva u bviswa mutambavhukati o huvhalaho mudavhini.

Muanetsheli u anetshela tshipida tsha tshitori tshine tsha sa khou tamba vha vhatambi.

Nga ngado, Mulondo a mbo di fufhela mudavhini. A dirivhula a tshinisa bola a tshi mona na mudavhi. U kha luvhilo na mafufufulu a fhiraho a vhothe vhatatxisani nae. Nga u futelela huhulu a tshi khou shumisa misipha yawe yotthe, Mulondo a kora tshikoro tsha u wina musi tshitiriri tsha u fhedzisela tshi tshi tou lila. Tshifhatuwo tsha Mulondo tshi no khou riwerwela tsha sumbedzwa shango lotthe kha TV. Muhashi a huwelala a ri "Mulondo Maedza! La lila! O i tanganya na mambule zwa sia vha vhone dzingweni kha la namusi. "Ngweni ntswa, Mulondo Maedza! Afrika Tshipembe ri na ngweni ntswa ya bola ya milenzhe!"

[Mme vha vusa Mulondo]

MME: Mulondo, vuwani... vuwani! Ni kha di tea u riwala tshurwahaya!

MULONDO: Mmmm! Hh? Vha ri mini?

KHOTSI: Mulondo! Ndi hone ni khou ita ini mathina? Ni khou tea u fhedzisa tshurwahaya!

MME: Khamusi vhukofhe hovhu he a zambula vhu do ni nea mafufufulu a u fhedzisa tshitori. Ni khou toda ndi tshi ni thusa u hambula nga ha thoho ya tshitori tshanu?

MULONDO: [U a riwerwela] Zwo luga mma. Ndi vho zwi divha uri ndi khou ya u riwala nga ha mini!

Ni vhona u nga Mulondo u do ya u riwala nga ha mini?

Musi Mulondo a tshi ri "A thi William Shakespeare" o vha a khou amba mini?

Fhethuvhupo ha litambwa ili ndi ngafhi (li khou bvelela ngafhi)?

Ndi nyito dzifhio tharu dzo bulwaho kha litambwa?

- 1
- 2
- 3

O swika Afrika Tshipembe...

Seani ni bwise na madungambwa

O vhuya mulilwahotlhe!

National Children's Theatre i a gihudza nga u vha gisela khalarwaha ya **Pippi Longstocking/Pippimudziamitokela**, nganetshelotseiso ya vhana. Nganetshelo iyi i do vha hone nga holodei ya Mvuwo, u bva 7 Thafamuhwe.

Pippi ndi musidzana a dzulaho o takala a didzulelaho e ethe kha **ngdu yawe ya mahundwane**, na bere na thoho ye a i fuwa. Mathaithai a Pippi ha seisi zwone, fhedzi a dovha a mu dzhenisa dziedzini! Vhana vha a difhelwa nga u talela **zwiitwana zwawe**.

Ndi mubvumbedzwa a funeaho, nahone vhana vhothe vhane vha mu vhona vha a taga u vha Pippi.

Nga murahu ha litambwa vha na vha do gidimela laiburari u wana khophi ya bugu *Pippi Longstocking*.

Ngoho ndi ya uri, Pippi vha nga si tende a tshi vha pfuka.

Pippi Longstocking/Pippimudziamitokela, i do tambiwa **National Children's Theatre**, U bva nga la 7 Thafamuhwe u swika 16 Lambamai, 3 Junction Avenue, Parktown, Johannesburg.

Musi zwikolo zwi kati, matambwa a itwa vhukati ha vhege nga

09:00 na 10:30. Musi zwikolo zwo vala, matambwa a itwa Musumbuluwo u swika Mugivhela nga 10:30 na 14:30.

U buka sa zwigwada na luafhulelo zwi a wanala kha zwikolo.

Kha ri nwale

Vhalani mbudziso ni kone u nwala fhasi phindulo dzanu.

Dzina la litambwa ndi lifhio?

Ri zwi divha hani arali litambwa li tshi takadza?

Vhatambi ndi vho nnyi? Talelani mutambidendele.

Vhathetshelesi vha litambwa ili ndi vhonnyi? Ndi zwifhio zwi ni vhudzaho mafhungo aya?

Ni vhona u nga ndi ngani hu tshi shumiswa mivhalanzhenge kha phositara iyi?

Dizainani phositara yâ litambwa

Dizainani phositara ya u kungedzela litambwa. Ni nga kha di kungedzela "Jabu na ndau" kana "Dan mutambimakone wa bola ya milenzhe!" Elekanyani nga vhuronwane nga litambwa line na do kungedzela ngauri ni do tea u riwala tshikiriputi tshalo kha bammbiri la u shumela. Ni tea u katela:

- Dzina la litambwa li vhe nga maledere mahulwane o swif hadzaho, a mivhalanzhenge (ni tea u nea litambwa dzina)
- Deithi na zwifhinga zwine ha do tambwiwa ngazwo
- Thalutshedzo pfufhi ya zwine litambwa la khou amba nga hazwo.
- Ndi nnyi ane a khou tamba
- Mafhungo a no kwama u buka
- Li do farelwa ngafhi

Ngeletshedzo dza kuolele kwa phositara

- Shumisani luambo lu re khagala
- Ni fambanyise maledere na muelo wa maipfi na mafurase, na mafhungo.
- Shumisani mivhalanzhenge u itela u wana tshenzhemo ya vhatu.
- Olani kana ni nambatedze zwifanyiso zwine zwa tlatshedza vhatu zwinzhi nga ha litambwa.

Lavhelesani phositara dzo itwaho nga khonani dzanu ni nange ine na i funesa. Kha bammbiri la u shumela li tevhelaho riwalani tshikiriputi tsha litambwa.

Nwalani litambwa lanu

Themo ya 3 – Vhege dza 9–10

Kha ri n'wale

Shumani na vhaŋwe nga inwi kilasini u bveledza litambwa. Dadzani tshati ine ya ni thusa u pulana.

Vhatambi Dzhenisani madzina a vhaŋwe nga inwi kilasini vhane vha do tamba tshipiḁa tshiriwe na tshiriwe.	Talutshedzani vhatambi.	Mutambi uyo u do ambara mini?	Mutambi muŋwe na muŋwe u do amba zwifhio?

Vhatambi ndi vho nnyi?

Sa tshigwada rerani nga mihumbulo mihulwane ya tshibveledzwa. Shumisani mepe wa mihumbulo kha u dzudzanya mihumbulo yanu.

Fhethuvhupo ndi ngafhi? Talutshedzani bono.

Tihoho

Puloto ndi ifhio?

Ho thoma

Ha tevhela

Ha kona u tevhela

Zwa fhela nga

Duvha:

Kha ri n̄wale

N̄walani litambwa lanu sa mvetamveto. Dzudzanyani (edithani) ni kone u n̄wala zwavhudi tshipida tsha u fhedzisela kha tshikhala tsho newaho. Arali tshikhala tshe na newa tshi tshituku, shumisani siatari ni no bva buguni yanu ya ndowedzo.

T̄hoho

Fhethuvhupo

Vhatambi

Zwiinwe hafhu nga madadzisi na matlaluli

Madadzisi kanzhi a dadzisa tshalutshedzo ya liiti kana nyito. A fhindula mbudziso dza uri nyito iyo yo itea: Hani? Lini? Ngafhi? Kana Ngani? A tshalutshedza:

- **Maitele** kana zwo itea hani: nga vhulenda, nga u ongolowa, nga u t'avhanya
- **Fhethu** kana zwithu zwi itwa ngafhi: afha, fha, kule, tsini, murahu, phanda.
- **Tshifhinga** kana zwo itea lini: mulovha, nga murahu, u thoma, matshelo.
- **Nyanzelo** kana zwo itea lungana: misi yotthe, na kathihi, nga huiwe, kanzhi, luthihi.
- **Digirii** kana vhudzivha ha nyito: zwituku, katukutuku, na zwitukutuku, nani.
- **Vhutanzi** kana nyito i nga itea u swika ngafhi: tshothe, nyana, lu sa vhudzisi.

Talelani madadzisi mafhungoni aya ni kone u tangeledza liiti. Ni sumbedzise uri ndi lidadzisi la lushakade?

Tshaka dza madadzisi

Khonsathi yo thoma u lenga.	Tshifhinga
Mutukana o la nga u t'avhanya	
O vha e tsini na u wina mugidimo	
Mukegulu u khou ya phanda	
Vho vhuya mbamulovha.	
O tuwa nga u gidima.	
U anzela u da nga mathabama.	
U khou ya kule vhukuma.	
Malume vho vhuya mulovha.	
Ntakadzeni u ita ndowendowe tshifhinga tshothe.	
Ann o vhuya haynani () nga u t'avhanya () mulovha () u itela u talela mutambo.	

Zwinzhi nga maṭaluli

Kha ri ṛwale

No ḡi vha vha u shumisa maṭaluli kha u ṭalutshedza vhatambi vha tshitori tshanu. maṭaluli a fhindula mbudziso ya "Zwi fana na mini/zwo tou itisa hani?"

Vhalani mafhungo aya ni kone u topola maipfi ane a khou shumiswa u ṭalutshedza zwithu.

Fobvu lo vha lo ambara dzhasi lihulu, muṇadzi wa wulu na masiki mutswu khof'heni.

Mutambi wa bola o vha o ambara tshikhipha tshitwuku, masogisi matswuku na khokho dza ṭaḡa.

dzhasi	muṇadzi	masiki	dzhesi	masogisi	khokho

Tshaka dzo fhambanaho dza maṭaluli

Maṭaluli a vhune a sumbedzaho vhune ha tshithu:

zwashu tshanga zwavho zwawe yaṇu

Maṭaluli a vhunzhi:

zwinzhi zwiṭuku zwi si gathi zwiṇwe zwiṽhili zwiraru

Maṭaluli masumbi:

zwiḡa izwi ula vhaḡa

Maṭaluli a u vhudzisa:

mini? tshifhio? lini? ngafhi?

Kha ri ṛwale

Lavhelesani maṭaluli o talelalwaho nga fhasi mafhungoni aya ni kone u tingeledza madzina kana masala ane a ṭalula one kha kholomu ya u fhedzisela ni sumbedze uri ndi lushakade lwa maṭaluli, a u vhudzisa, a vhune, a vhunzhi, masumbi.

Tshaka dza maṭaluli

Muofhe musekene o vhuya.

Ndi bugu ifhio ine na i funa?

O ramba khonani mbili uri dzi ḡe phathini.

Musidzana ula o wina mugidimo.

O gama mavhudzi awe.

Ro dzhia mihwalo yashu ra ṭuwa.

Mmbwa ntswu ndi ya hashu.

Ndi a kona	😊	😞
u vhala mariwalwa a nganetshelo		
u fhindula mbudiso dzo disendekaho nga tshiṭori		
u shumisa maṭaluli kha u ṭalutshedza vhaanewa vha tshiṭorini		
u fhedzisa mepe wa mihumbulo ndi tshi anetshela tshiṭori nga huswa		
u ṛwala tshiṭori ndi tshi shumisa mepe wa mihumbulo		
u vhala luṛwalo lwa vhukonani		
u wanulusa thevhekano ya zwiito kha luṛwalo		
u ṭala maipfi kha dikishinari nda rekhoda zwine a amba		
u fhindula mbudisothopolwa dzi no kwama mariwalwa		
u ṛwala luṛwalo lwa vhukonani		
u shumisa mepe wa mihumbulo kha u pulanala u ṛwala luṛwalo		
u vhala imeji		
u fhindula mbudiso dzi no kwama imeji		
u topola madzina na maṭaluli mafhungoni		
u shumisa maṭaluli a tshi rangela na u tevhela madzina		
u livhanya maipfi na pfanywa dzao		
u livhanya maipfi na mafhambanyi ao		
i shumisa maṭanganyi		
u shumisa maiiti a re kha tshifhinga tsho fhiraho		
u shumisa tshifhinga tsho fhiraho tsha vha na no na tshifhinga tshi daho tsha vha na no		
u vhala tshiṭori tsha khomiki		
u rera nga fureme dza khathuni		
u ṭalutshedza fureme inwe na inwe ya khathuni		
u ṛwalulula mafhungo e kha maambiwa		
u bula mihumbulo malugana na khungedzelo		
u pulanala tshikiriputi tsha khungedzelo na u tshi ṛwala		
u ṭalutshedza fhethuvhupo, vhabvumbwedza na thero ya khungedzelo		
u ṛwala tshiṭori tsha khathuni		
u ṭuma thangi na mitshila kha midzi ya maipfi		
u shumisa maipfi maambiwa na maipfi maambelwa		
u vhala litambwa		
u tamba litambwa		
u fhindula mbudiso dzi no kwama litambwa		
u vhala phositar a i no khou kungedzela litambwa		
u fhindula mbudiso dzi no kwama phositar a		
u ita phositar a ya litambwa		
u ṛwala litambwa		
u topola maḡadzisi a maitale, tshifhinga, fhethu, nyanzelo, digirii kana vhuṭanzi		
u topola madzina na masala ane a khou ṭalulwa nga maṭaluli		
u topola madzina na maṭaluli a no kwama: vhune, vhunzhi, masumbi kana maṭalutshedzi		

Z

W

i

r

e

n

g

o

m

u

Thero ya 7: KuTshithuele kwa zwTshithuhu

Themo ya 4: Vhege dza 1

Vhege 1 - 2: Tsvhedzani milayo

97 Kutambele kwa mutambo wa Spud 70

U vhala mariwalwa a ndaela a no amba nga kutambelwe kwa mutambo u no pfi Spud.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga mariwalwa.

98 KuTshithuele kwa French Toast 72

U vhala risipi ya u Tshithua French Toast.
U tevhela thevhekano ya zwifanyiso na nomboro nga ndila yone.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga risipi.
U vhambedza ndaela dza risipi na dza mutambo wa Spud.
U rera na khonani yawe nga mafurase a no shumiswa kha selefounu.
U riwala liriwalwa la ndaela.

99 U riwala ndaela na milayo 74

U riwala ndaela kana milayo ya kushumiselwe kwa tshishumiswa kana a pfesa milayo ya mutambo.
U topola maiTshithui mafhungoni.
U khethekanya mafhungotserekano a bva zwipiga.

100 Madadzisi a tshifhinga, maTshithuele na fhethu 76

U topola madadzisi a sumbedza tshaka dzao.
U topola madadzisi na maTshithui ane a khou a tlatshedza.
U riwala phara ya u tlatshedza.

101 Ni kona u elelwa zwifhio? 77

102 U tshimbila tshikhalani 78

Therisano na u bvumba (u humbulela) o disendeka nga zwifanyiso.
U vhala mariwalwa a ndaela.

103 Kha ri pfesese 80

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga mariwalwa a ndaela.
U riwala phara i no amba nga muendatshikhalani.
U riwala posikaratja a tshi anetshela lwendo lwa tshikhalani.

104 U shumisa khweshenee ya inthaviyu 82

U Tshithua thodisio a tshi shumisa khweshenee.
U tabuleTshithuha mawanwa a thodisio.
U riwala muvhigo wa mawanwa.

Vhege 3 - 4: U vhalela tsivhudzo

105 Ri dzula kha pulanete lifhasi 84

U vhala mariwalwa a tsivhudzo.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga mariwalwa.
U nula mafhungomatsivhudzi kha mariwalwa.

106 Madzhango a sumbe 86

U dzhenisani madzina a madzhango a sumbe na madzange mahulwane.
U leibula mepe a tshi shumisa mafhungomatsivhudzi e a newa.

107 Khwizi ya mepe wa lifhasi 88

U tamba mutambo wa khwizi ya mepe wa lifhasi.

108 Mvelele nnzhinnzhi 90

U Tshithua intaviyu a rekhoda phindulo.
U guda nga mawe mashango na u wana phindulo dza mbudziso.
U fhedzisa digirii dza mbambedzo mafhungoni.

109 U waniwa ha Sediba 92

U vhala atikili ya gurannga.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga atikili ya gurannga.
U riwala tshinwalwa tsha dayari tshi no amba nga atikili ya gurannga.

110 Vho Mmefhumulon na Nyakudenzhe 94

U vhala sia la inthanete li no amba nga fhethu ha vhufa.

111 Vhufa hashu 96

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga mafhungomatsivhudzi a re kha webusaTshithui.
U dizaina phositara ya u kungedzela *Cradle of Humankind World HerTshithuage STshithue*.

U vhumba mafhungo a tshi shumisa madadzisi a nyanzelo.

U ola zwifanyiso a tshi sumbedza tlatshedzo mafhungo dzi re na ambigwTshithui.

112 U pulanela phamfulethe 98

U dizaina burosha ya u kungedzela *Cradle of Humankind*.

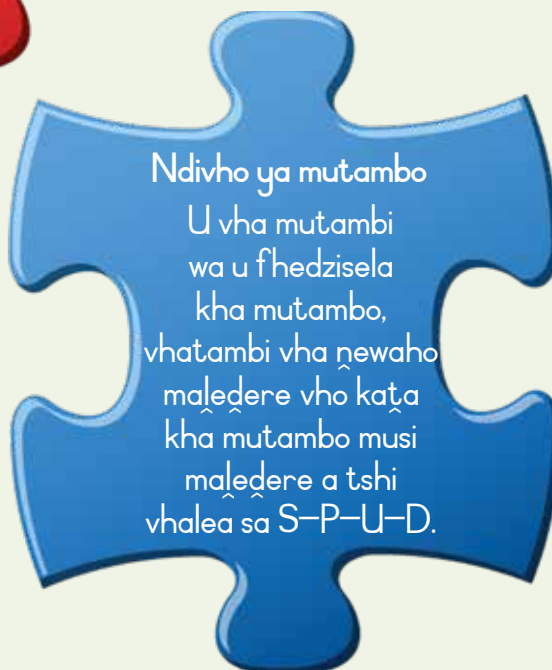
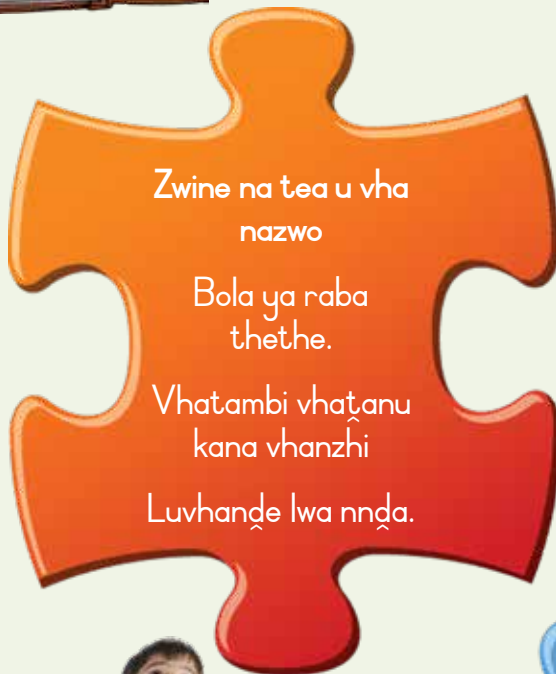
Mañwalwa a ndaela ndi mini?

Kha vhege mbili dzi tevhelaho ni do sedzesa mañwalwa a ndaela. Ndivho ya mañwalwa a lushaka ulwu ndi u vhudza muvhali uri zwTshithuhu zwi Tshithuiswa hani. Mafhungo a tshukhukanywa a bva maga a tevhekanaho matuku. Tsumbo yo dowelwaho ya mañwalwa a ndaela ndi risipi kana kubikele. Dziñwe tsumbo dzo dowelwaho dzi katela tsumbavhuyo kana kushumisele kwa selefounu na khomphiyutha na milayo ya mTshithuambo

Kha ri vhale

Liñwalwa ili la ndaela li kwama mutambo wa Spud. Ndaela dza kutambeke kwa mutambo uyu a si idzi.

Milayo ya mutambo

- 1 Mutambi u dzhia nomboro ya tshiphiri i tshi bva tshibogisini. Kana ha vha na ane a amba uri ndi nnyi a no do phakhela nomboro, sa tsumbo: "Mudededzi u do phakhela mutambi muriwe na muriwe nomboro ya tshiphiri".
- 2 Nangani mutambi a no do thoma mutambo. Onoyo u dzhia bola. Mutambi a re na bola u pfi **Tshithu**.
- 3 **Tshithu** u posa bola muyani a vhidzelela nomboro. Mutambi a re na nomboro iyo u vha **Tshithu** a kona u gavha bola. Vhañwe vhatambi vhothe vha tea u shavhela kule.
- 4 **Tshithu** u vhidzelela ari SPUD. Vhatambi vhothe vha tea u ima.
- 5 **Tshithu** u dzhia maga mararu a magoza a tshi khou ya kha mutambi a posa bola mulenzheni wa mutambi. Uyo muriwe mutambi ha tei u tsukunyea.
- 6 Arali **Tshithu** a rwa mutambi kana mutambi uyo a tsukunyea u mbo di vha ene **Tshithu** a wana ledere la S (lo imela SPUD). Tshifhinganani tshi daho mutambi a tshi rwiwa, u wana ledere P, a dovha a rwiwa u wana U a kona u wana D.
- 7 Musi mutambi a tshi wana maledere mana a ndatiso (S P U D) u mbo di bva mutambo wa bvelaphada a si tsha vha ngomu.

Lingedzani u
tamba mutambo
na u tevhedza
milayo.

Kha ri n'wale

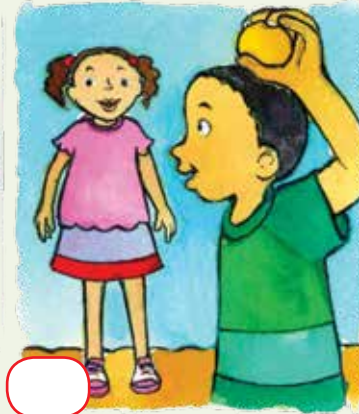
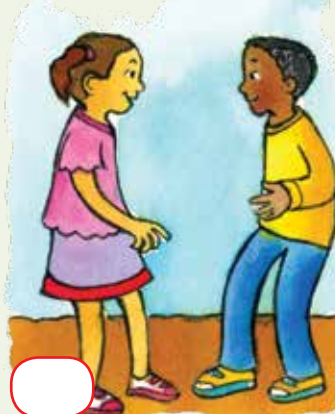
Zwino fhindulani mbudzi idzi dzi no kwama milayo ya Spud.

Hu todea vhatambi vha siho fhasi ha vhangana vha u tamba mutambo uyu?

Mutambi u tea u Tshithu mini musu Tshithu a tshi ri "SPUD"?

Ndi ngafhi hune na sa tee u tamba mutambo uyu?

Ndi tshifanyiso tshifhio tsho tou fanelesaho milayo ya mutambo?

Kha ri vhale

Lavhelesani zwifanyiso ni vhale ndaela. Ni kone u tevhedza thevhekano ya zwifanyiso na u nombora ndaela nga mutevhe wone.

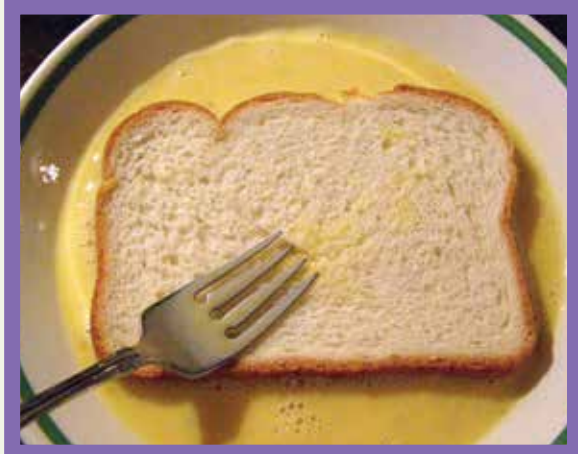
Risipi ya French Toast

Thimbwanywa

- Makumba 2
- Mafhi a $\frac{1}{4}$ ya khaphu
- Muṅo mutṅuku
- Zwilebula zwiṅuku zwi vhili zwa dzhamu
- Zwiṅai zwa 4 zwa vhurotho

KuTshithuele

- ☐ Bikani zwiṅai zwa vhurotho ni tshi zwi rembulusa musi zwo no vha burauni.
- ☐ Iṭani na dzhamu.
- ☐ Dodzani mapfura a si manzhi nga f'hasi ha pani i sa f'hasi zwTshithuhu.
- ☐ Tanganyisani makumba na mafhi.
- ☐ Lovheani matungo othe a tshiṅai tsha vhurotho mafhini o ṭanganaho na makumba.

Duvha:

Kha ri riwale

Sedzani uri ni toga zwishumiswa zwifhio u Tshithua French toast. Zwi riwaleni.

Zwino vhambedzani ndaela ya risipi na ndaela (kana milayo) ya u tamba SPUD.

Sethe idzi mbili dza ndaela dzi fana nga ngilade?

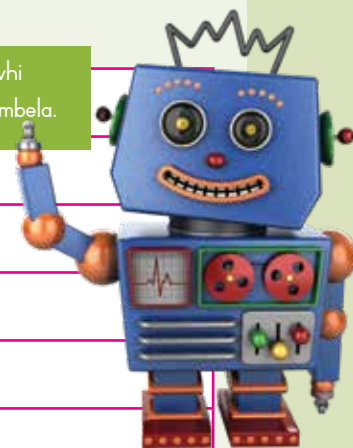
Sethe idzi mbili dza ndaela dzi fhambana ngafhi?

Musi ri tshi nea ndaela kanzhi ri tea u shumisa mathemo a thekheniki, lavhelesani mafurase aya a no kwama selefounu ni kone u talutshedza khonani yanu zwine a amba.

alamu dza tshifhinga		menyu	
bitiri i khou fhela		kholo a yo ngo fhindulwa	
khalenda		vhakwamiwa	
tshikhala tsha kholo		SMS	
dzhenisani PIN code		khiululani	
voisimeili		riwalani mulaedza	

Riwalani ndaela ni tshi talutshedza Mulanga Mudau uri SMS i rumelwa hani kana mulaedza u thetsheswa nga ngila ifhio?

	Ndi Mulanga Mudau nahone a thi divhi tshTshithuhu! Nthuseni ndi khou tou humbela.

Mudedzedzi: Tsaino

Duvha

Ni a tamba mTshithuambo?

Ni a shumisa se^ulefounu?

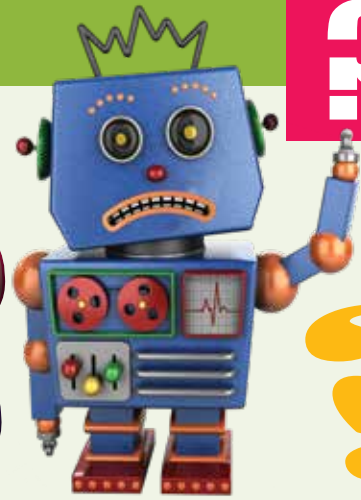
Ni a shumisa aini ya mudagasi kana gedela?

Kha ri n'wale

Nwalani ndaela kana milayo ya
u thusa Mulanga Mu u shumisa
gadzhethe (tshishumiswa) kana u
pfesesa milayo ya mutambo une
na u tamba.

Hu na mutambo une na tamba?

Milayo na ndaela

Dza: _____

Mafhungotserekano

Fhungotserekano li na maTshithui a no fhira
!Tshithuhihi.

Talelani maTshithui mafhungoni aya. A fhandekanyeni a vhe mafhungo mavhili.

Mutukana o tudza ngauri o vha o huvhala mulenzhe

Mutukana o tudza.

Mutukana o vha o huvhala mulenzhe.

Ndivho o la khekhe thanu ngauri ndi musidzana wa mlo.

Mudededzi o thusa nwana we a vha a sa tavhanyi u fara.

Mmbwa yo huvha ngauri yo pfa phosho.

Ndi thusa mme anga u bika nda kona u deka tafula.

Ndi thoma nga u Tshithua tshuriwahaya yanga nda kona u vhona TV.

Tshaka dzo fhambanaho dza madadzisi ndi dzifhio?

Saizwi no zwi vhona kha mabambiri a u shumela o fhiraho, madadzisi a ri vhudza uri hani, nga ndilade, lini na uri zwTshithuhu zwi khou Tshithuwa ngafhi. Nga manwe maipfi a talutshedza kuTshithuele, fhethu kana tshifhinga tsha nyTshithuo.

U lavhelesa madadzisi

Madadzisi a kuTshithuele kanzhi a ri vhudza uri zwTshithuhu zwi khou Tshithuwa nda ndilade.

nga +
dzinaliTshithui/
nga + dzina

DzinaliTshithui	Lidadzisi	Dzina	Lidadzisi
nga + u ṭavhanya	nga u ṭavhanya	nga + nungo	nga nungo
nga + u ongolowa	nga u ongolowa	nga + luvhilo	nga luvhilo

Thevhekano ya madadzisi

Madadzisi a fhindula mbudziso dzi ngaho hani, ngafhi, lini na ndi ngani hu tshi khou Tshithuwa nyTshithuo.

ḶiTshithui	MaTshithuele	Fhethu	Digirii	Tshifhinga	Ndivho
Mulalo u shuma	nga maanda	e hayani	musi na musi	nga matsheloni	a tshi thusa mme awe.
Sundani u tshimbila	nga maga	ndilani	misi yoṭhe	nga masiari	u ri a ṭavhanye u swika holoni.
U la	nga u ṭavhanya	e tshikoloni	duvha na duvha	nga bureiki	uri a si lenge.

Kha ri n̄wale

Talelani lidadzisi kha mutaladzi munwe na munwe ni dovhe ni ambe uri ndi lidadzisi la maTshithuele, fhethu kana la tshifhinga naa.

Lushaka lwa lidadzisi

U amba nga ndila ya vhulenda.	
Ri dzula fhano.	
Ri do takuwa Durban matshelo.	
U dzulela u Tshithua tshunwahaya yawe.	
U tshimbila nga u ongolowa ngauri o vha sala mulenzhe.	
Khwairi i imba zwavhudi.	
Vha do Tshithua domboro matshelo nga matsheloni.	
A thi li nama na kathihi.	
Vhana vho tamba nga dakalo phakhani.	
Vho vhuya hayani nga bisi.	
Ndi khou la zwino.	
Mulovha ndo ya doroboni.	
O vha o tshuwa a mba nga u ṭavhanya.	

Kha ri n'wale

Talelani magadzisi othe o shumiswaho nga Vuledzani kha tshipTshithushi tshawe. Ni kone u tingeledza zwine maTshithui a talutshedza.

Ndo tamba metshe wa bola u no takadza nga maanda madekwe. Ndo vha ndi na luvhilo luhulu, nda tshasela ndi sa ofhi nda fhedza ndo nwise zwikoro zwiraru sa madze. Ndo tamba zwavhudi nga maanda lwe mugudisi washu a ri arali nda nga Tshithua ndowendowe ndo khwatshisa ndi do fhedza ndi tshi tambela Bafana Bafana. Vhataleli vho khuza nga khuwa khulu musi ndi tshi kora luraru lwothe.

Lirwe duvha ndi do vha mutambi wa phurofeshinala, ndi nga kha di fhedza ndi mukaputeni wa Bafana Bafana!

Kha ri n'wale

Zwino talelani matlaluli othe ane Linde a a shumisa tshipTshithushini tshawe.

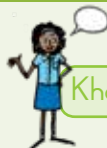
Ni a divha uri ndi tshifuwo tshifhio tshine nda vha natsho? Ndi na kubuvhi kutuku kwa u naka. Ndi tshifuwo tshavhudi nga maanda. Mukomana wanga o vha a khou toda kumangana kutsu. Zwimangana zwo naka nga maanda fhedzi ndi vhona u nga zwibuvhi zwi a takadzesa. U zwi tondela a zwi duri nahone zwo tukufhalela lune nda kona u tshimbila nazwo masiari othe! Dzirwe khonani dzanga dzi a zwi ofha fhedzi a zwi lumi. Kubuvhi kwanga ku a takadza u fhira zwifuwo zwa vathu vhothe zwi boraho! Musi ndi tshi hula ndi khou toda u gudela Zoology. Ndi vhona u nga zwikhokhonono zwa milenzhe ya rathi zwi a takadza.

Kha ri n'wale

Zwino nwalani tshatshedzo ya mutambo we na tamba kana tshifuwo tshine na vha natsho. Ni shumise maTshithui na magadzisi a tshaka dzo fhambanaho.

U tshimbila tshikhalani

Kha ri tshimbile

Lavhelesani zwifanyiso zwi re kha siatari ili ni kone u amba nga zwine na vhona manwala aya a tshi khou amba ngazwo. Rerani na khonani yangu nga mbudziso idzi.

- ❖ Vhatu vha swika hani tshikhalani?
- ❖ Vhatu avha vha vhidzwa u pfi mini?

- ❖ Vhaendatshikhalani vha ambara mini musu vha tshi ya tshikhalani?
- ❖ Ni a zwi divha uri ndi ngani vha tshi tea u ambara zwiambaro zwa tshipentshela?

Kha ri vhale

Zwino vhalani ndaela idzi dza kuambarele kwa suthu ya tshikhalani.

1

Tsha u thoma vhaendatshikhalani vha ambara tshiambaro tshi no nga vhurukhu ha nga tsini (andawea). Yo Tshithuwa nga lasitiki i re na vhutshubu ha raba he ha rungelelwa khayo. Magi a do elela kha vhutshubu honohu u Tshithuwa vhaendatshikhalani vha rotholelwe ngauri mufhiso wa muvhili a u koni u bvela nda ha zwiambaro zwa suthu dza tshikhalani.

2

Tshi no tevhela ndi tsha uri

Muenda-tshikhalani u ambara tshipida tsha nga fhasi tsha suthu yawe, tshine tsha vha tshipida tshTshithuhihi tsho tanganelanaho – mabutswu mahulu o omaho a tumiwa kha vhurukhu ho vuleaho ho shatelwaho. Arali vho vha vhe shangoni, vhaendatshikhalani vho vha vha tshi do thoma vha ganama fhasi uri vha disungusedze vha tshi dzhena nga ngomu marukhuni ayo. Musi vhe tshikhalani, vha a kona u a ambara hu si na u kongelwa musu vha tshi khou papamala muyani.

3

Vhaendatshikhalani vha tou papamala vha dzhena kha tshipida tsha nga ntha tsha suthu yavho. tshipida tsha nga ntha ndi gwangwa lo omaho li re na zwanda zwi no monisea. Thoho ya muendatshikhalani i taha kha ringi ya tsimbi kha mutsinga, ndi hene fha hune helimethe ya do hakedzwa hone, na zwanda zwi taha zwi tshi nga ringi dzazwo dza tsimbi hune ha peretedzwa magilafu. Tshipida Tshithushi tsha suthu ya tshikhalani tshi lemela nga maanga ngeno shangoni. Tshi na ndisedzo ya okhisidzheni magi, fene na bitiri.

4

Musi vhaendatshikhalani vha re vhavhili vho no dzhena suthuni dzavho, muwe wa vhaendatshikhalani (ane a do sala ngomu ha tshiendatshikhalani) u a vha thusa kha u peretedza zwiipida zwa suthu. Musi vha sa athu ambara dzihelimethe (magondolo), vhaendatshikhalani vha ambara gebisi dzine dza vha na zwiipikara zwa radio kha magapagapa a no vala ndevhe na makhirofounu dzine dza tumiwa phanda ha milomo yavho uri vha kone u amba nga tshavho khatihhi na vha vhaivevho vha khuruu.

5

6

7

8

Mudedzedzi: Tsaino

Duvha

1. Atikili iyi i khou ambesa nga ha mini?

A	Ndi ngani vhaendatshikhalani vha tshi shuma nga vhavhili?
B	Shatili ya tshikhalani yo tou Tshithuisa hani?
C	Ndi ngani vhatshimbilatshikhalani vha tshi bva fulo?
D	U shuma kha tshikhala tsha nga nnda zwi hani?

3. Ndi ngani vhaendatshikhalani vha tshi dzulela u bvela nnda nga vhavhili vhavhili?

A	Uri vha kone u thusana.
B	Uri vha kone u dzula nnda lwa tshif'hinga tshilapfu.
C	Uri vha sa papamale vha tuwa.
D	Uri vha kone u diphinesa.

5. Ndi mini zwi Tshithuho uri vhaendatshikhalani vha sa fhufhele kule musi vhe nnda ha shatili?

A	Zwiputo zwa betiri
B	Mabutswu a tshikhalani
C	Vhudirata vhusekene
D	U farana zwanda

2. TshTshithuhu tshTshithuhihi tshine tsha Tshithuisa uri vhagadaneledzi vha bvele nnda ha shatili ya tshikhala ndi mini?

A	Uri vha kone u lugisa.
B	Uri vha kone u vhona Lifhasi zwavhudi.
C	Uri vha pfe murotho.
D	Uri vha fare lwendo.

4. Tshupu dza raba dzi re nga fhasi ha suthu dzavho dza tshikhala dzi vha thusa hani?

A	Dzi vha thusa u amba na miriwe mirado ya khuruu.
B	Dzi vha nekedza okisidzheni.
C	Dzi Tshithua uri vha dzule vho vho fhelelwa kha shatili.
D	Dzi Tshithua uri vha dzule vha tshi rotholelwa.

6. Nomborani zwipida zwa suthu ya tshikhalani nga thevhe kano ine vhaendatshikhalani vha zwi ambarisa zwone. Ni zwi nombore u bva kha I u swika kha 4.

A	Hafu ya ntha ya suthu
B	Helimethe
C	Tshipida tsha fhasi
D	Tshiambaro tsha tsini tsho tatamuwaho

U ya nga ha atikili, phambano khulwane vhukati ha u vha kha shatili ya tshikhalani na u vha shangoni ndi ifhio?

Ndi ngani vhaendatshikhalani vha tshi ambara suthu dza tshikhalani musi vhe nnda ha shatili? Nani zwi Tshithuisi zwivhili zwi bvaho kha atikili.

Ndi nga mini zwi tshi dzhiela vhaendatshikhalani awara dzi re na tshivhalo u dilugisela u bvela nnda ha satili ya tshikhalani?

Duvha:

Ndi nga mini tshipida tsha nga ntsha tsha suthu ya tshikhalani tshi tshone tshi re na ndeme?

Ndi ngani muniwani a tshi bula vhagadaneledzi "vha tshi khou kweta ningo dzavho lwa u fhedzisela" vha sa athu sunguvhela tshikhalani?

Didzhieni ni tshi khou todou vha muendatshikhalani. Bulani tshTshithuhu tshTshithuhihi tshine na nga tshi takalela na tshinwe tshTshithuhihi tshine na sa do tshi takalela kha u vha muendatshikhalanni. Talutshedzani uri nga mini.

Zwine nda nga zwi takalela nahone ngani:

Zwine nda sa do zwi takalela nahone ngani:

Kha ri riwale

Rumelani mashaka kana dzikhonani dzanu posikarata i no bva tshikhalani ni tshi vha vhudza uri tshikhalani ho tou Tshithuisa hani.

Ri zwi vhona hani uri vathu vha a takalela kana vha a vhenga muthu, kana tshTshithuhu? Inwe ndila ndi ya u tou Tshithua inthaviyu navho vha vhudzisiwa ndila ine vha vhona uyu muthu kana Tshithusho tshTshithuhu ngayo. Inthaviyu i yo raloho i tea u lugiselwa, zwa sa ralo ri nga swika hune ra hangwa mbudziso dzine ra tea u vhudzisa, kana ra vhudzisa mbudziso dzi si dzone Zwino ri Tshithua khweshenee, ine ra i shumisamusi wa inthaviyu. Shumisani khweshenee i re afho fhasi kha u wanulusa uri khonani dzanu dzi humbula zwifhio nga sisiteme ya tshikolo na uri ndi zwifhio zwine vha nga tama u shandula. Mbudziso ya u fhedza i ri "Tshiwe". Hafha ndi hune na nga dzhenisa mbudziso inwe na inwe ine na funa, tenda ya vha i tshi amba nga mafhungo eneo mathihi. Humbelani khonanani dzanu dzi fhindule uri **ee** kana **hai** kha mudziso idzi.

Dzhenisani tshanganyelo ya nomboro ya thiki

Tshanganyelo ya ee Tshanganyelo ya hai

Tshodiso ya u shandula sisiteme ya tshikolo	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	ee	hai
1. Ri fanela u ambara zwine ra funa ri tshi ya tshikoloni, hu si yunifomo fhedzi.												
2. Ri fanela u tamba mTshithuambo tshikolo tshi sa athu dzhenisa, hu tshi kha di rotholela, nthani ha nga masiari.												
3. Tshikolo tshi fanela u lenga u bva u Tshithuela uri tshurwahaya i si tsha vha hone.												
4. Zwikolo zwa vhana vha mbeu nthihi zwi khwine kha zwi no tshanganya vhatukana na vhasidzana.												
5. Vhana vha tea u kwamiwa malugana na milayo ya tshikolo.												
6. Zwiwe												

Kha thebulu iyi, dzhenisani mawanwa a inthaviyu:

Thebulu I: Mawanwa a tshodiso ya u shandula sisiteme ya tshikolo

Dzhenisani uri ndi khonani nngana dzine dza tendelana na tshTshithuatamennde						
	Yunifomo kha i fhelise	MTshith-uambo nga matsheloni	Tshikolo tshi lenga u bva	Zwikolo zwa mbeu nthihi	U kwamana kha milayo	Zwiwe

Kha ri n'wale

Zwino n'walani muvhigo nga mawanwa. Ni tea u n'wala mafhungo a no swika mavhili nga mbudziso inwe na inwe ya idzi.

Mbudziso 1: Khonani dzanu dzo tenda uri dzi fanela u ambara zwine dza funa dzi tshi da tshikoloni?

Mbudziso 2: Khonani dzanu dzo humbula zwifhio siani la uri mTshithuambo i tambuwe tshikolo tshi sa athu dzhena?

Mbudziso 3: Khonani dzanu dzo tenda uri tshikolo tshi fanela u lenga u bva u itela Tshithuela uri tshuñwahaya i si tsha vha hone?

Mbudziso 4: Khonani dzanu dzi tama zwikolo zwi tshi vangana nga mbeu (pfunzo tshanganeli) kana zwi tshi vha zwa mbeu nthihi?

Mbudziso 5: Khonani dzanu dzo tenda uri vhana vha tea u kwamiwa malugana na milayo ya tshikolo?

Mbudziso 6: Ndi ifhio mbudziso ye na vhudzisa?

Khonani dzanu dzo humbula zwifhio nga mbudziso iyi?

Zwino vhunga no wana zwine vhatu vha khou humbula siani la izwi zwTshithuhu, ni vhona u nga hu tea u Tshithuwa tshanduko dzifhio kha sisiteme ya tshikolo?

Kha ri vhale

Rothe ri vhatu vha lifhasi lino. Ri dzula huriwe na huriwe, doroboni dzo tsTshithusikanaho na zwidoroboni zwiṭukutuku. Ri dzula midavhini yo xwatudzwaho na maṭakani madaladala a no fhisa. Ri dzula masogani, mabamani a dzTshithuhavha, na zwiṭangadzimeni lwanzheni.

Ri na mivhala minzhiminzhi. Vhariwe vhashu ri na khanda thethe dzo vhibvaho dza nga tshedza muṭavhani. Vhariwe vhashu khanda ndi buraweni sa tshokoleTshithuhi yo dziaho. Vhariwe vhashu vha na khanda dza vhutshena ha dzuvha la pinki sa makole nga maṭambandou. Vhariwe vhashu vha na khonda dzo hashwaho nga vhutswuku ha muridili. Mavhudzi ashu na maṭo a na mivhala yo fhambananaho na one. Ri na a lutombo, a buraweni, masetṭha kana madala. Mavhudzi ashu ndi a bulondi kana buraweni kana matswuku kana matswu. A nga vha tswititi kana a songana.

Ri ḁa nga zwivhumbeo zwothe na saizi dzothe. Vhariwe ndi vhalapfu nahone vhariwe ndi vhapfufhi. Vhariwe ndi vhasekene ngeno vhariwe vhe vhadenya. Ri na ṇḁila nnzhi dzo fhambanaho dza kutshilele na lutendo lwo fhambanaho na sialala dzo fhambanaho. Ri pfana na zwiliwa zwa mifudafuda. Ri fhaṭa miḁi yashu i sa fani. Ri vha miṭa yo fhambanaho, zwigwada, mirafho, na tshaka.

Fhedzi ri a fana rothe kha masia a re mahulwane. Rothe ri lila zwiliwa zwa u la. Rothe ri lila u tsireledzea, u ḁigeda na dakalo. Rothe ri lila lufuno na vhukonani. Rothe ri lila zwTshithuhu zwo nakaho. Rothe ri vha muṭa muthihi muhulwane – muṭa wa vhuthu, wa vhatu vha no hovhelela bilioni dza sumbe.

Rothe ri na vhomakhulukuku vhathihi. Ndi zwone, rothe ri vhatu vha puḷanete ya Lifhasi, rothe murango washu u fhano, Afrika Tshipembe.

(Tshiko: *World book: childcraft, vol 8:7*)

Kha ri ṇwale

Muṇwali u bula fhethu ha sumbe ho fhambananaho hune vhatu vha dzula hone. Hu buleni.

Bulani ṇḁila ṇṇa dzine muṇwali a ri vhatu vha fhambana ngadzo.

Rothe ri fana kha zwifhio?

Kha ri vhale

Vhathu vhoṭhe vha lila zwiliwa, zwiambaro na vhukhudo ha u dzula ngomu. Fhedziha, a ri li zwiliwa zwi no fana. A ri ambari zwiambaro zwi no fana. A ri dzuli midini i no fana. Na miṭa yashu na yone yo fhambana.

Chloe ndi MuEskimo. U na miṛwaha ya malo. U dzula devhula ha Canada. Ene na vha muṭa wa hawe vha dzula fhethu hu no rotholesa li fhasini loṭhe nahone vha ambara zwiambaro zwo Tshithuwaho nga mikumba ya zwipuka uri vha dudelwe. Vha la mapfura a khovhe dza vhimbi u Tshithuella uri mivhili yavho i dzule i tshi dudelwa. Kale VhaEskimo vho vha vha tshi dzula kha dziigiloo kana madenndeni e a Tshithuwa nga mikumba ya zwipuka. Namusi vha dzula midini i no dudela.

John u dzula England. Na ene u na miṛwaha ya malo. O thoma u dzhena tshikolo a tshee na miṛwaha ya 3. U pfana na u la khovhe na matshipisi. U ambara yunifomo ya tshikolo nahone u ya tshikoloni nga baisigiri tshilimo. Bola i mu tanyanya tshoho.

Ruth u dzula Isiraele, kha kibbutz, ine ya vha lushaka lwa bulasi. Ruth u na miṛwaha ya sumbe. Kha kibbutz, vhabebi na vhana a vha dzuli fhethu huthihi. Vhabebi vha dzula nduni ya vha hulanene ngeno vhana vha tshi dzula nduni ya vhana. Ruth u dzhena tshikolo tsha bulasini nahone u la lantshi tshikoloni.

Adil wa miṛwaha ya fumiraru u dzula mudanani wa Malaysia. Mudana uyu u na ndu nthihi fhedzi. I vhidzwa u pfi ndi ndu ya mutapatila nahone i vha haya ha miṭa i no swika futshanu. Miṭa i khetha tshoho ya ndu iyi ya mutapatila.

Kwi u na miṛwaha ya sumbe. U dzula sogani Botswana. U wela kha lushaka lwa Vharwa. Khotsi awe vha zwima zwipuka zwa daka u Tshithuella tshisevho. Kwi u khou ya u dzhena tshikoloni tshi nai hositele hune mukomana wawe a dzhena hone. Zwino u khou guda dikhazwakale yawe a tshi shumisa nyimbo na nganetshelo dzine vha muṭa wa hawe vha mu anetshela.

Kofi u na miṛwaha ya fumTshithuhihi, u bva mudanani u re Ghana. U dzula nduni ya Ashanti na makhulu wawe na makhulukuku wawe. Afha mudini Kofi u vhidza vha fumakadzi vhoṭhe "vhomme", nahone vhana vhoṭhe ndi dzikhaladzi na vha komana na vharathu vhawe

Kha ri riwale

Dadzani thebulu iyi ni tshi shumisa mafhungomatsivhudzi a no bva kha mbuletshedzo dze na vhalu a fho ntsha.

Dzina na miṛwaha	Shango	Zwa mvelele yawe

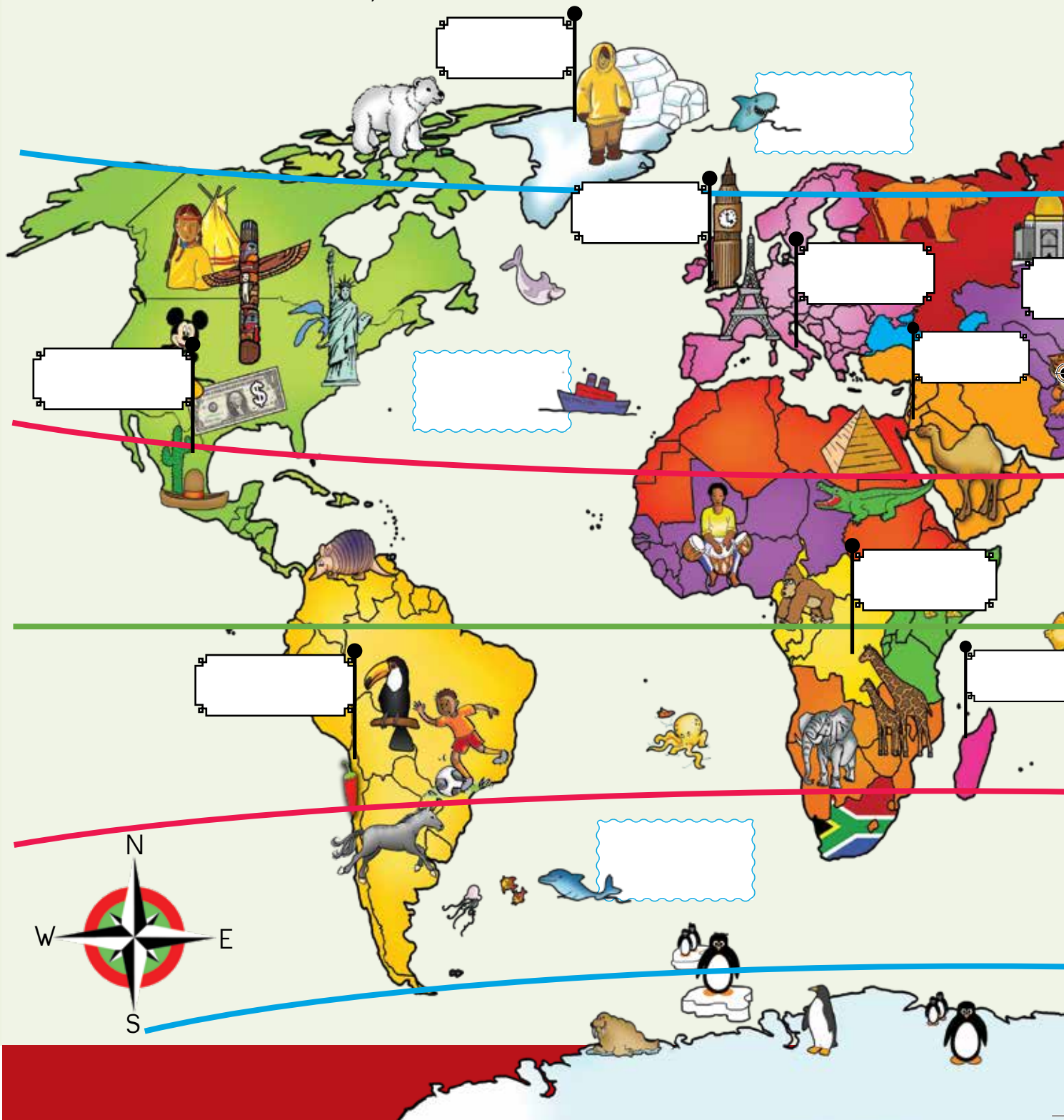

Kha ri vhale

Lavhelesani mepe u re nga murahu ha bugu ya u shumela iyi ni kone u dzhenisa madzina a madzhango a sumbe na madanzhe mahulwane.

MTshithualabugo na mTshithualambavhi ye ya sumbedzwa kha mepe ndi mTshithualo ya u tou humbulela i no shumiswa kha u wana fhethu lifhasini.

MTshithualabugo i bva vhuvaduvha i tshi ya vhukovhela (kana i bva kha tsha monde i tshi ya kha tsha u la), ngeno mTshithualambavhi i tshi bva kha phoulu (khangamutsho) ya devhula i tshi ya kha phoulu ya tshipembe (u bva ntsha u ya fhasi). Zwi amba uri i a fhirana.

Duvha:

Leibulani mepe ni tshi shumisa mafhungomatsivhudzi a tevhelaho:

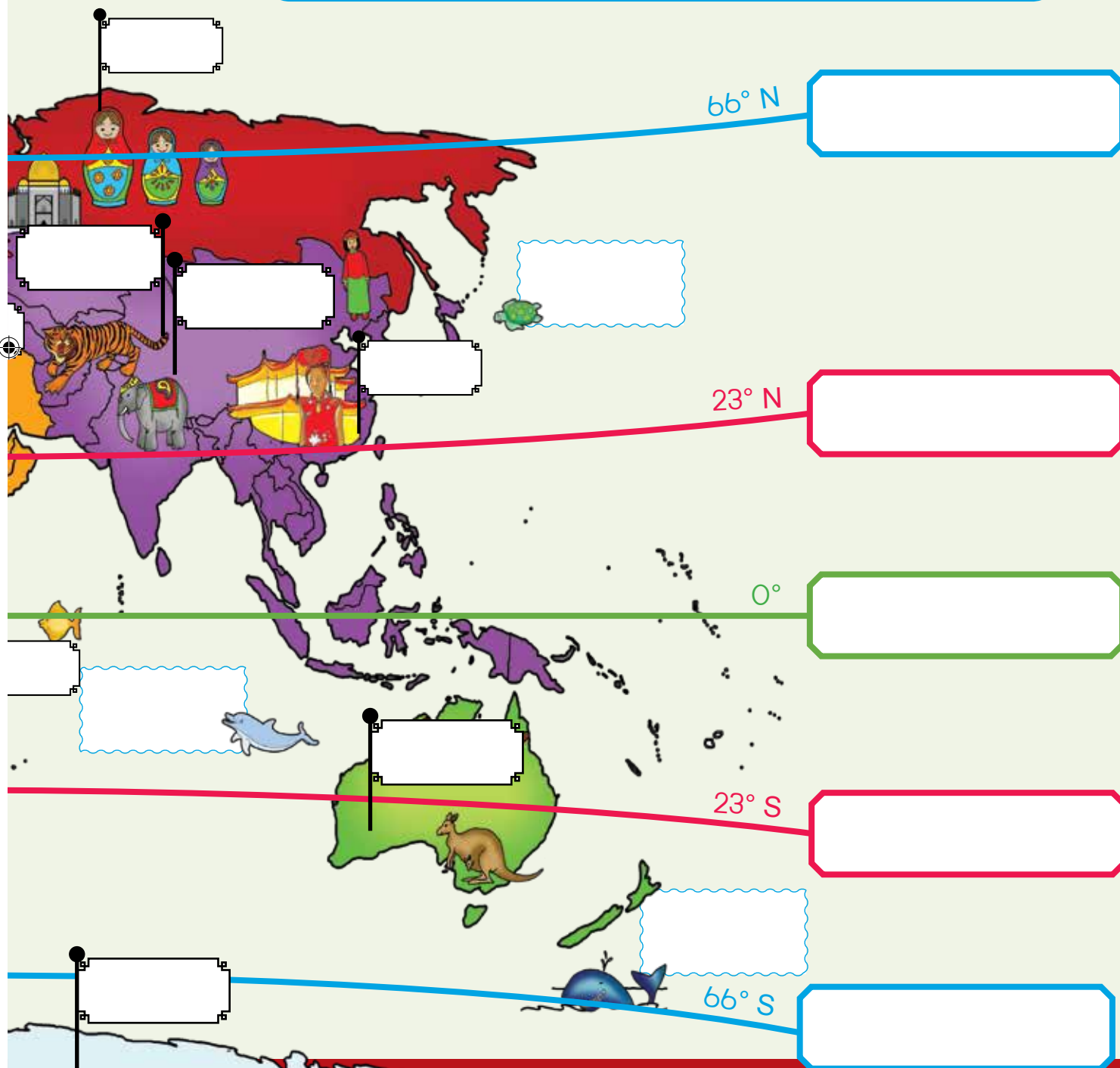
Malinganye ndi mutalo wa u tou humbulela u no mona lifhasi nga vhukati halo.

Thiropiki ya Dambatshekwa i 23° devhula ha malinganye.

Thiropiki ya Ngululu i 23° tshipembe ha malinganye.

Khangamutsho ya Devhula i anganganyelwa kha 66° devhula ha malinganye.

Khangamutsho ya Tshipembe i 66° tshipembe ha malinganye.

Mudedzedzi: Tsaino

Duvha

Bulani shango li re
kha tshipida tsha tshipembe
ha Afrika.

Ndi ngdou dzif hio dzi re na
ndevhe tshukhu:
Ngdou dza India kana Ngdou
dza Afrika.

Ndi dānzhe līfhio līne na tea u līwela
nga tshikepe arali ni tshi khou bva
Afrika Tshipembe ni tshi ya
Australia?

Ndi ngani Somalia
li tshi vhidzwa u pfi
luṅanga lwa Afrika?

Hayani ha "Mickey Mouse" ndi ngafhi?

Ni humbula mini nga
hezwi: Phingwini dzi dzula
Antarctica fhedzi?

Hu na mashango
mangana Amerika
Tshipembe?

Hu na mashango
mangana kha la Afrika?

Danzhe la Atlantika na
Danzhe la India a
tangana ngafhi Tshipembe?

Kharentsi (tshelēde)
khulwane kha la
Yuropani ifhio?

Ndi nga mini Zwivhingwi
zwa Kangamutsho zwi sa
omi nga phepho? Ndi nga
mini Phingwini dzi sa omi nga
phepho?

Lavhelesani Igloo kha la
Greenland. Yo Tshithuwa nga
mini?

Ni nga kona u sumbedza
uri Vhubvadvha ndi
ngafhi?

Ni nga kona u sumbedza
uri Devhula ndi ngafhi
kha mepe?

Ndi Danzhe lifhio line na
wela nga tshikepe uri ni
kone u ya Amerika
Tshipembe?

Ni nga kona u
sumbedza uri
Tshipembe ndi
ngafhi?

Duvha:

Tambani mutambo uyu na khonani. Monisani khoini. Arali ya wa nga thoho ni pfuka f'hethu huvhili. Arali ya wa nga mutshila ni pfuka f'hethu huthihi ni tshi ya phanda. Lavhelesani phindulo kha mepe.

THOMANI

1

Ni dzula shangoni
lifhio?

2

Bulani shango [Tshithuhihi] la
Afrika.

3

Tshaina vha amba luambo
lufhio?

4

Bulani phukha mbili dza
Australia?

5

Australia vha amba
luambo lufhio?

6

Thawa ya Eiffel ni nga
i wana ngafhi?

7

Bulani nthihi ya
phukha
thanu khulwane dza Afrika.

8

Phiramidi ni nga dzi
wana ngafhi?

9

USA vha shumisa
tshede ifhio?

10

Tshinoni tsha lushaka
tsha Afrika Tshipembe
ndi tshifhio?

11

Musanda wa la
UnTshithues States of
America ndi ngafhi?

16

Ni nga kona u sumba
uri Vhukovhela ndi
ngafhi?

15

Shango li re na vhatu
vhanzhisa lifhasini ndi
lifhio?

14

Shango lihulwanesa kha
lifhasi ndi lifhio?

13

Musanda wa la Namibia
ndi ngafhi?

12

Musanda wa la Brazil
ndi ngafhi?

Zwino ni khou ya u
Tshithua tshodiso nga
inwi mune.

Fhano Afrika Tshipembe ri na mvelele dzo fhambanaho khathihi na vhurereli ho fhambanaho. Tshithuani inthaviyu na murwe muthu ane vhurereli hawe ha vha ho fhambana na hanu. Vhudzisanu uyu muthu mbudziso dzi re kha thebulu i re afho fhasi, ni kone u dzhenisa phindulo kha kholomo i re kha tshanda tsha u la.

Vhurereli uhu hu rabela nnyi?

Hu rabeliwa ngafhi?

Vhathu vha rabela kangana?

Hu vha na vhuṭambo, zwimima kana tshumelo nngana?

Vhathu vha ambarala vhuṭambo uhu nga ndilade?

Vhanna na vhafumakadzi vha rabela vhoṭhe?

Nangani shango lTshithuhihi ni gude zwinnzhi ngalo nga u wana phindulo dza mbudziso idzi.

Ilo shango li ngafhi – kha dzhangho lifhio afho mepeni wanu? Swayani shango ilo afho mepeni.

Dziṛwe dza sialala dza afho fhethu ndi dzifhio?

Ndi afhio marwe mafhungomatsivhudzi e na kona u a wana a no takadza?

Madadzisi

Kha ri riwale

Humbu

Taki

Andani

Fhedzisani mbambedzo idzi.

Humbu u na maluvha manzhi.Vhurukhu ha Humbu ndi vhu lapfu.Taki u na maluvha .Vhurukhu ha Taki ndi .Andani u na maluvha .Vhurukhu ha Andani ndi .

Shumi

Pande

Dembe

Shumi ndi mulapfu.Shumi u na bugu khulwane.Pande ndi .Bugu ya Pande ndi .Dembe ndi ene .Bugu ya Dembe ndi .Ndi na tshelede thukhu.Uyu mushonga u a vhanha.Uyu ene u na tshelede .Uyu mushonga wone u a .Uya ene u na tshelede .Muyu mushonga wone u a .

Haya ndi mañwe
madzadzisi ane
na di te a u a
sedzavho.

ntha

nthantha

ntanthantha

mutswu

mutswumutswu

mutswumuswutswumutswu

kule

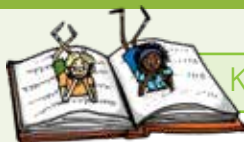
kulekule

kulekulekule

tsini

tsinTshithusini

tsinTshithusinTshithusini

Kha ri vhale

MAFHUNGO A VHANA

Mutukana wa tshikolo wa minwaha ya t̃ahe (9) u wana muthu wa u thoma

15 Thangule 2008

CRADLE OF HUMANKIND, Afrika Tshipembe – Matthew Berger wa minwaha ya t̃ahe o gidimedza mmbwa yawe, Tau, vhukati ha mahatsi malapfu fhano Maropeng linwe duvha nga mats Sheloni. A piringedzwa nga danda a kungulutshela kha tshTshithuumbulwa tsha akhiolodzhi tsha ndeme. "Baba, ndo wana masalela/fosiji!" Ndi Matthew a no ralo a tshi amba na khotsi awe, Dokotela Lee Berger, vhe vha vha vhe kha fulo la u t̃oda marambo a vhomakhulukuku washu vha kale zwa minwaha i swikaho fumbili.

Matthew we a vha o fara masalela a mutukana a re 1,27 metere nga u lapfa, we a vha a tshi tou fhira Matthew nga maduvha a si gathi musi a tshi lovha. Musi Dokotela Berger vha tshi sendela u vhona tshivhidzelwa, vho go mangadzwa nga u vhona mutukana wavho o fara gambakamba la hominidi.

Ri shumisa zwTshithuangi [zwi ngaho hezwi] musi ri tshi engedza maipfi a u fhedzisa zwe vhatu vha amba

"A thi kholwo! Ndo pfa ndo tou oma," Ndi dokotela Berger vha tshi amba nga murahu, "Nda tou nga ndi sa fa [nga u ganuko]."

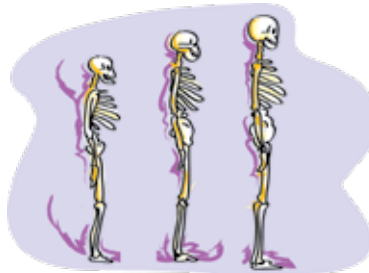
Dokotela Berger na vharwe vhatodisisi ngavho vha bvaho YunivesTshithuhi ya WTshithuwatersrand ngei Johannesburg vho vha vho no gliwana zwTshithuhu zwinzhi zwa muangarambo wa mutukana uyu, hu tshi katelwa na dethele. Vha khou humbulela uri hu na khonadzeo ya uri vha hawe vho vha vha khou ka madi na uri dzi riwe phukha dze dza vha dzi tshi khou vha zwima dzi tshi vha kombetshedza u

sendela lumemeni zwe zwa vhanga lufu nga u wela kha mulonga wo tsaho u swika kha mTshithuhara dza 30 u swika 45.

Dokotela Berger na thimu ya vhorasaintsi vho ri masalela o sumbedza uri mutukana o vha e lushaka lwa dzihominidi. Dzhominidi ndi vhomakhulukuku wa vhatu na mariwe mashaka a tsini a vhatu.

Vhorasaintsi vho nea lushaka ulwo dzina la Sediba (line la vha ipfi la Tshisuthu li ambaho tshisima). Lushaka ulu lwo vha lu tshi tshimbila lwo tou tswTshithuTshithui nga milenzhe milapfu sa vhatu fhedzi lu tshi di gonya miri. Lwo vha lu na mano matuku na tshifhatuwo tshi fanaho na tsha vhatu vha ano maduvha, fhedzi milenzhe yo vha i ya tshikale na maluvhi a hone e matuku vhukuma. Ngudo dza vhorasaintsi dzo sumbedza uri lushaka lwa Sediba lwo tshila minwahani ya 1,78 miliyoni u ya kha 1,95 miliyoni yo fhiraho.

Duvha:

Kha ri n̄wale

Mutukana na mmbwa yawe vho tumbula mini?

Ri zwi divha hani uri khotsi awe vho vha vho mangala? Ndi ngani vho vha vho mangala?

Masalela/fosili ndi mini?

Sediba zwi amba mini? Ni vhona u nga ndi ngani vho vhidza masalela/fosili uri Sediba?

Lushaka lwa Sediba lwo vha lu tshi fana nga ndilade na vhatu?

Lushaka ulwu lwo vha lwo fambana hani na vhatu?

Didzhieni ni Matthew Berger wa minwaha ya tahe. Dzhenisani zwe zwa bvelela ilo divha kha dayari.

Dayari

Duvha:

Namusi ndo vha ndi tshi khou tshimbila na mmbwa yanga Tau

Ri dzula kha pulanete ine ya dzulela u shanduka, nga huriwe tshanduko dzi vhangwa nga zwiito zwa mupo, zwi ngaho midzinginyo na mutshimbili wa madanzhe. Fhedzi inwe tshinyalelo i vhangwa nga vhathu, nga kha tshikafhadzo ya milambo na madanzhe na u tshinyadza madaka a mvula. Tshanduko idzi dzotlhe dzi Tshithua uri ri xeelwe nga zwiTshithuhu zwine vhana vhanu a vha nga do dovha vha zwi vhona, zwi ngaho zwa madaka a mvula kana phukha khulwane dzi ngaho sa didingwe la Bengal, line la khou ngalangala. Ri tea u tsireledza vhufa hashu u Tshithuela mirafho ya matshelo – vhana na vhaduhulu vhanu.

Fhethu ha vhufa ndi mini?

Vha UnTshithued *Nations Education and Science Organisation* (UNESCO) vha humbela mashango uri a bule fhethu hune ha vha ha ndeme kha mashango ayo uri vha kone u hu tsireledza. UNESCO iThathuvha fhethu afho, nahone arali hu ha ndeme lwo teaho, UNESCO i hu ta sa fhethu ha vhufa ha lifhasi. Afrika Tshipembe hu na fhethu ha vhufa ha malo.

Robben Island ndi huriwe ha hone. Huriwe ha ndeme ndi *Cradle of Humankind*, he vhorasaintsi vha ri muthu wa u thoma u bva hone.

Ndi ngani fhethu afha hu ha ndeme?

Masalela/fosili o wanala phakhoni fhethu hu re mukanoni wa Gauteng na North West, tsini na dorobo ya Krugersdorp. Hu tendiwa zwa uri marambo ayo ndi a zwipuka zwi no nga vhatu zwe zwa vha zwi tshi dzula shangoni.

Masalela/fosili o wanala hani?

Vhorasaintsi vho thoma u bwa masalela a zwTshithuumbu zwi no rangela divhazwakale nga vho 1890, musi we vhabwi vha migodi vhe vha vha vha khou toda musuku vha vha khou enda vha tshi wana masalela/fosili nga fhasi. Vhorasaintsi vha wana masalela a miangarambo ya zwi ngaho vhatu zwe zwa tshila lifhasini mirwahani ya dzimilioni yo fhiraho.

Duvha:

google

Vhufa ndi mini?

Utoya

O tshila lini?

Nga 1947, Dokotela Robert Broom o wana dethele la tshivhumbwa tsha tshisadzini tsha mualuwa, tshe tsha tshila tshi tshi divhazwakale tshi ngaho muthu, tshine tsha vhidzwa u pfi *Plesianthropus transvaalensis* ngei mapakoni a Sterkfontein. Vhathu vho kongdelwa u humbula dzina ili, zwenezwo vha tshi nea dzina la: Vho Mrs Ples.

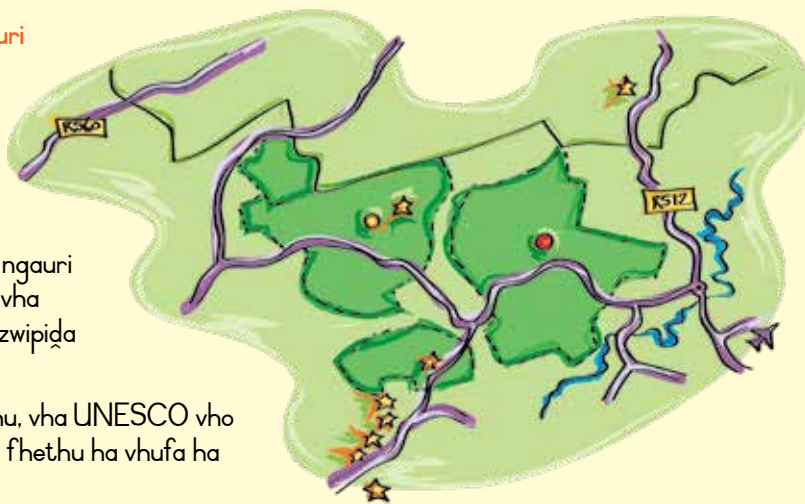
Tsho tshila lini?

Mrs Ples tsho tshila miwahani ya dzimilioni yo fhiraho, hu sa athu tumbulwa mulilo kana zwishumiswa zwa u thoma zwa tsimbi zwi sa athu Tshithuwa. Vhorasaintsi vha tenda uri idzi hominidi dza vha hu vhomakhulukuku wa vhatu vha zwino na uri murafho wa vhatu wo bva hanefha fhethu. Ndi ngazwo afha fhethu hu tshi pfi *Cradle of Humankind*.

Vhuriwe vhuṭanzi vhune ra vha naho ha uri vhatu vha u thoma vha bva Afrika ndi vhufhio?

Nga 1995, muniwe rasaintsi, Ronald Clarke, o tumbula masalela a iwe hominidi hanefha fhethu. Miangarambo iyi yo vha Tshithushi pfi *LTshithutle Foot*, nga uri vhorasTshithusi vho bwa muangarambo, vha thoma nga u wana marambo a lwayo kha zwipida zwe vha wana.

Nga riwambo wa ndeme ya vhutumbuli uhu, vha UNESCO vho mbo gi ta afha fhethu tsini na mapako sa fhethu ha vhufa ha lushaka nga 2000.

Kha ri n̄wale

Ambani nga mbudziso idzi ni na khonani yaṅu, ni kone u n̄wala phindulo zwickhalani zwe na n̄wala.

Fhethu ha vhufa ndi mini?

Ndi ngani *Cradle of Humankind* hu na ndeme kha riṅe sa vhathu vha Afrika Tshipembe?

Kha ri n̄wale

Vhalululani atikili ya guranṅa i no amba nga Matthew Berger na muvhigo wa inthanete u no amba nga *Cradle of Humankind*, ni Tshithue phositara ya u kungedzela Fhethu ha Vhufa ha L̄ifhasi *Cradle of Humankind*.

Olani phositara. Phositara yaṅu i tea u Tshithua uri vhathu vha t̄ode u dalela *Cradle of Humankind*, na zwenezwo shumisani luambo lwa u kwengweledza na zwifanyiso.

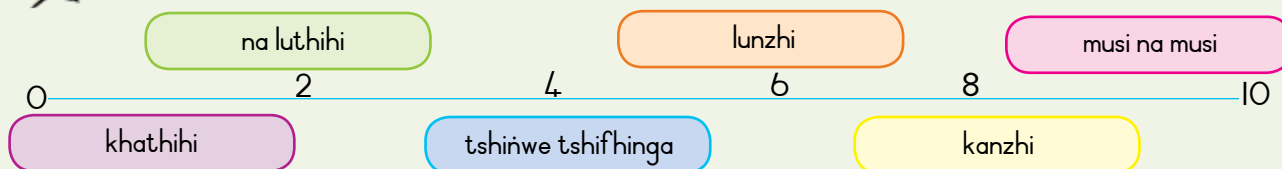
Zwinzhi nga luambo...

Kha ri tshimbile

Ambani nga madadzisi a nyanzelo ni na khonani yaṅu. A ri vhudza uri zwTshithuhu zwi Tshithuea lungana. Sikani mafhungo ni sumbedze uri liṅwe na liṅwe laṅ li amba mini. Ni kone u riwala mafhungo kha thebulu i re afho fhasi.

Nyanzelo	Zwine nda Tshithua
musina musina	
kanzhi	
lunzhi	
tshiṅwe tshifhinga	
na luthihi	
nani	

Kha ri riwale

Nwalani mafhungo ane a tḥalutshedza nyTshithuo nga u shumisa madadzisi a nyanzelo.

Tshifhinga tshotḥe nga matsheloni
Tshiṅwe tshifhinga nga masiari
Luthihi nga vhege
Musi na musina vhusiku
Musi tshikolo tsho vala ndi anzela
Nga matsheloni ndi anzela
Nga Mugivhela nga madekwana ndi dzulela
Vhuria a thi _____ na luthihi

AmbigwTshithuhi

Mafhungo aya mavhili a na tḥalutshedzo mbili. Shumani na khonani u wana zwine a amba. Olani tshifanyiso ni tshi sumbedza tḥalutshedzo ya ambigwTshithuhi ya liṅwe na liṅwe.

Munna o limisa vhatukana tsimu.	Munna o rwa riwana ngaauri o kambwa.

Kherulani siatari la seli ni li pete ni Tshithue garaṭa ya burotsha ya Z.
Sikani burotsha ni kungedzele *Cradle of Humankind*.

Ni ḡo tea u vhalu siatari la inthanete u Tshithuela u wana mafhungo. Siatari la u thoma li tea u sumbedza fhetu afha na lifurase li no kunga kana tshilogeni. Kha linwe na linwe la masitari ayo olani tshifanyiso ni riwale tshalutshedzo ya zwine vha ḡo zwi vhona.

Ni elelwe u katela:

- ḡiresi ya fhetu afho,
- mbadelo dza u dzhena, na
- zwifhinga zwa u vula.

Dizainani khavara ya nga phanda.

1

Nwalani mafhungomatsivhudzi o teaho.

2

Nwalani mafhungomatsivhudzi o teaho.

3

Nwalani mafhungomatsivhudzi o teaho.

4

Nwalani mafhungomatsivhudzi o teaho.

5

Nwalani nomboro dza vhukwamani na ḡirese.

6

SIATARI LA NGA NINDA: petelani phanda

1

SIATARI LA NGAMURAHU: Zwa mafhungomatsivhudzi nga u angaredza sa nomboro dza founu, direse na direse ya imeili

6

5

2

3

4

Z**w****i****r****e****n****g****o****m****u**

Thero ya 8: Vhukonani na u vhavhalelana

Themo ya 4 - Vhege dza 5 - 8

Vhege 2 - 6: Tshifhinga tsha zwiṭori

113 Guru la laiburari 102

U vhala mariwala a nganetshelo.
U rera nga mbudzi dzi no kwama mariwala a nganetshelo.

114 Ndi nnyi ane a khou la bugu dzashu? 104

U vhala mariwalwa a nganetshelo.
U rera nga magumo o fhambanaho a tshiṭori.
U ita litambwa nga magumo a tshiṭori a li netshedza.
U ṛwala nga magumo oneone a tshiṭori.

115 Vhege ya Bugu 106

U fhindula mbudzi dzi no kwama mariwalwa a no amba nga vhege ya bugu.
U ṛwala tshinwalwa tsha dayari a tshi anetshela tshiṭori.
U ṛwala mafhungo e kha khanedza.

116 U ṛwala tshiṭori tshanu inwi mune 108

U shumisa mepe wa mihumbulo kha u pulana u ṛwala tshiṭori a tshi sedzesa vhaanewa, puloto, fhethuvhupo na zwiitei.

117 Vhana vha ya u gammaba 110

U vhala mariwalwa a nganetshelo.
U topola pfanywa dzi re mariwalwani.

118 U tandula sananga 112

U fhindula mbudzi dzi no kwama tshiṭori tsha bambiri la u shumela lo fhiraho.
U livhanya mafhungo a tshivhanga na mvelelo.
U tṅanganya mafhungo a tshi shumisa matṅanganyi.
U ṛwala phara ya u tṅalutshedza i no amba nga tshenzhemo ya sonanga.

119 U pofula a ho ngo nnyima phanda 114

U vhala nganeavhutshilo.
U dubekanya zwiitei zwe zwa bulwa kha nganeavhutshilo.
U ṛwala dzina lawe kha bureili a tshi shumisa tshati ya alifabethe.

120 Ri lavhelesa luambo 116

U livhanya maiti na zwifanyiso zwo teaho.
U topola maiti, maḡadzisi na thangelavhuimo.
U rera nga nyambahuvhili dza phani.

Vhege 7 - 8: Zwirendo zwa vhana

121 U si ntambele mananga 118

U vhala tshirendo.
U ita litambwa la tshirendo.
U topola maipfi a re na raimi tshirendoni.
U sedza maipfi kha dikishinari a rekhoda zwine a amba.

122 U elekanya nga phukha dza sananga 120

U vhalela tshirendo nṱha.
U tṅalutshedza zwiito zwa ṅdou
U fhindula mbudzi dzi no kwama tshirendo.
U ṛwala tshirendo tshawe ene mune nga zwiito zwa tshipuka.

123 Cidyavhathu la tshiṭuhu 122

U vhala tshirendo.
U fhindula mbudzi dzi no kwama tshirendo.
U ita litambwa la tshirendo.

124 Dziḽimeriki 124

U vhala dziḽimeriki.
U fhindula mbudzi dzi no kwama ḽimeriki.
U ṛwala ḽimeriki ya ene mune.

125 U diphina nga vhurendi 126

U vhala tshirendo.
U fhindula mbudzi dzi no kwama tshirendo.

126 Ndi Ṽwaha Muswa 128

U vhala tshirendo.
U fhindula mbudzi dzi no kwama tshirendo.
U tṅalutshedza zwithu zwe a guda na zwe a zwi kona kha ṛwaha.
U tṅalutshedza pulane dza ṛwaha u ḡaho.

Kha ri vhale

"Hu si kale hu do vha hu Vhege ya Bugu", ndi Vho Mme Maharaj. Roli na kilasi yotlhe vha mbo dzula tswititi vho takala. Vhege ya Bugu zwi amba mitatano na a u ya laiburari ya doroboni na u vhala zwiitori zwinzhi.

"Uno riwaha thero ya Vhege ya Bugu i amba nga vhutshilo ha daka," ndi Vho Maharaj. "Zwino ri khou ya u ola dziphositara ra riwala zwiitori nga phukha dzi re khomboni nahone dzine dza nga ngalangala. Ni kha di zwi humbula, ro amba ngazwo zwithu vhege yo fhelaho." Vha sumba zwiirwe zwifanyiso zwo nambatedzwaho luvhondoni.

"Dziirwe phukha dzi khomboni ngauri vhatu vha a dzi zwima vha tshi toda mikumba yadzo," ndi Roli a no ralo, ane a dzulela u divha zwothhe. "Nga huirwe dzi a fa ngauri a dzi koni u wana zwiirwa zwo teaho."

"Ni khou amba ngoho, Roli," ndi Vho Mme Maharaj vha no ralo. "Zwino, vhana," vha isa phanda, "thomani u amba nga phositara na zwiitori zwa zwi no kwama tshaka idzi dza phukha."

Vharirwe kilasini vha ola dzipanda na zwiivingwi. Vharirwe vha ola tshugulu na nngwe. Vharirwe vha ola dodo na quagga ya Afrika Tshipembe. Fhedzi vhumzhi havho hu tshi katelwa na Roli – vha riwala nga dainaso. Hu si dainaso irwe na irwe ya kale, ya tshipentshela. Vha riwala nga ha iguanodon, ye vha guda ngayo vhege yo fhelaho.

Roli a kona u elelwa tshifanyiso tsha guru zwavhudivhudi. Lo vha li na milenzhe mivhili mipfufhi ya phanda na mutshila mudenya mupfufhi. Kha milenzhe hu na zwiikunwe zwiitanu zwa zwigiligida. Lo vha li na minwe mitanu kha tshanda tshirirwe na tshirirwe na gunwe la thodzi ya mipfa. Iguanodon i la miri – na zwothhe zwi itwaho nga miri.

Zwikolo zwothhe tshitshavhani zwa dzhena vhutamboni ha Vhege ya Bugu ya laiburari ya afha doroboni. Vhege dzi si gathi musi vhutambo vhu sa athu swika, vhana vho vha vhe ngomu vha tshi khou riwala zwiitori na u ita phositara dzine dza do rumelwa laiburari.

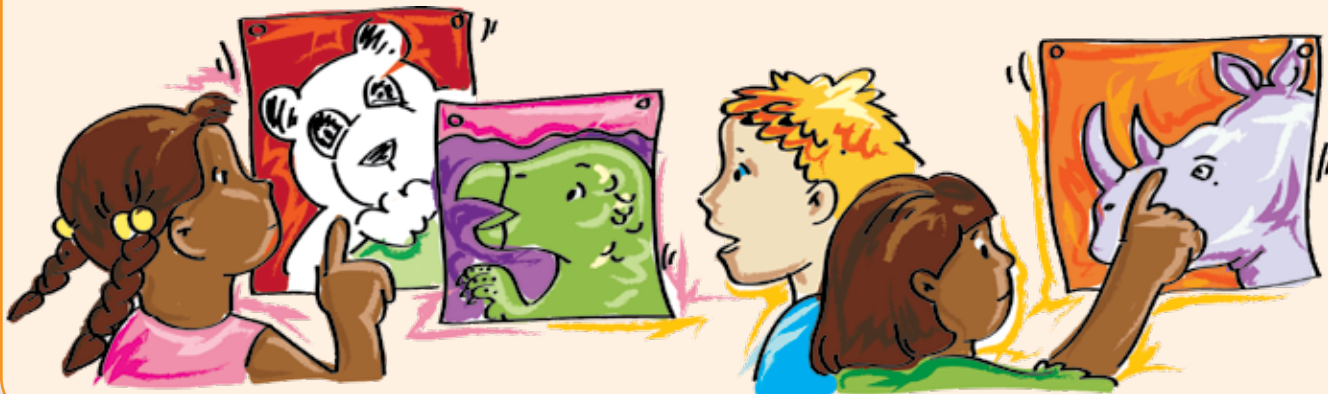
Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na thohwana ni lingedze u humbulela uri marwalwa aya a nga vha a tshi amba nga mini.
- Tshimbizani matso kha siatari ni wane uri ni do vhala nga mini.

Musi ni tshi khou vhala

- Vhambadzani zwe na humbulela na zwe na vhala.
- Arali ni sa pfesesi tshipida tshigede tshi vhaleni hafhu nga u ongolowa. Tshi vhaleni ntha.

Musi ilo duvha li tshi swika phositara na zwiitori zwa taniwa laiburari, vha kilasi ya Roli vha **vhuthana** bisini ya tshikolo vha takuwa. Lo vha li duvha li sa rotholi zwone la vhuria nahone hu na muya.

Musi vha tshi swika, vhana vha thoma nga u toda hune phositara dzavho dza vha hone.

"Yanga kheyi" ndi Roli. Yo vha i tshi sumbedza dainaso i no khou sea i na liluvha li no khou nembelela mulomoni, zwi tshi sumbedza lushaka lwa dainaso lu no la zimela.

"Tshiitori tshanga tsha tshivhingwi tsha khangamutsho (phola) khetshi," ndi Linde.

"Nne zwe nda riwala nga tshugulu khezwi!", ndi Thamba a tshi dihudza.

Musi vhana vhothe vho no swika, Mufumakadzi Vho Mbuvha, muhulwane wa laiburari vha ri, "Ndi khou toda ni sumbedza tshimangadzo."

Vhana vha dzula fhasi vha mangala uri hu nga vha hu tshimangadzode. Ha vulea vothi ha dzhena tshivhingwi tsha khangamutsho tsho ambara ludzhasi lwa u naka lwa **zwihlaswa**, ha tevhela ndau na panda. "Ndi zwa vhukuma!", ndi vhana vha tshi zhamba. "Hai, hai," hu amba muriwe.

"Vho tou ambadziwa. Ndi vhatu vho tou ambadziwa."

Tshivhingwi tsha khangamutsho tsha tshina nyana tshi tshi ya ngei na ngei. Tsha mona tshi tshi khada vhana vhothe.

Kha ri ambe

Ni na Vhege ya Bugu tshikoloni tsha vheiwe kana doroboni ya hanu?
I a takadza?

- ❖ Roli o bula zwiitisi zwiwhili zwa u ngalangala ha phukha. Ndi zwifhio?
- ❖ Dodo na quagga dzo no ngalangala kana dzi khomboni ya u ngalangala. No no vhuya na dzi vhona?
- ❖ Roli o vha a tshi takalela mini kha Vhege ya Bugu?
- ❖ Dzina la dainaso ine vhana vha i divha ndi lifhio?
- ❖ Ndau dzi nga ngalangala? Ndi ngani ni tshi ralo?
- ❖ Maipfi o swifhadzwaho a amba mini? Rerani na muriwe nga inwi.

Kha ri vhale

Mufumakadzi Vho Mbuva vho vha vha khou dilugisela u thoma u vhala tshitori musi vothi li tshi mbo di phamu, ha bvelela tshithu tshi khou dzungudza thoho i tshi ya hangei na hangei.

"Hezwi zwo naka, ngoho!" ndi muwe wa vhagudisi.

"Hei khositshumu yo dinakela!"

"Yoo, vhanani! Ndi vhana vha no ralo. "Ndi *iguanodon*."

"Ndi zwa vhukuma!" ndi Mufumakadzi Vho Mbuva "Dainaso!"

Vho pfa vho mangala nyana ngauri vho vha vha si tsha elelwa uri vho vhuya vha oda khositshumu ya dainaso.

Dainaso ya ratha ntha ha vhana i tshi nga hu na muwe muthu ane ya khou mu toda. Ya ta Roli a re murahuru. Ya thamuya i tshi ya khae ya mu khada.

"Haloo!" ndi Roli a no ralo.

Vhana vhothe vha vho todou khada dainaso zwino, zwenezwoha ya mbo mona yo tharamudza tshanda tsha makwanda. Dainaso ya kona u dzula fhasi tsini na Roli. Ya alamula, ya vhea thoho kha marimba ya edela. Roli a lingedza u tsivhudza Vho Mbuva nga dainaso iyi i re tsini nae, fhedzi vha ri a thome a ime u swika vha tshi vhala tshitori tsha tshivhingwi tsha khangamutsho.

Roli o vha a sa koni u thetshesela tshitori ngauri ho thoma u pfala mibvumo i mangadzaho i tshi bva kha heli dithu li re tsini nae. Dainaso yo vha i tshi khou hona i tshi honela ntha na ntha. Vhothe vha rembuluwa vha lavhelesa khayoy.

"Ni songo vha na ndavha nayo," ndi Vho Mbuva vha no ralo.

Tshitori tsha vhuya tsha fhela u vhaliwa dainaso ya sala i tshoo yo edela. Vhana vhothe vha takuwa vha thoma u tala bugu dzi re afha laiburari, Vho Mbuva vho vha vha tshi khou sumbedza vhana bugu ya zwinoni, musi vha tshi pfa ipfi ngei murahu. Ho vha hu thoho ya tshikolo.

"Pfarelo" ndi thoho ya tshikolo vha no ralo.

"Ndo vha ndo tea ndo tavhanya u swika. Zwo tshimbila zwavhudi? Ndi khou vhona khositshumu dzo swika."

"Izwoha," ndi Vho Mbuva, vho mangala, "arali hu uri a si vhone vho ambaraho khositshumu ya dainaso, ndi nnyi o i ambaraho?"

Iguanodon yo tshila miriwahani ya miliyoni dza 130 yo fhiraho, i tshi la zwimela, i tshi lemela kg dza 2000, i na vhulapfu hu no hovhelela mithara dza 3 kha khundu na mithara dza 6 u swika kha dza 10 nga vhulapfu. Dzina layo lo bva kha mago ayo a no nga a tswina ya iguana (mbulu).

"A thi ri ndo lingedza u vha vhudza," ndi Roli a no ralo. "Ndo zwi divha uri a si muthu o tou ambadziwaho".

"Ee!" ndi muiwevho nga fhala, a tshi sumba tshipida tsha shelefu ya dzibugu. Dainaso yo vha i khou la bugu i no pfi *Great Oceans and Rivers of the World*.

Zwino Roli a lingedza u talutshedza. "Ndi *iguanodon*," u khou vhudza Vho Mbuva. "Dzi la zwimela na mabambiri ngauri a itwa nga thanda nahone thanda dzi bva kha miri, miri ndi zwimela. Ndi ngazwo i tshi pfana na mabambiri".

Vhana vha sedza dainaso i tshi khou la Ndimba ya Vhurathi yotlhe ya bugu i no amba nga madanzhe. "Maloo," ndi Vho Mbuva vha no ralo, "hezwi a zwi takadzi." Dainaso ya vhona thulwi ya bugu ntswa dza zwiitori. Khavara dza mivhalavhala dzo vha dzo oma dzi tshi penya. "Kheruu!" ndi dainaso. "Kheruuu!" Bugu ya u thoma ya tshiitori ya mbo zhuvhulwa nga thaha dzayo khulu.

Vhathu vhotlhe vha lingedza u vhamba maano ane vha nga khada iyi dainaso ngao.

A huna ane a toda dainaso i tshi la laiburari yawe. Vhana vha tshiitorini itshi vha nga ita mini uri dainaso i tutshele kule na laiburari? Rerani nga hezwi ni kone u tambela kilasi litambwa la mihumbulo yanu.

Musi no no talela matambwa o fhambanaho, dzhiani tsheo ya uri la khwinesa ndi lifhio ni riwale thasululo. Zwino ni do kona u vha no wana kufhelele (magumo) kwa tshiitori tsha *Guru Laiburari*.

Kha ri n̄wale

Elekanyani nga tshiṭori itshi. Fhindulani mbudziso idzi.

Ho vha ho dzudzanywa nyito dzifhio dza Vhege ya Bugu?

Kha ri ite
nyito

Iguanodon i vhonele nga n̄dilade? Vhalani ṭhalutshedzo i re tshiṭorini ni i ole.

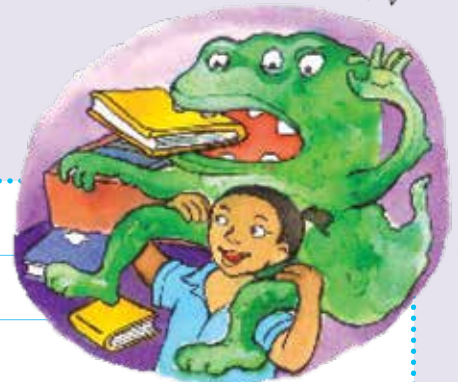

Kha ri n̄wale

N̄walani manweledzo a tshin̄walwa tsha dayari ni tshi
ṭalutshedza zwe zwa bvelela laiburari n̄amusi. Ni zwi
n̄wale zwi kha muthu wa u thoma ni tshi shumisa "N̄ne"
nahone zwi kha tshifhinga tsho fhiraho.

Dayari yanga

N̄amusi laiburari yashu h̄o dzhena guru la thoma u
la bugu.

Ambani na khonani yanu nga thebulu iyi, ni i shumise kha u ita ndowendowe ya u vhumba mafhungo a re kha khanedza ni tshi shumisa **a** na **ha**.

Nne	a	thi	takaleli ragibii.
Inwi		ni	pfuki bada roboto yo tswuka.
Vhone		vha	tambi bola.
Wone		u	anwi mitshelo i no difha.
Yone		i	ini vhuria.
Tshone		tshi	kudzeli makumba
Zwone		zwi	fufhi zwi zwinzhi.
Ene	ha		lengi u swika tshikoloni.

Zwino nwalani khwethedzo ya maipfi a tevhelaho.

nga mini	ndi iwe	ndi itsho	ndi afho	ndi iyo
ngani				
nga iwe	tshenetsho	tshenetshi	mu mini	tshi mini

Zwino shumisani maipfi a re kha thebulu iyi kana marwevho ane na a divha kha u nwa mafhungo a re na khwethedzo. Ro dzula ro ni itela la u thoma.

U bva tshetsho tshe a tuwa ha athu dovha a vhuya.

Ri lavhelesa khwethedzo

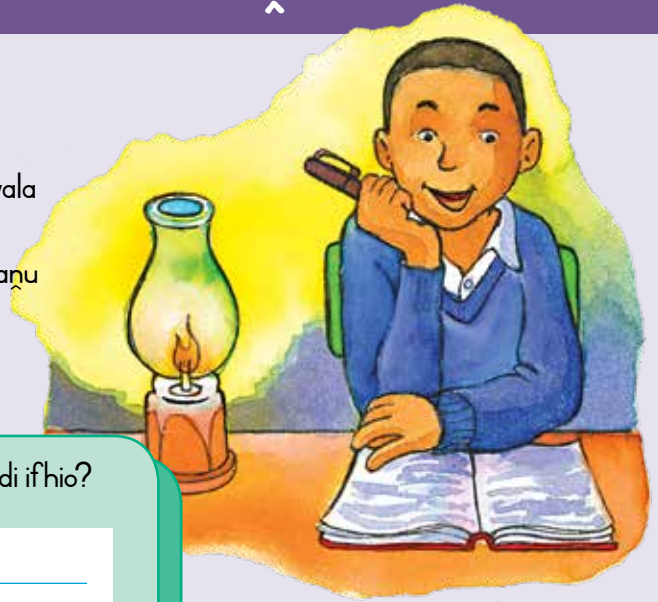
Khwethedzo ya maipfi i vhumbiwa nge ra tanganya maipfi mavhili a vhumba ipfi liswa.

Kha ri n̄wale

Pulana u n̄wala tshiṭori kana lungano. Thomani nga u n̄wala mihumbulo yaṇu kha mepe wa mihumbulo u tevhelaho. Shumisani mepe wa mihumbulo kha u n̄wala tshiṭori tshaṇu kha siatari li tevhelaho.

Vhaanewa ndi vhoneṇyi?

Puloto ya hone ndi ifhio?

● Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse musi ni tshi pulanela u n̄wala ● N̄walani mvetamveto ● Humbelani khonani yaṇu uri a ni dzudzanyele yone ● Vusuludzani maṇwalwa aṇu ni shandukise he zwa tea ● Zwo no ralo, ni kone u i n̄wala nga vhuronwane buguni yaṇu.

Thoho ya tshiṭori tshaṇu ndi ifhio?

Fhethuvhupo ndi hufhio?

Ndi mini tshi no bvelela u thoma?

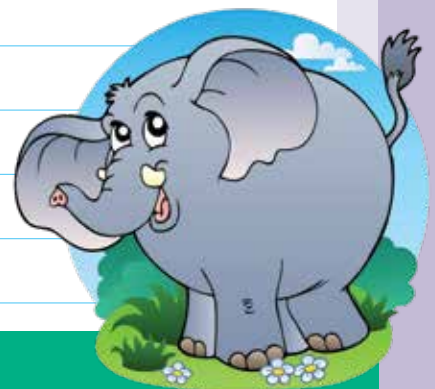
Hu bvelela mini tshi no tevhela?

Tshiṭori tshi fhela nga n̄dila ifhio?

Duvha:

Lined writing area for the story.

Mudedzedzi: Tsaino

Duvha

109

Kha ri ambe

- ❖ Phambano khulwane vhukati ha zwimamisi na zwikokovhi ndi ifhio?
- ❖ Ni nga kona u bula zwikokovhi zwingana?
- ❖ Vhudzani kilasi yanu nga zwa musu ni tshi tangana na tshikokovhi.

Kha ri vhale

Vusi u khou tshimbila murahu ha khonani yawe Nдавhe, ane a khou zipulula zipi ya dennde. Vusi u a thamuya o tshuwa nge a pfa khonani yawe a tshi tzhema lutzemo lu no shavhisa na malofha, Vusi a thulana na Ndivhu a re murahu hawe.

"N...n...nowa!" hu tshema Nдавhe, a tshi humela kha Vusi nga tshamurahu.

Khotsi a Vusi, Vho Musoma, vha swika vha tshi gidima vha tshi bva vhe muliloni wa henefho he ha gammbiwa hone. "Ni zwi divha nga mini uri ndi nowa?" vha vhudzisa, vha tshi khou lingedza u dzumba uri vha khou setshelela zwenezwi vho lavhelesa avha vhana vhararu vha no khou tetemela.

"Lulimi lwayo lu khou munedzamunedza lu tshi bva mulomoni, Baba, nahone i nga tswina khulukhulu!" ndi Vusi a tshi femeleka.

"Imani nothe henefha, ndi kha di ya u dzhia thotshi yanga ngei dzipini. Thamusi a si nowa."

Ndivhu a kwama Nдавhe kha shada. "Zwi nga itea hani uri i si vhe nowa? Hu na tshinwe tshipuka tshine tsha munedzamunedza lulimi lu tshi bva mulomoni watsho?" u a vhudzisa.

Nдавhe na Vusi vha dzungudza dzithoho. A vha na thalutshedzo yazwo.

Vho Musoma vha vhuya na thotshi vho i fara nga tshinwe tshanda ngeno kha itshi tshinwe vho fara fosholo. Vha vhidza Vusi uri a de khavho.

"Vusi, kha fare thotshi u itela uri ndi kone u fara zwavhudi hei fosholo," vha ralo.

"Khezwi vha tshi vhidza nne, Baba?" hu vhudzisa Vusi nga kuipfi kutukutuku.

"Ni songo vhlahela; hu do thoma u ya nne u ya u sedza hetsho tshikokovhi."

A watercolor illustration of a lizard with orange and white stripes, positioned horizontally. The lizard has a long, thin tail and is set against a background of blue and purple washes.

"Ohohoo!" hu niinuna Nдавhe a tshi huma nga tshamurahu, a tshi tutshela kule na fhaḽa luvhoneni.

Vhalani tshitori itshi hafhu ni lingedze u wana pfanywa dza maipfi a tevhelaho a no bva henefho tshitorini. (Tshihumbuzi: pfanywa ndi maipfi a no nga sa tshimbila na enda, ane a vha na thalutshedzo dzi no fana).

fhufha	
u tsetsa	
mahodzhane	
madubo	
mubvumo	

Kha ri n'wale

Vhalani tshixori tsha Mbulu hafhu, ni rere na nuriwe nga inwi malugana na phindulo dza mbudzi idzi. Dzhenisani phindulo zwikhalani zwi re afho fhasi.

Vhana vha khou tshimbila vha tshi ya denndeni vha tshi tevhekana nga ndilade?

Wa u thoma

Wa vuvhili

Wa vhararu

Ni vhona u nga Vusi o vha o no vhuya a vhona Mbulu? Ndi nga mini ni tshi ralo?

Ndi nga mini Vusi o gekhana na Ndivhu?

Vho Musoma vha a ofha zwikokovhi? Ndi nga mini ni tshi ralo?

Ni zwi divha hani uri avha vhana vha a ofha zwikokovhi?

Mbulu yo dzhenisa hani denndeni?

Kha ri n'wale

Ri anzela u amba nga tshivhangi na mvelelo zwa tshinwe tshithu. Ri tshi ita ngaurali ri shumisa **ngauri** kana **zwino**. Livhanyani mafhungo a re kha kholomo dala na tshivhangi kana mvelelo i re kha kholomo ya lutombo.

Litswina lo dzhena denndeni.

Litswina lo pfa lo hahedzwa nga vhana.

Vho Musoma vho ya dzhipini.

Ndavhe o humela murahu nga tshamurahu.

Vusi ha a thu vhuya a vhona Mbulu.

Vho vha vha tshi khou ya u dzhia thotshi.

A gekhana na Vusi.

O humbula uri o vhona nowa.

Vhana a vho ngo vhofhelela dennde fhasi.

Lo ita phosho ya muungo u no hwaswa li tshi munedzamunedza lulimi lwalo.

Zwino shumisani **ngauri** kana **zwino** kha u tuma mafhungo aya mavhiili, ni n'wale mafhungo maswa kha siatari li tevhelaho.

Duvha:

Kha ri riwale

Nwalani phara nga musi we na ṭwa gammabani sananga (ḡakani). (Arali ni sa athu vhuya na ya u gammaba, ṭalutshedzani zwine na vhona u nga zwi nga bvelela.) Shumisani maipfi a tevhelaho uri a ni thuse. Ṭalutshedzani uri no ḡipfa hani, munukho wa hone, zwe na pfa, hatsi na miri zwo ima nga nḍilade.

Tshenzhelo yanga sananga

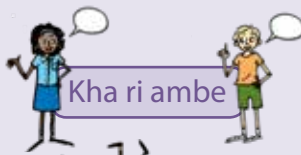
dennde tshipeidi bakete maḡi khuni mulilo bodo ya milenzhe miraru vhunyungu muri phala
vhuphuvhephuvhe tshikokovhi phele ndi noḡhe tshuwa ṭhonono konga bada dza giravhulu
vhugalaphuka bulasini u vaya thaela u kuna zwiḡoni

Mudedzedzi: Tsaino

Duvha

113

Kha ri ambe

No no vhuya na tama u thupha zwithu? Na pfa u nga zwithu zwi khou konda lu sa kondeleleho? Ni na thaidzo ine ya ni khakhisa lune na balelwa nga u humbula nga mushumo wa tshikolo?

Kha ri vhale

Kha ri vhale mafhungo a riwana we a si zwi thuphe.

Nne ndi pfi Obert Maguvhe. Ndo bebwa nga riwaha wa 1967 muganani u re Venda, vunduni la Limpopo. Ndo farwa nga tshifumbu musu ndi na mirwaha ya rathi. Vhulwadze ho dowlwaho kha vhana. A tho ngo vha wa mashudu – ngauri vhulwadze ho mbo di godombela lwe nda pofula. Nda pfa ndi si na fulufhelo na kathihi, ndi si na maanda nahone ndo xela. Ndi hune nda do fhelelafhi nne ngoho?

Ndo ya nda dzhena tshikoloni tsha Bosele School for the Blind nga 1973, ndi henefho nda guda u vhala Bureili. Nda ita uri ndi vhuylwe nga pfundo yavhuvhudi ya hafha fhethu. Ndo zwi divha uri ndi fanela u phasa matiriki zwavhudi. Vhana vha tshikolo tshirwe tshifhinga a vha zwi talukanyi uri u shuma zwavhudi u tshee kha mirele ya tshikoloni ndi mafhungo mahulwane, vha fhedza vha tshi vho disola nga murahu vhutshiloni.

Musi ndo no fhedza tshikolo, nga 1987, ndo ya nda dzhena Yunivesithi ya Devhula ngei Limpopo. Nga 1991 ndo thoma ngudo dza digirii khulwane ngei Yunivesithi ya Witwatersrand, Johannesburg. Ndo vha ndi tshi todou u vha ramilayo (loyara). Ndo vha ndi tshi divha vhoramilayo vhanzhi vho pofulaho. Makhulu wanga vha ri ndi vhe mudededzi. Vho amba zwone mukegulu ngauri ndi henefha he mbilu yanga ya ta.

Nga 1997, Ndo wana bazari ya Fullbright Fellowship. Hezwi zwo amba uri ndo vha ndi tshi kona u ya Amerika u gudela pfundo dza Digirii ya Masitasi ngei Boston College. Nda pfa zwo mpfara tshaha. Nne, Obert Maguvhe, ndi pfi ndi do namela bufho nda ya shangoni li sili li re kulekule na zwitentsi zwi re kule Venda! Ndi khou ya Amerika! A tho ngo zwi tenda. Fhedziha, ndo li namela nne bufho, na u swika nda swika nne duka. Ndo vha ndi tshi dzula ndi ndothe Amerika, nahone phurogireme ya ngudo dza mirwaha mivhili ndo i phetha nga mirwedzi ya fumimbili. Maphurofesa vhanga vha ri ndi tshitshudeni tshirwevho tshi songo dowealeho. Ndo vhuya hayani ndo vhlula nga riwaha muthihi, zwithu zwe rothe ra vha ri songo zwi lavhelela. Musi ho no fhela mirwaha ya sumbe ndo vhuya Amerika, ndo do fhedzisa digirii ya vhudokotela ngei Yunivesithi ya Pretoria. Tshirwe na tshirwe tshi a konadzea arali muthu a nga vha na lutendo kha ene mune khathihi na u diimisela u shuma wo finya. Na tadulu ri a swika! Tshirwe tshithu tshe tsha nthusa uri ndi vhe na lutendo kha nne mune ndi tshee mutuku ho vha khotsi anga. Vho vha vha tshi lavhelela uri ndi ite mishumo i no fana na ya vharwe vhana vha songo pofulaho, u fana na u lisa kholomo na mbudzi na u tahula masimuni. Tshi mangadzaho ndi uri khonani yanga ya mbiluni musu ndi Vhufuli ho vha hu murewe mutukana we a vha o dzinga ndevhe. Naho ro vha ri sa shumisi luambo lwa tswayo ri tshi davihizana, ro vha ri tshi pfana nahone ri tshi tamba na vharwe vhana.

Ro vha ri tshi vhumba kholomo na zwiwoni nga vumba, ra bambela, ra hama mbudzi na u gonya miri. Zwino naho nne ndo vha ndi sa koni u vhona, ngeno khonani yanga a sa koni u pfa, a zwo ngo vhuya zwa ndela muhumbuloni uri nzulele iyi i ri ita vhatu vha songo fhelelaho kana magake.

Nga riwaha wa 2008 ndo vha murafo wa Mhasho wa Pfunzo ya Muteo ndi tshi langa khethekanyo ya fulo la u funza u riwala na u vhala la Kha Ri Gude. Fulo ili li na ndivho ya u funza vhaaluwa vha Afrika Tshipembe vha miiyoni dza 3,5 u vhala na u riwala, zwino khethekanyo yanga i shuma u funza Bureili vhaaluwa vha sa vhoni u vhala. A ri koni u shumisa matso kha u vhala, ri shumisa minwe!

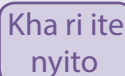
Ndo pfa ndo takala vhukuma musu ndi tshi nangiwa sa Mupurofesamuthusi wa Yunivesithi ya Afrika tshipembe nga 2013. Afha kha vhuimo hanga huswa ndi shuma u funza vhadadedzi u funza vhana vha re vha holefali. Zwi a takadza u kona u thusa vharwe vhatu vhutshiloni.

Mulaedza wanga kha vhaswa ndi wa uri vha gude zwothe zwine vha nga kona musu vha tshee tshikoloni. Ni songo tenda u konda ha vhutshilo na mbilu u vavha zwi tshi ni ima phanda. Rothe nga huswi ri tea u vhona miloro yashu i tshi wedza, miloro i wedza nga u finya dza khwatsha!

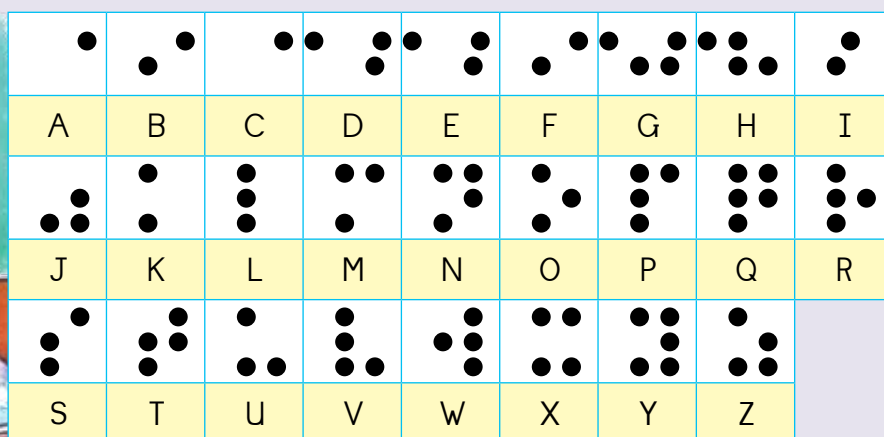

Kha ri ñwale

Nganeavhutshilomune ndi nganetshelo
ine muniwe muthu a riwala nga vhutshilo hawe
Nganeavhutshilo i riwala nga muniwe muthu.
Nganeavhutshilomune iyi yo riwalelwa inwi
nga Vho Obert.

A cartoon illustration of a young boy with dark skin and glasses, wearing a blue long-sleeved shirt and red shorts. He is walking a light brown dog on a purple leash. The boy is holding a white cane in his left hand. The background is a simple light blue and green wash.

Bureili ndi sisiteme i no shumiswa nga vhathu vha sa vhoni kha u vhalala na u riwala, vha tshi shumisa minwe. Le dere li riwe na li riwe la alifabethe li imelwa nga phetheni ya zwithoma zwi no nga zwi no vhandea, vha a kona u zwi vhandala na u zwi talukanya nga thodzi dza minwe. Thebulu i re aho fhasi i ni sumbedza uri Bureili yo tou itisa hani.

[illegible]

Maiti

Kha ri n'wale

Livhanyani maiti na zwifanyiso zwo teaho. Nwalani nomboro ya tshifanyiso tsini na liiti lone.

- ☐ bika
- ☐ ita
- ☐ nwa
- ☐ reila
- ☐ la
- ☐ ya
- ☐ fuwa
- ☐ takalela
- ☐ thetshesela
- ☐ dzula
- ☐ tamba
- ☐ vhalala
- ☐ baka
- ☐ t'alela
- ☐ ambara
- ☐ namela
- ☐ dzima
- ☐ vhudzulani

1 fuletheni 	2 baisigiri 	3 tshifuwohaya
4 khekhe 	5 Tshidzheremane 	6 VW
7 gurannda 	8 radio 	9 baisikopo
10 televishini 	11 makhandela 	12 thenisi
13 sangwetshi 	14 kofi 	15 zwiliwazwinonosi
16 tshilalelo 	17 tshunwahaya 	18 ngilasi

Mafurase a maiti

Mafurase a maiti a sumbedza nyito fhungoni. A vhumbwa nga lipfanisi na liiti. A dovha a vhumbwa na nga lipfanisi, litikedzi na liiti.

Talelani maiti a re mafhungoni aya ni tingedzele maipfi a no tikedza maiti.

Ndi khou vhala bugu ntswa.

Mulovha ndo todou siwa nga bisi ya tshikolo.

Vhana vho sokou ima fhasi ha muri.

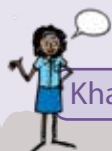
Sundani o vhuya a vhuya nga masiari.

Vhana vha khou tamba phakhani.

Ro tou vhona nga ningo yawe uri ndi ene.

Ni tou shuma vhukuma riwananga.

Diphineni nga phani

Kha ri ambe

Vhalani phani ni ambe nga nyambahuvhili dzadzo.

Mafurase a dzina

Mafurase a dzina ndi tshigwada tsha maipfi a no shuma sa dzina fhungoni.

Phatthu o ya mavhengeleni. (Phatthu ndi dzina.)

Mukomana wanga o ya mavhengeleni. (Mukomana wanga ndi lifurase la dzina)

Talelani mafurase a dzina mafhungoni aya.

Kurathu kwanga ku khou lwala.

Khaladzi anga o vha e na phathi.

Ndu khulukhulu yo swa.

Musidzana musekene o xedza watshi.

Maluvha anga a u naka o puta nga duvha.

Baisigiri yanga ya kale yo tswiwa.

Thavha ndapfundapfu yo tibiwa nga gole.

? Thoho ya thoma u rema, nda pfa nangoho mbado i tsindeni.

Naho vho dzinga vha a dzinga a naka.

Zwo vhangwa nga thoho u sa pfa.

Thanga dzo fara thanga dzotlhe.

Ho swa thanga ya thanga ngoho?

Vha vhenga u vhenga zwa vhangwa vengo.

Ni a kona u elelwa idzi figara dza muambo?

Limethafore

Limethafore li vhambedza zwithu zwivhili nga u bula uri tshithu tshigede ndi tshinwe. A li shumisi a na u fana na.

Tsumbo: Avha munna a vha offhi, ndi ndau.

Maipfi ane a vha na pfalandotlhe nthihi a a shumiswa kha u dovhola mubvumo muthihi zwi tshi sumbedza tshithu tshine na khou riwala ngatsho. kana a amba nga vhudipfi hune ha vha hone.

Tsumbo: O la rhekhe a tshi setshelela?

Asonentsi

Kha ri vhale

Vhalani *Mananga*. Itani litambwa latsho ni sumbedze zwiito zwa zwipuka zwo fhambananaho zwi re tshirendoni.

- Tangedzelani maipfi a re na raimi, (pfanapheledzo).
- Talani maipfi o swif hadzwaho sa zwine a vhonala e kha manwalwa. Nwalani tthalutshedzo dzao kha mitaladzi yo vhambelaho na tshirendo.

Tshirendo tsha Mananga

U si ntambele Mananga mulenzhe u kande zwavhudi;

Hone khombole Mananga ndi muila;

I tshinyadza zwinzhi zwa u dala.

Zwa vhonyambengwa vhukati ha madaka.

Na u khwatsha hawo munanga namusi matavhi a do vunde:

Phokho! Phokho! Phokho!

Ri a fhela ri a lovha iwe vhathu;

Amm – Amm. Am –; Amm –mmm!

Nde ri ndi tshi dzhena madini.

Nda toka lubada fhasi, nda ri tshaufakule

mudzimu u tshi lombha haya;

Vha Matongoni vha do phasa.

Lusunzi lwa monamona na tshiulu;
Lutshele lwa takuwa na mifhululu;
Luluu-! luluu! lulu-lulu-u-u-u!
Lukhohe lwa takuwa na dzinzambo.

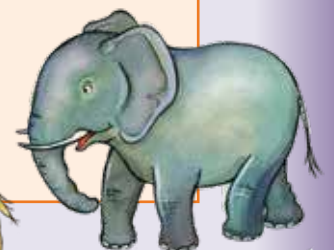
Tshisindi tsha mbo bvumela;
Vho Mbila vha mbo kekela
Vha tshi monamona na dzithavha;
Vha ri: Kee-kee! Kee-kee!

Lo tsha mananga u fare dzi khwathe;
Hu onyolowa mboho khulu
Buka la mamvele kha khana;
Tshivhanda tshi si na khathutshelo.

I ri: Kurr-r-r-am! Kurr-r-r-am-am!
I ri: "Sinthumele murena, ndi rumela
A nthumelaho, Mananga wa dzhena lo kovhela;
U lala u tshi la mudzi wa Munanga.

Goni la mbo kavha kha muri la ri:
Malunguluse a shango ndi anga: La ri:
Twilo Vho Mugotwe, vha amba iwe;
Twilo Vho Mugotwe, vha amba iwe.

(AP Sigame)

Kha ri vhale

Vhalelani tshirendo ntsha ni ambe nga
thalutshedzo ya phukha dziṛwe na dziṛwe
mbili dze dza buliwa tshirendoni.
Ndi tshifhio kha izwi zwifanyiso tshi no
sumbedza ndou na mbila,

Kha ri ṛwale

Mafhungo a tshirendo itshi a khou itea ngafhi?

Ndi maipfi afhio tshirendoni a no ri vhudza uri afho fhethu he na bula ndi hone zwa vhukuma?

Uri "Buka la mamvele kha khana" zwi amba mini?

Khezwi murendi a tshi ri "Hone khombole Mananga ndi muila?"

Tshirendoni itshi murendi u shumisa maedzamuthu. Ndi liedzamuthu lifhio line murendi a li shumisa musi a tshi
amba nga "tshivhanda tshi si na khathutshelo"?

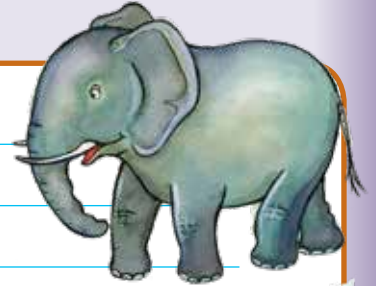

Duvha:

Kha ri n'wale

Zwino n'walani tshirendo tshaṅu inwi mune tshi no amba nga phuka ya daka ine ya ni takadza. Talutshedzani tshivhumbeo tsha phukha iyi. I ita mini zwine zwa ni takadza? Rerani nga phukha iyi ni kha tshigwada tshaṅu. Nwalani maipfi ane a t'alisa phukha iyi, ni kone u n'wala maipfi a re na raimi na maipfi ane ndi kale e hone. Shumisani maipfi aya kha u ni thusa u n'wala tshirendo. Shumisani maipfi a re na raimi a re magumoni a phere dza mitaladzi. Nwalani mvetamveto ya tshirendo tshaṅu kha bammbiri ni sa athu u tshi n'wala buguni.

Handwriting practice area with blue lines and a large orange rounded rectangle for drawing.

Olani tshifanyiso tsha tshirendo tshaṅu.

Kha ri vhale

Hu na ngano nnzhi dza Tshivenda dzi no anetshelwa dzi no amba nga zwithu zwo fhambananaho sa zwa madyavhathu.

Vhalelani itshi tshirendo ntha ni kha tshigwada. Ni do wana uri tshi di nga lungano nga nnda ha uri tshi pfala tshi na mudivhitho wa tshirendo.

Vese (ndima)
ndi tshigwada tsha
mitaladzi i re tshirendoni.
Zwiwe zwirendo zwi na
vese nthihi, zwiwe zwi na
vese nnzhi. Tshirendo itshi
tshi na vese nngana?

Lilema la tshituhu

Kalekale shangoni la Ha Tshikundamalema la u naka;

Ho vha hu tshi dzula lilema la tshituhu.

Le la vha li tshi tambudza vathu nga tshituhu.

Li tshi vha gidimedza na u vhulaha thakha yavho.

Vhathu vha ya musanda vha tshi humbela u phalalwa:

"Hee ri a lovha Vhafuwi. A vha ri thusivho?"

Vhamusanda vha kundwa maanda a u vha phalala.

"Na nne ndo rali a thi na nungo. Zwo mpfara thaha."

Vhathu vha huma vha tshi dzungudza dzithoho vho hanganea.

Liriwe duvha vathu vha shango vha humbula u pfuluwa;

Vha hwala thundu vha livha dzithavhani dza Ha

Rambuga Tshiwangamatembele.

Ha Tshikundamalema ha sala khosi ya hone na musadzi mutuku na vhana vhasumbe.

Na vha midi ya thondoni na vhone vha sala.

Lilema la tshituhu la vho thoma u la vathu ngaauri thakha yo vha yo tuwa na vhe vha pfuluwa.

Ngeno phedza dza musanda dzo swisiwi Thononda.

Vhamusanda vha tshuwa zwiulu musi vha midi ya thondoni vha tshi thoma u fhela;

Nga muthihi nga muthihi vha tshi dzhotiwa.

Vha vhidza dzulo la musadzi na vhana uri vha wane thandululo ya dandetande ili.

Vha pfana uri ndi khwine vha tshi shavhela Thononda he vha swiswa hone phedza.

La tsha nga matshelo vathu vha nenga;

Vhunga lidyavhathu li tshi edela maduvha mavhili.

Vhamusanda na vhathu vhavho vho tou mangala musu vhe tsini na u swika Ha Khakhu;

Vha pfa shango li tshi dzinginyea.

Vha zwi divha uri ndi lidyavhathu li ndilani. Vhothe vha tetemela nga nyofho khulu.

Kutukana kwa lupedzi kwa ri kwone ku do zwi kona; lidyavhathu ku do li laya.

"Vhathu kha vha tavhanye vha gonye muratho wa u wela mulambo wa Mutale. Lilema li do ri tevhela fhedzi li do lemela muratho, ngomu dzivhani la wela," lumememi lwa dzivha Fundudzi.

Lidyavhathu la mbo tevhela,

Fhasi hu tshi dzinginyea nga mitsindo yalo muhulu.

Vhathu vha tavhanya vha pfuka muratho phanda ho ranga kutukana kwa phedzi.

Lidyavhathu murathonni la swika fhedzi wa lemela wa li thefulela dzivhani,

Dzivha Fundudzi la phulusa vha la vhathu.

Ndi ngazwo vho kunda malema!

Kha ri riwale

Ndi nga mini tshirendo itshi tshi tshi yelana na lungano?

Kutukana kwa lupedzi ku nga dzhiwa sa muhali? Ndi nga mini ni tshi ralo?

Ni vhona u nga ndi nga mini shango le avha vhathu vha shavha khalo lo pfi ndi la Ha Tshikundamalema?

U tamba litambwa

Itani litambwa la tshirendo itshi. Ni tea u vha ni na vhabvumbwedzwa vha tevhelaho: lidyavhathu, vhamusanda, kutukana na vhathu vha shango (vha si vhanzhi).

Kha ri vhale

Vhalani limeriki ni fhindle mbudziso.

Tshinoni tsha mukuku tsho lila.
 Vhatukana vha pfa u nga ndi mbila.
 Vha mbo gidima vha tshi ya ngei seli.
 Ha dina vhuredzi,
 Nge vha redzemuwa na ndila.

Musingavhadzimu seli wo toka.
 Na mivhala yawo ya u naka.
 Ndi tou nga ndi sa u tevhela.
 Fhedzi hu do vha u pelevhela.
 Ngauri ndi do wana phanda wo no swika.

Thuthuthu dzo vha dzi tharu.
 Dzi khou fhufha dzi tshi dubisa buse.
 Vha khou fhufha vha kundwa u vhona ttharu.
 Vha dala fhasi mutavhani u no nga vhuse.
 Vha takuwa vha thobila vhe vhararu.

Kha ri n'wale

Limeriki i na mitaladzi mingana?

Ndi mitaladzi mingana i re na raimi?

Hu na madungo mangana kha mutaladzi muñwe na muñwe?

Mutaladzi wa 1	Mutaladzi wa 2	Mutaladzi wa 3	Mutaladzi wa 4	Mutaladzi wa 5

Kha ri n'wale

Zwino n'walani limeriki yanu, i thome nga hei ndila:

Ho vhuya ha vha na muñwe musidzana

Zwino n'walani mutevhe wa maipfi a re na raimi na ipfi la u fhedza kha mutaladzi wa u thoma - line la vha, musidzana. Mutevhe wa maipfi anu a re na raimi u nga dzhenisa maipfi a no nga: vhudzana, mona, vhona, rina, ana, nona na hana.

Kha ri n'wale

Edzisani u n'wala limeriki ni tshi shumisa maipfi a re na raimi na Mulalo.

Ni nga kha di shumisa maipfi a no nga: malo, mbalo, vhulalo, tshikolo kana tshikalo.

Ho vha hu na mutukana o no pfi Mulalo

Kha ri ambe

Kha ri vhale

No no vhuya na vhona mbulu (iguana)?
 Ni tshi i phuphuledza i pfala nga ndilade?
 I na tshivhumbeode?

I'm walking with my iguana
 When the temperature rises to above eighty-five,
 my iguana is still alive.
 So when the temperature rises to above eighty-five,
 then he is still alive.
 Well, my iguana is still alive.
 till I say, my iguana is still alive.
 It's the same old story, but he just loves to be tickled under his chin.
 And when he is sleepy, with his mouth open, I'm walking with my iguana.
 When the temperature rises to above eighty-five,
 and my iguana is still alive.
 With my iguana, I'm walking with my iguana.
 and my iguana is still alive.
 I'm walking with my iguana.
 When the temperature rises to above eighty-five,
 my iguana is still alive.
 So when the temperature rises to above eighty-five,
 then he is still alive.
 Well, my iguana is still alive.
 till I say, my iguana is still alive.
 It's the same old story, but he just loves to be tickled under his chin.
 and he just loves to be tickled under his chin.

Ndi n̄nya na mbulu yanga
 Musi d̄vha li tshi fhisesa,
 Thempheretsha i n̄thesa,
 yo no fhira fumalot̄hanu,
 mbulu yanga i a karuwa.

Ra tshimbila u swika lwanzhe,
 n̄ne na mbulu yanga,
 yo dzula kha shada l̄anga,
 ri tshi n̄nya mut̄avhani lwanzhe ...

Kha vhane vha ri vhona,
 ri tshimangadzo vha tshi ri vhona,
 n̄ne na mbulu yanga,
 ri kha u n̄nya hashu ha nga misi,

u swikela lut̄ingo,
 mapholisani lu tshi swika
 lwa ri mbulu ndi aligeitha,
 ndi tshimbila nayo i muhungoni.

Ndi mut̄ogo u re na mipfa
 u no ita uri vhavhoni vha tate
 Ha dini ndi phola
 i no takalela u kwetwa
 afha fhasi ha tshitefu.

Ndi a zwi d̄vha uri mbulu yanga
 maṭo zwino a vho lemela
 ya mbo phidzhama t̄hwaa
 ra vho tou pfa nga mahono.

Ndi n̄nya na mbulu yanga
 Mbulu yanga mbumbumbu...
 phirana yanga
 chihuahua tshanga
 chinchila yanga,
 gorila l̄anga,
 khathaphila yanga...
 Ndi n̄nya na mbulu yanga...

Brian Moses

Kha ri n̄wale

Livhanyani maipfi na t̄halutshedzo yo teaho. Bulani madzina a zwipuka izwo ni thetsheselese mibvumo yao.

phirana
chinchila
chihuahua
gorila
khathaphila
aligeitha

kubevha kwa mutshila mudenya wa mamvele
kubwa kutukutuku
khovhe i re na maño a vuhali
buka lihulu la lushaka lwa t̄hoho
i fana na ngwen̄a ngeno mulomo wayo u mupfufhi
i na muvhili u re na mipfwa na milenzhe minzhiminzhi nahone i nga tshivhungu, na mivhalavhala

Kha ri n̄wale

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane ni kone u f̄hindula mbudziso idzi.

Ni v̄hona u nga murendi o v̄ha a tshi khou tshimbila na mbulu yawe zwa vhukuma kana tshi di tou v̄havho tshirendo tshi no seisa? Ndi nga mini ni tshi ralo?

Murendi u amba nga thempheretsha ya 85° F. Thempheretsha iyo ndi vhugai nga Selisiasi?

Ni v̄hona u nga ndi ngani v̄hathu v̄ha tshi v̄hona u nga mbulu ndi aligeitha (ngwen̄a)?

Ni nga mangala musi ni tshi v̄hona muthu a tshi khou tshimbila na mbulu yawe ya tshifuwo?

Ni nga founela mapholisa arali na nga t̄angana na zwithu zwo raloho? Ngani?

Ndi af̄hio mañwe maipfi ane a raima tshirendoni itshi? Bulani phere dza maipfi a re na raimi.

Kha ri vhale

Vhalani tshirendo.

Huree! Huree! Ndi Nwaha Muswa

Huree! Huree! Ndi Nwaha Muswa!

Ri thoma guvha liswa.

Zwino nariwaha ndo humbula
u vha khangaruu.

Kana ndi go guda u fhufha,
kana u tshimbila nda phuletshedza mbondoni,
kana u sokou dzadzadza,
kana nda tsa na makuvhukuvhu.

Ndo go diita lasitiki
nda guda u hwetekana.
Ndi go vha luḽi
nda shuluwa ndi tshi tsa zinkini.

Ndi endela dzipulanete nda
tangana na vhatsinda
vhanzhivhanzhi.

Ndi go humela murahu kha
tshikale
nda namela dainaso.

Ndi pulane nnzhi dzavhuḽi.

Ndi khou mbo dithoma zwino.

Ee, nariwaha zwi go naka u fhirisa.

Huree! Huree! Ndi Nwaha Muswa!

Kenn Nesbitt

Ndi a kona	😊	😞
u vhala maṛwala a nganetshelo		
u rera nga mbudziso dzi no kwama maṛwala a nganetshelo		
u rera nga magumo one a tshiṭori		
u ita liṭambwa la magumo a tshiṭori nda li ṭanela kilasi		
u ṛwala magumo maṛwevho a tshiṭori		
u ṛwala tshinwalwa tsha dayari ndi tshi shumisa muthu wa u thoma		
u ṛwala mafhungo e kha khandza		
u ṛwala tshiṭori kana lungano ndo sedza vhaanewa, puloto, fhethuvhupo na zwiitei		
u livhanya mafhungo a tshivhangi na mvelelo		
u shumisa maṭanganyi		
u ṛwala phara ya u ṭalutshedza		
u vhala nganeavhutshilomune		
u topola maiti, magadzisi na thangelavhuimo		
u rera nga nyambahuvhili dza phani		
u vhala tshirendo		
u ita liṭambwa la tshirendo		
u topola maipfi a re na raimi tshirendoni		
u vhalela tshirendo nṭha		
u rera nga ṭhalutshedzo ya muanewa		
u fḥindula mbudziso dzi no kwama tshirendo		
u ṛwala tshirendo		
u ita liṭambwa la tshirendo		
u vhala dziḽimeriki		
u fḥindula mbudziso dzi no kwama ḽimeriki		
u ṛwala ḽimeriki		
u nea tsumbo dza mafanyisi		
u nea tsumbo dza zwishumiswa zwo fḥambananho zwa vhurendi (tsumbo ḽimethafore)		
u ṛwala luṛwalo lwa fomala		

Inwi ni wa tshipentshela.
Muvhili wanu wotho
ndi wa tshipentshela.
Muvhili wanu ndi wanu!

A HUNA
MUTHU
o teaho u
kwama
vhudzimu
hanu.

Arali muñwe muthu a nga kwama
vhudzimu hanu, vhudzani vhanwe.

Arali muñwe muthu a nga ni
itisa zwithu zwine ni si zwi fune,
vhudzani vhanwe.

Hune na nga founela hone
ni tshi toda thuso:

Child Line: 0800 05 55 55

Life Line: 0861 322 322

SAPS Crime Stop: 086 00 10111

Nomboro ya shishi ya SAPS: 10111

**Nomboro ya Vha Tsireledzo ya Vhana:
012 393 2359/2362/2363**

